

**ДЕРЖАВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ**

ОСОБИСТІТЬ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

Матеріали
VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції

12 травня 2017 р.

м. Львів

Львів – 2017

Рекомендовано до друку вченою радою Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності 20 квітня 2017 року, протокол № 5.

Особистість в екстремальних умовах : матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції, 12 травня 2017 р., м. Львів. – Львів : ФОП Корпан Б. І., 2017. – 176 с.

Рецензенти:

Діденко Олександр Васильович – доктор педагогічних наук, професор;

Кривопишина Олена Анатоліївна – доктор психологічних наук, професор.

Редакційна колегія: **Рак Тарас Євгенович** – проректор з науково-дослідної роботи Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, полковник служби цивільного захисту, доктор технічних наук, доцент (*голова*); **Шуневич Богдан Іванович** – директор Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, доктор педагогічних наук, професор; **Литвин Андрій Віленович** – завідувач кафедри практичної психології та педагогіки Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, доктор педагогічних наук, професор; **Кривопишина Олена Анатоліївна** – професор кафедри практичної психології та педагогіки Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, доктор психологічних наук, професор; **Руденко Лариса Анатоліївна** – професор кафедри практичної психології та педагогіки Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник; **Слободяник Володимир Іванович** – заступник директора Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, кандидат психологічних наук, доцент; **Сірко Роксолана Іванівна** – заступник начальника кафедри практичної психології та педагогіки Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, кандидат психологічних наук, доцент; **Вдович Світлана Михайлівна** – доцент кафедри практичної психології та педагогіки Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник (*упорядник*).

У збірнику подані матеріали науково-практичної конференції, в яких розглядаються психологічні особливості діяльності особистості в екстремальних умовах, психолого-педагогічні аспекти підготовки фахівців до професійної діяльності, сучасний стан і перспективи психологічного супроводу особистості, яка перебуває в екстремальних умовах, міждисциплінарні гуманітарні аспекти підготовки та діяльності особистості в екстремальних умовах.

Рекомендовано для науковців, психологів-практиків і педагогів вищих навчальних закладів, докторантів, аспірантів.

Зміст

Розділ 1

Психологічні особливості діяльності особистості в екстремальних умовах

К. М. Березяк Життєва криза особистості та шляхи її подолання	7
О. М. Борисюк Дослідження впливу професійної мотивації на управлінську компетентність працівників національної поліції України	10
І. М. Гузенко Екстремальні психічні стани військовослужбовців у бойових умовах	12
М. В. Гуменна, науковий керівник – В. М. Фірман Екстремальні ситуації як психологічний фактор впливу на військовослужбовців	14
М. П. Козирєв Психологія агресивного натовпу	16
И. Н. Козубцов Научное сопровождение адъюнктов в развитии их профессиональной готовности к научной и научно-педагогической деятельности	21
О. С. Колосович Особливості кризового періоду розвитку суспільства	24
О. А. Кривопишина Особливості розвитку творчої особистості у стресогенних умовах психологічного насильства	27
А. Ю. Курило, науковий керівник – О. А. Кривопишина Інтелектуальні здібності спортсменів як один із факторів успіху в контактних видах єдиноборств	29
Д. П. Лисенко, науковий керівник – В. В. Стасюк Аналіз проблемних питань захисту особового складу від негативного інформаційно-психологічного впливу в Збройних силах України	33
І. О. Москальов, науковий керівник – В. В. Ягунов Аналіз особливостей практичного мислення організаторів морально-психологічного забезпечення під час вирішення завдань у бойових умовах	35
А. Б. Неурова Вивчення адаптивних можливостей військовослужбовців на основі оцінки їхніх психофізіологічних і соціально-психологічних характеристик	37
Л. С. Орищин-Буждиган Життєвий оптимізм через призму особистого контролю	40
Р. В. Соколовський, науковий керівник – І. Ф. Нізамутдінов Практичний досвід фіксування змін поведінки військовослужбовців у екстремальних ситуаціях АТО	42
Н. О. Терентьєва Професійна діяльність викладача ВНЗ – постійне перебування в екстремальних умовах	45

Розділ 2

Психолого-педагогічні аспекти підготовки фахівців до професійної діяльності

О. П. Баклицька Психолого-педагогічний аспект професійної підготовки студентів ВНЗ спортивно-фізкультурного профілю	49
Н. М. Бідюк Професійна адаптація випускника ВНЗ до умов праці	50
Т. І. Бондар Умови реалізації концепції «реакція на втручання» в системі інклюзивної освіти США	53
Б. В. Брайко Особливості національної системи підготовки фахівців з інформаційної безпеки у Великій Британії	55
Н. М. Василець Особливості ставлення громадян до працівників Міністерства внутрішніх справ	58
С. М. Вдович Естетичне виховання майбутніх фахівців безпеки життєдіяльності	60
Н. Б. Вербин Професійна витривалість як важливий чинник підготовки майбутніх магістрів військового управління до діяльності в екстремальних умовах	62
А. М. Демків, М. М. Назаренко Деякі питання формування особистісної компетентності керівника цивільного захисту	64
Е. Е. Івашкевич До проблеми здійснення синхронного перекладу в екстремальних умовах	66
Н. Ф. Єремєєва Застосування новітніх методів навчання на заняттях з іноземної мови за професійним спрямуванням	68
Н. О. Капітан Духовно-моральні засади підготовки фахівців цивільного захисту до професійної діяльності	70
М. М. Лабач Людина в межовій ситуації: художнє осмислення у творчості Івана Багряного	72
А. В. Литвин Формування професійних якостей висококваліфікованих фахівців засобами ІКТ	75
О. І. Любінська Критерії, показники та рівні сформованості професійної компетентності майбутніх бакалаврів із лабораторної медицини	77
Т. Ф. Матвійчук, В. Ф. Соловійов Інноваційні технології в підготовці студентів ВНЗ галузі фізичної культури і спорту	80
О. І. Пішта, О. В. Стельмах Чинники адаптації курсантів ДСНС України до професійної діяльності у процесі навчання	82
Т. С. Плачинда Психологічна підготовка курсантів льотних навчальних закладів у процесі навчальної діяльності	84

<i>А. М. Романишин</i>	
Формування актуальних компетентностей у курсантів спеціальності «Виховна та соціально-психологічна робота у підрозділах, на кораблях (за видами ЗС України)»	87
<i>В. М. Поліщук</i>	
Професійно-педагогічні аспекти підготовки фахівців до професійної діяльності в соціальному вимірі	90
<i>Е. О. Помиткін</i>	
Розвиток свідомості студента як стратегічна мета освітнього процесу	93
<i>Л. В. Помиткіна</i>	
Врахування суб'єктивної ентропії в підготовці фахівців до діяльності в екстремальних умовах	95
<i>Л. А. Руденко</i>	
Психолого-педагогічна підготовка майбутніх фахівців у контексті гуманістичної парадигми освіти	99
<i>Н. О. Семенюк, науковий керівник – С. М. Вдович</i>	
Використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у професійній підготовці майбутніх фахівців ДСНС	102
<i>Л. В. Сидоренко</i>	
Прикладна культурологія як галузь наукового знання та соціальної практики	107
<i>Р. І. Сірко, В. І. Слободяник</i>	
Аналіз успішності студентів-психологів у процесі фахової підготовки до особливих умов діяльності	109
<i>К. В. Стасевич, науковий керівник – Т. С. Плачинда</i>	
Практична підготовка як важливий компонент професійної освіти майбутніх фахівців з авіаційної безпеки	111
<i>Ю. Р. Сурмяк</i>	
Розвиток вольової сфери правосвідомості в молоді як умова підготовки до діяльності в екстремальних умовах	113
<i>В. В. Третько</i>	
Глобалізація змісту професійної підготовки майбутніх інженерів у галузі наноелектроніки у Великій Британії	116
<i>А. С. Шевченко</i>	
Сучасний стан професійної підготовки магістрів публічного адміністрування у США	119
Розділ 3	
Сучасний стан і перспективи психологічного супроводу особистості, яка перебуває в екстремальних умовах	
<i>Х. О. Катаран, Ю. В. Політило, О. В. Гайдар, науковий керівник – В. М. Фірман</i>	
Сучасний стан і перспективи психологічного супроводу особистості, яка перебуває в екстремальних умовах	121
<i>О. Є. Клименко</i>	
Люди поміж людей: життєва перспектива осіб з інвалідністю	123
<i>С. А. Поліщук</i>	
Емоційна саморегуляція як умова продуктивного переживання особистістю суб'єктивних криз	127
<i>І. І. Приходько</i>	
Тренінг формування, підтримання та збереження психологічної безпеки особистості у фахівців екстремальних видів діяльності	129

Ю. Р. Сурмяк, Л. Г. Кудрик	
Психолого-педагогічна допомога в розвитку особистості як передумова її життєвої стійкості	133
О. Г. Угрин	
Психологічна готовність курсантів ВНЗ МВС до майбутньої професійної діяльності: сиблінговий аспект	136
В. М. Фірман, М. В. Бєська, Л. Р. Русенко	
Заходи запобігання нещасним випадкам і професійним захворюванням на виробництві з метою гарантування психологічного здоров'я	138
В. В. Яровий, науковий керівник – В. М. Фірман	
Професійна реінтеграція учасників бойових дій: український і міжнародний досвід	140
Розділ 4	
Міждисциплінарні гуманітарні аспекти підготовки та діяльності особистості в екстремальних умовах	
І. Ю. Гуріненко, Є. В. Школяр, В. М. Овсяник, С. О. Касярум, М. М. Пелипенко, Д. В. Лагно	
Результати соціально-психологічної діагностики в населення стереотипу професійної діяльності рятувальника	143
К. В. Касярум	
Особливості підготовки менеджерів освіти у вищих педагогічних навчальних закладах	145
О. А. Куций	
Ассесмент-центр як метод вирішення кар'єрних питань в українському суспільстві	146
Є. Ю. Литвиновський	
Проектування змісту освіти фахівців із цивільної безпеки	149
О. І. Луценко	
Рівень здоров'я студентів з різними рівнями рухової активності	152
Н. О. Мухалчук (Н. О. Михальчук)	
The Problem of Understanding in Psychology in Methodological Aspect	153
Ю. П. Ненько	
Professional Qualities as an Important Component of the Readiness of Officers of Civil Protection Service to Professionally Oriented Communicative Activity	156
Ю. І. Олексюк, А. Я. Цюприк	
Розвиток особистісних умінь і навичок у процесі самостійної навчальної діяльності	158
І. І. Сенов'ят, У. М. Яремчишин, науковий керівник – В. М. Фірман	
Навчання з питань охорони праці щодо запобігання травмування дітей під час навчально-виховного процесу	159
О. А. Струс, В. С. Микулінська, науковий керівник – О. І. Бардін	
Особистість в екстремальних ситуаціях: проблема охорони праці на підприємстві	161
С. І. Федорович, А. Я. Цюприк	
Професійно важливі якості в моделі особистості майбутніх психологів	163
Я. П. Шаркань, науковий керівник – В. М. Чернета	
Проблеми правового регулювання діяльності митників в екстремальних умовах	165
Н. К. Яковлев, науковий керівник – А. Я. Цюприк	
Соціально-психологічні особливості розвитку особистості підлітка	167
Наші автори	170

Розділ 1

Психологічні особливості діяльності особистості в екстремальних умовах

УДК 159.944.4

К. М. Березяк

ЖИТТЄВА КРИЗА ОСОБИСТОСТІ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ

«Коли перед обличчям подій, які охоплюють найважливіші життєві відносини людини, воля виявляється безсилою (не в даній ізольованій момент, а в принципі, у перспективі реалізації життєвого задуму), виникає специфічна для цієї площини життєдіяльності критична ситуація – криза» [3, с. 47].

Для надання ефективної й адекватної допомоги людині, яка перебуває чи пережила екстремальну чи кризову ситуацію, практичному психологу необхідно розібратись у поняттях «життєва криза», «психологічна криза». У явищі життєвої кризи переплітається дві сторони: об'єктивна ситуація та її переживання у контексті особистісних смислів. Отже, маємо справу з психологічною ситуацією, яка містить суперечливі умови та вимоги до особистості та не має однозначного вирішення.

Поняття екстремальних, кризових і надзвичайних ситуацій ще не отримали остаточної класифікації. Недостатньо розглядати їх лише з точки зору об'єктивних особливостей, не беручи до уваги психологічні складові: сприйняття ситуації, розуміння, реагування на неї. Людина так чи інакше психологічно залучена в екстремальну ситуацію: як її ініціатор, як жертва або як очевидець [5].

Тому розуміння життєвої кризи потребує багаторівневого розгляду в кількох аспектах. У літературі досліджуються такі напрями: 1) різні аспекти важких життєвих ситуацій (Л. Анциферова, І. Бринза); 2) особливості подолання життєвих криз і важких життєвих ситуацій (Р. Ахмеров, Ф. Василюк, Є. Варбан, Т. Титаренко); 3) особливості надання психологічної допомоги особистості, яка знаходиться в критичній життєвій ситуації (О. Бондаренко, П. Лушин, І. Малкіна-Пих, Т. Титаренко).

У психологічних дослідженнях виокремлюються різні види криз: вікові, екзистенціальні, критично-сміслові, невротичного характеру, життєві, професійні, біографічні, духовні, особистісні, психологічні тощо. Криза розглядається як вид складної життєвої ситуації або як кризова ситуація і вивчається у сукупності подій, переживань, відносин, поведінки та реабілітації. Життєва криза має характер певного періоду, впродовж якого, на думку Т. Титаренко [6; 7], змінюються спосіб детермінації процесів розвитку, життєвий задум, траєкторія життєвого шляху. Кризи бувають нормальними (прогресивними) [7, с. 91], як у концепції Е. Еріксона про нормативні кризи, які носять віковий, перехідний характер. Головною ознакою нормальної кризи є психічне насичення провідною для віку діяльністю.

Аномальною (регресивною) криза стає поза зв'язком із певним віковим етапом, виникає у складних життєвих умовах, коли людина переживає події, які раптово змінюють її долю. Це реакція на ситуації, які перевищують адаптивні

можливості людини. «Повсякденні неприємності» (термін Р. Лазаруса) у великій кількості на депресивному фоні особистості теж провокуватимуть кризу.

Життєві кризи мають певні параметри, зокрема за характером зміни ролей і часової орієнтації особистості кризи можна поділити на три типи: кризи з орієнтацією в майбутнє, кризи з орієнтацією в минуле, кризи без чітко вираженої часової орієнтації. Життєва криза може бути різної глибини переживання: поверхнева, середня та глибока. Глибока криза супроводжується почуттями неспіху, безнадії, власної неповноцінності, нікчемності. Для поведінки характерний стан відчаю, апатії чи ворожості, ригідність в адаптації, самоізоляція. Смысл існування втрачається [6].

Компонентом психологічної кризи є також уявлення про неможливість розв'язання конфлікту, що виникає внаслідок відсутності інформації, необхідної для розв'язання проблеми. Іноді це дефіцит реальний, об'єктивний (у випадку особливо складної ситуації), в інших випадках – уявний, пов'язаний з особливостями психічної діяльності суб'єкта [1].

Ще дві характеристики кризи – тривалість протікання та вплив на можливість реалізувати життєвий задум. Ф. Василюк вирізняє кілька видів кризи:

1. Криза першого роду може серйозно утруднити й ускладнити реалізацію життєвого замислу, однак ще зберігається можливість відновлення перерваного кризою ходу життя. З цього випробування людина може вийти, зберігши в існуючому вигляді свій життєвий задум, свою самототожність.

2. Криза другого роду (власне криза) робить реалізацію життєвого замислу неможливим. Результат переживання цієї неможливості – модифікація самої особистості, переродження її, прийняття нового замислу життя, нових цінностей, нової життєвої стратегії, нового образу «Я» [3].

3. «Мікро-криза» – це відчуття глобальної втрати смислу, гіркої самотності, безнадійності існування; загострення старих, давно пережитих образ, «комплексів», розчарувань, страхів [4, с. 96]. Є нетривалою, іноді лише кілька хвилин, на відміну від кризи, тривалість якої може вимірюватися навіть місяцями.

4. «Мерехтлива криза» – маятникові рухи «зісковзування» в інший світ. Дві причини виникнення такого різновиду криз: 1) загальне психосоматичне ослаблення призводить до посилення інфантильних механізмів; 2) стан кризи, викликаний об'єктивно важкими подіями, може змінюватися відчуттям безтурботності або байдужості, тобто виникає тимчасове захисне «зісковзування» до інфантильних станів [4, с. 100].

Явище «психологічної кризи» розглядається А. Амбрумовою [1, с. 107] в концепції соціально-психологічної дезадаптації. Така криза виникає через дисбаланс конструктивних і руйнівних тенденцій і форм психічної діяльності. Цей стан супроводжується фрустрацією найважливіших потреб індивідуума. Цей процес носить етапний характер: 1) фрустрація найважливіших потреб індивідуума; 2) ситуація мікро-конфлікту; 3) психологічна криза; 4) ситуаційна реакція як відповідь на конфліктне ситуаційне навантаження.

Життєва криза викликає перебудову різних сфер особистості: 1) в емоційній сфері виникає дискомфорт, підвищена тривожність; 2) у когнітивній – зниження пізнавальних функцій; 3) в «Я-концепції» – зниження самооцінки, перебудова самосвідомості; 4) у мотиваційній і смислової – звуження смислів, перехід на примітивнішу мотивацію; 5) у поведінковій – ригідність, агресивність, самоізоляція.

Криза завжди супроводжується стресом, містить у собі фрустрацію частини потреб і конфлікт, оскільки суттєвий розрив між реальним і бажаним завжди потребує активізації ціннісно-сміислової діяльності.

Щодо реакції на кризу, то її результуючий вектор залежить від зрілості особистості, внутрішніх ресурсів, співвідношення захисних механізмів і копінг-стратегій. Наприклад, ігноруюче ставлення чи «страусяча політика» [6] супроводжується захистом типу «заперечення реальності», що відволікає від вирішення кризи. Перебільшуюче ставлення, «самонакручування» веде до «втечі у хворобу». Демонстративне ставлення на фоні адекватного розуміння ситуації часто супроводжується «регресією», перекладанням рішення на інших. Волюнтаристське ставлення веде до «компенсації» та «гіперкомпенсації», надмірних навантажень при дефіциті ресурсів. При продуктивному ставленні вже переважають копінг-стратегії, намагання взяти ситуацію під контроль.

Різновиди копінг-стратегій (за Р. Лазарусом) зводяться до розрізнення активних, фокусуєчих на зусиллях впоратися із зовнішніми запитами проблем («робота з проблемою») проти більше інтроспективних зусиль переформулювати або когнітивно переоцінити проблему так, щоб вона краще відповідала зовнішнім вимогам («робота зі ставленням до проблеми»). Стратегії, спрямовані на вирішення проблем, загалом є ефективнішими, ніж стратегії, призначення яких – упоратись зі ставленням індивіда до проблеми. Дослідження також свідчать, що застосування відразу декількох способів подолання кризи ефективніше, ніж вибір лише одного конкретного шляху реагування на ситуацію.

Під час психокорекційної роботи з людиною в ситуації життєвої кризи саме активізація психологом копінг-стратегій формує продуктивне ставлення до подій. Основними завданнями психологічної допомоги стають актуалізація адаптивних і компенсаторних ресурсів особи, мобілізація психологічного потенціалу для подолання негативних наслідків надзвичайних обставин [5].

ЛІТЕРАТУРА

1. Амбрумова, А. Г. Анализ состояний психологического кризиса и их динамика // Психологический журнал. – 1985. – Т. 6, № 6. – С. 107-115.
2. Варбан, Є. О. Психодіагностика стратегій подолання критичних життєвих ситуацій: деякі підходи та методи // Методологія та технології практичної психології в системі вищої освіти : тези доповідей міжнар. наук.-практ. конф., 17–18 травня 2007 р., Київ. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова МОН України, Поліграф-Центр, 2007. – С. 49–50.
3. Василюк, Ф. Е. Психология переживания : анализ преодоления критических ситуаций. – М. : Изддво МГУ, 1984. – 200 с.
4. Василюк, Ф. Е. Жизненный мир и кризис : типологический анализ критических ситуаций / Ф. Е. Василюк // Психологический журнал. – 1995. – Т. 16. – № 3. – С. 90-101.
5. Малкина-Пых, И. Г. Экстремальные ситуации. – М. : Изд-во Эксмо, 2005. – 960 с.
6. Титаренко, Т. М. Психологія життєвої кризи / Т. М. Титаренко. – К. : Агропромвидав України, 1998. – 348 с.
7. Титаренко, Т. Життєві кризи: технології консультування. Перша частина. – К. : Главник, 2007. – 144 с.

ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ПРОФЕСІЙНОЇ МОТИВАЦІЇ НА УПРАВЛІНСЬКУ КОМПЕТЕНТНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Мотивація професійної діяльності та готовність до неї є досить складним утворенням. Мотивація визначає успіх професійної діяльності працівника та зумовлює свідому, сумлінну, наполегливу та цілеспрямовану його працю з метою розв'язання управлінських завдань і досягнення значущих результатів. Вивчення особливостей взаємозв'язку професійної мотивації полісменів та сильних і слабких сторін їхньої управлінської діяльності дозволить отримати цінну інформацію стосовно вдосконалення управлінської компетентності працівників.

Психодіагностичному обстеженню підлягали 35 працівників Національної поліції України (м. Львів). Дослідження було проведено на добровільних засадах за процедурою групового обстеження. Статистична обробка отриманих даних проводилася за допомогою статистичного пакету програм Microsoft Excel, SPSS – 21.0. Результати кореляційного аналізу наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Кореляція між шкалами методик «Професійна мотивація» й «Аналіз своїх обмежень «Ви самі»

	Стать	УС	ЧЦ	ЧОЦ	ТС	НВП	ТП	ВО	РОУП	ЗК	ВН	ВНГР	
ОРП	τ	,363*	,454**	,333*	,188	,115	,701**	,619**	,237	,641**	,634**	,147	,570**
ПД	τ	,052	,130	,329*	,455**	,274*	,267*	,030	,089	,217	,167	,307*	,000
ПД	τ	,080	,341*	,327*	,282*	,188	,598**	,628**	,508**	,769**	,690**	,232	,484**
ПІ	τ	,130	,346**	,189	,245	,233	,666**	,629**	,466**	,647**	,643**	,079	,401**
ЖЦ	τ	,163	,284*	,499**	,271	,069	,404**	,397**	,421**	,629**	,505**	,228	,454**
СБ	τ	-,208	-,063	,272	,357*	,444**	-,104	-,087	,234	-,138	-,124	,345*	-,026
ЗА	τ	,303*	,186	,386**	,296*	-,008	,489**	,368**	,420**	,616**	,523**	,147	,427**

Примітка: ** - при $p \leq 0,01$, * - при $p \leq 0,05$

Проаналізуємо здійснений кореляційний аналіз між шкалами методик: 1) «Діагностика професійної мотивації» В.Осьодло [2], яка включає такі шкали: оцінка результатів праці (ОРП), професійні домагання (ПД), інтернальність у сфері професійних досягнень (ПД), професійні інтереси та цінності (ПІ), життєві цілі (ЖЦ), шкалу соціальної бажаності (СБ) та загальну активність (ЗА); 2) «Аналіз своїх обмежень «Ви самі» К. Вудкок, Д. Френсіс [1], яка включає шкали: здатність управляти собою (УС), чіткі цінності (ЧЦ), чіткі особисті цілі (ЧОЦ), триваючий саморозвиток (ТС), хороші навички вирішення проблем (НВП), творчий підхід (ТП), вміння впливати на оточуючих (ВО), розуміння особливостей управлінської праці (РОУП), здатність керувати (ЗК), вміння навчати (ВН), вміння налагоджувати групову роботу (ВНГР).

За даними, представленими в таблиці 1, можна зробити висновок про те, що наявні кореляційні зв'язки між професійною мотивацією та статтю. Виявлено, що у полісменів-чоловіків домінує внутрішньо організована мотивація. Для полісменів-жінок, навпаки, характерна зовнішньо організована мотивація, тобто механістичне управління з боку менеджменту, низька активність щодо виконання функціональних обов'язків. Полісмени чоловічої статі є більш професійно мотивованими та проявляють вищу активність у професійно-управлінській діяльності, ніж жінки.

Установлено кореляційні зв'язки між професійною мотивацією й управлінськими здібностями, зокрема з'ясовано, що домінування у працівників поліції внутрішньої мотивації, розуміння важливості своєї праці, відповідальність, прагнення до підвищення результатів праці й особистісного розвитку сприятиме зростанню показників управлінської компетентності. Такий працівник буде прагнути до підтримки своєї працездатності, раціонального розподілу сил і часу, подоланню труднощів. Він швидко адаптується до обставин, що змінюються, проявляє інноваційний підхід і надає перевагу новаторським рішенням, прагне стати дійсним лідером колективу та добивається від підлеглих усього, що вони можуть робити.

Високий рівень професійних домагань, прагнення до покращання своїх результатів діяльності наявний у полісменів, які ставлять перед собою чіткі особисті цінності та цілі. Такі особи схильні до раціонального й ефективного використання часу, мають велике почуття власної гідності, прагнуть до самопізнання, обмежують робочий час і слідкують за рівновагою між особистим і діловим життям. Окрім того, вони створюють у колективі позитивне ставлення до навчання, систематично оцінюють роботу підлеглих, знають їхні сильні та слабкі сторони і використовують усі можливості для розвитку їхньої майстерності.

Наявність у поліцейських інтересу, зацікавленості професійною діяльністю сприятиме прояву в роботі творчого підходу та здатності до інновацій. Також вони володіють високими навичками керівництва, швидко та вміло вирішують проблеми, ефективно використовують регулятори мотивації для спрямування підлеглих на досягнення цілей організації.

Бачення досліджуваними перспективи, наявність чітких життєвих планів та способів їх досягнення сприятиме підвищенню управлінської компетентності. Такі полісмени схильні впливати на оточуючих шляхом створення хорошого першого враження, розвитку взаєморозуміння, досягнення довіри і прояву турботи до оточуючих. Вони вміло керуватимуть людьми різних здібностей і морального стану й ефективно організовуватимуть роботу колективу.

Таким чином, за результатами кореляції можна зробити висновок про те, що чим більше поліцейський професійно мотивований, активний, тим краще він розумітиме особливості управлінської праці, вмітиме керувати іншими, матиме хороші навички вирішення проблем, вмітиме налагоджувати групову роботу й ефективно впливатиме на оточуючих.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вудкок, М. Раскрепощенный менеджер : для руководителя-практика : Пер. с англ. / М. Вудкок, Д. Фрэнсис. – М. : «Дело», 1991. – 320 с.
2. Осьодло, В. І. Методика діагностики професійної мотивації / В. І. Осьодло // Вісник Національної академії оборони України : зб. наук. праць. – 2007. – № 2 (4). – С. 142–151.

ЕКСТРЕМАЛЬНІ ПСИХІЧНІ СТАНИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У БОЙОВИХ УМОВАХ

Досвід проведення антитерористичної операції яскраво продемонстрував, що ефективність застосування військ визначається не лише методами навчання і виховання особового складу, а передусім урахуванням психологічних факторів бойової діяльності, визначенням і прогнозуванням психологічних можливостей бійця виконувати завдання в екстремальних умовах, підтриманням його морально-психологічного стану безпосередньо в бою та забезпеченням своєчасного відновлення психіки після дії надінтенсивних стресових впливів.

Поняття «екстремальний стан» узагальнює широкий клас функціональних станів людини, які протікають за типом динамічної неузгодженості.

Екстремальні психічні стани (ЕПС) характеризуються порушенням адекватності психічних і поведінкових реакцій (це найбільш характерно при дії екстремальних факторів інформаційно-семантичного характеру). Найчастішим є змішаний тип реакції, коли первинна зміна фізіологічних функцій служить приводом до динаміки поведінкових реакцій або, навпаки, зміна психологічних характеристик призводить до появи фізіологічних зрушень [4].

Військовослужбовці, виконуючи особливі функції, виявляються найбільш уразливими у фізичному й моральному аспектах і несуть основний тиск всіх наслідків збройних конфліктів. Тому з очевидністю впливає багатозначність психологічних перевантажень, емоційно-стресової напруженості військовослужбовців, які беруть участь у збройних конфліктах.

Психологічному аналізу поведінки особистості в екстремальній ситуації, а також психологічним наслідкам впливів екстремальних умов діяльності на психологічний стан військовослужбовців у вітчизняній науці присвячено чимало праць. Екстремальність умов бойових дій виражається в інтенсивності стрес-фактора, раптовості, небезпеці, тотальному впливі на великі групи людей, а також тривалим і важким плином постекстремальних психічних розладів. Екстремальні умови діяльності з психологічної точки зору характеризуються наявністю сильного психотравмуючого впливу подій і обставин на психіку військовослужбовця. Екстремальні умови можуть бути: потужні й однократні (застосування зброї, затримка озброєного злочинця, стихійне лихо); інтенсивні та багаторазові, які потребують періоду адаптації до постійно діючих джерел стресу (участь у бойових діях).

В умовах бойових дій може зустрічатися критичний інцидент – ситуація, що викликає надзвичайно сильні емоційні реакції людини. Вони негативно впливають на виконання обов'язків особистістю на місці подій або пізніше. До числа найзначущіших стресорів відноситься ситуація, пов'язана з підвищеним ризиком для життя. Травматичною стресовою подією є явище, яке виходить за рамки звичайного людського досвіду. Вона є надзвичайно сильною і небезпечною для життя і здоров'я: серйозна загроза для життя або фізичної цілісності; серйозна загроза чи шкода дітям, дружині чи іншим близьким людям; видовище того, як інша людина отримує серйозну травму чи була убита в результаті нещасного випадку чи акту насильства.

Оцінюючи особливості бойового стресу в умовах локальних війн останніх років, можна виділити такі їхні характеристики: тривалість відриву від Батьківщини, незвична географічна, кліматична й культурна обстановка, особливості взаємин із місцевим населенням, недостатність інформації про реальну військово-політичну обстановку, її динамічність і важкість прогнозування, невизначеність поняття «супротивник», відсутність чіткого поділу фронту і тилу. Різниця у впливах екстремальних ситуацій на військовослужбовців та інших людей визначається тим, що для останніх властиво шукати який-небудь притулок і намагатися уникнути небезпеки, військовослужбовець же не має на це права і змушений свідомо знаходитися в цій ситуації та сприяти її вирішенню [1].

Екстремальні впливи призводять до вузькоспрямованого розвитку всіх структур психіки і різкого розвитку екстремального компонента в особистості. Це означає, що гіперрозвиток окремих особистісних властивостей в екстремальних умовах не завжди може бути забезпечений відповідним станом організму. Виникає ситуація невідповідності вимог до організму людини. У підсумку це веде до порушення нормального процесу особистісного функціонування та поведінки [5].

Унаслідок багаторазово раптово діючих психотравмуючих чинників у екстремальних умовах життя виникають групові психогенні розлади, інакше кажучи, групові психози. Страх, безвихідь, пригніченість та інші емоційні стани при продовженні дії психотравмуючих факторів призводять до виникнення психологічного стресу. Саме страх утрати власного здоров'я і життя близьких паралізує; емоції затьмарюють можливість логічних і рішучих дій, інстинкт самозбереження породжує бурю неконтрольованих дій. Виникає дезадаптація, під якою припускається невідповідність між силою факторів, що впливають на психіку людини, і наявних психічних ресурсів, щоб їм протистояти. У бойових умовах виникають реактивні стани, які належать до невротичних і патохарактерологічних реакцій, а також неврози і реактивні психози. Потрапивши у непередбачені екстремальні умови, людиною стикається з рядом чинників виживання. На результат виживання впливають такі фактори, як біль, спрага, холод, спека, голод, перевтома, стрес тощо. Серед факторів, які визначають психологічну складову особистості, є: страх, перевтома, самотність. Страх як природна реакція на загрозу життю і здоров'ю є одним із чинників виживання в екстремальних умовах. При тривалому виживанні, коли перспективи не ясні, людина часто втрачає віру в свій порятунок, впадає в депресію, стає пасивною, хоча й виконує необхідну роботу, але без ініціативи. При подальшому розвитку такого депресивного стану можливі прояви істерик і спроб самогубства [4].

Екстремальні умови впливають також на девіантну (таку, що відхиляється) поведінку військовослужбовців. Поведінка людини на війні залежить від того, наскільки вона критична стосовно себе, наскільки непохитні її цінності, наскільки вона готова відстоювати людську гідність, справедливість, право, законність в умовах, коли норми поведінки спотворюються стресом і колективним сприйняттям.

Поняття «військова девіація» є неоднозначним, складним для точного психологічного, етичного і правового аналізу. Проте проблема психологічних відхилень на війні дуже важлива, оскільки від деяких девіантних вчинків нерідко за-

лежить життя як самих військовослужбовців-девіантів, так і їх бойових побратимів, успіх бойових операцій (наприклад, від зради). В умовах військової служби виділяють такі типи девіантної поведінки: вживання алкоголю та наркотиків; порушення статутних норм і правопорядку; суїцидальна поведінка; відхилення у сексуальній поведінці [3].

Психологічний аналіз девіантної поведінки військовослужбовців дозволяє зробити висновок про те, що це негативне явище постійно присутнє в екстремальній обстановці. Тому знання видів і форм прояву девіацій, оперативна діагностика, попередження, цілеспрямована профілактика, мінімізація відхилень у поведінці військовослужбовців і їх викорінення є важливим завданням сьогодення.

Отже, під впливом екстремальних умов військової діяльності формуються специфічні психологічні ознаки, які характеризують певний тип особистості, котра має досвід адаптації до екстремальних умов. Набуті особистісні риси ускладнюють процес подальшої реадaptaції військовослужбовця (соціально-психологічної адаптації до звичайного життя та виконання своїх професійних обов'язків), які потребують реабілітації та психологічної корекції в напрямі відновлення психічного здоров'я людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Василюк, Ф. Е. Психология переживания [монография] / Ф. Е. Василюк. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1984. – 200 с.
2. Назарапетян, А. П. Психология массового стихийного поведения : курс лекций / А. П. Назарапетян. – М. : Академия, 2008. – 160 с.
3. Психология бою : посібник / Т. Л. Грицевич, І. М. Гузенко, О. С. Капінус, Т. М. Мацевко, А. М. Романишин; за ред. А. М. Романишина. – Львів : Видавництво «Астролябія», 2017. – 352 с.
4. Фактори виживання в екстремальних природних умовах. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://beclan.org/emergency/faktori_vizhivannja_v_ekstremalnih.htm
5. Орбан-Лембрик, Л. Е. Соціальна психологія : підручник: у 2 кн. – Кн. 1 : Соціальна психологія особистості і спілкування. – К. : Либідь, 2004. – 576 с.

УДК 355.422:355.4

М. В. Гуменна
Науковий керівник – В. М. Фірман

ЕКСТРЕМАЛЬНІ СИТУАЦІЇ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФАКТОР ВПЛИВУ НА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Життя за межами комфорту часто висуває нам екстремальні умови для існування, вихід із яких дається не кожному. Але війна – що це? Перевірка на міцність, чергове випробування загартованості духу чи прямий ризик «втрати» особистості?

Психічний стан – це позначення характеристики психічної діяльності індивіда за певний період часу, що ілюструє специфіку перебігу розумових та відчуттєвих процесів залежно від явищ дійсності, фізичних і психічних властивостей особистості. На психологічний стан людини впливає низка факторів, пов'язаних із навколишньою дійсністю, зокрема екстремальні ситуації. Їх поділяють на: ситуації техногенного типу (пожежі, транспортні аварії, аварії з викидами радіоактивних

речовин, аварії на промисловості тощо); природного походження (природні пожежі, небезпечні гідрологічні, геологічні, метеорологічні, географічні явища); біолого-соціального характеру (алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, різні акти насилля, голод, тероризм тощо) й екстремальні ситуації, пов'язані зі зміною хімічного стану води, ґрунту, інфекційними захворюваннями тварин, рослин і людей.

Усі вищенаведені позиції також стосуються військової діяльності, яка часто стає причиною стресу. Збройні конфлікти негативно впливають на населення регіону, в якому відбувається сутичка, а найголовніше – на самих учасників бойових дій. Яскравим прикладом «психологічного вбивства» є нинішні події на сході України. Військовослужбовці, виконуючи функцію захисту територіальних меж, часто забувають про збереження власного здоров'я, зокрема психологічного стану. Звісно, солдата, який неналежно володіє практичними навиками ведення бою, до воєнних дій допускати не можна, адже це прямий шлях до розладу психіки або ж смерті.

Психологічні наслідки екстремальних умов діяльності військового розглядають у двох напрямках: щодо ефективності бойових дій і збереження психофізіологічного стану особи. Вони передбачають пристосування індивіда до мілітарних умов, а також реабілітаційний вихід із них.

З точки зору воєнних дій екстремальні випадки можуть бути могутні однократні (застосування зброї, затримка озброєного злочинця, стихійне лихо), інтенсивні багаторазові (участь у бойових діях). Також трапляється критичний інцидент – ситуація, яка викликає різке збудження емоційного стану людини, що негативно впливає на виконання обов'язків. Перш за все, до числа критичних відносять ситуації з підвищеним ризиком для життя, які супроводжуються емоційною напругою у межах військової бази, але це не єдиний чинник, який впливає на психічний стан бійця. Сюди варто віднести тривалість відриву військового від локального місця перебування, кліматичні й культурні особливості регіону, де ведуться бойові дії; недостатня обізнаність воєнної справи та неналежна інформативність щодо реальної військово-політичної загрози; невизначеність поняття «свої/чужі»; умови, в яких перебуває військовий тощо. Виходячи з вищенаведених тверджень, боєць не може уникати екстремальних ситуацій, перебуваючи на фронті, а змушений сприяти їх швидкому й логічному вирішенню, адаптовуючись.

Адаптація – одне з основних понять у галузі психології. Завдяки цьому процесу досягається гармонійний вихід людини з кризової ситуації, що сприяє збалансованості в системі «людина – соціум». Проте, потрапляючи в колізію підвищеного ризику, пристосовуючись до неї, боєць приймає умови, які вона висуває, хоч, можливо, у повсякденному житті з ними раніше не стикався. Для прикладу, вбивство, крадіжка, насильство, тероризм можуть змінити не лише психіку людини, менталітет, поведінку, погляди, цінності, але й ставлення до світу та до себе.

Часто маємо змогу спостерігати, коли бійці, повертаючись із гарячих точок, зазнають кардинальних змін – психотравм, які згодом переходять у стан глибокого стресу, джерелом якого є події, пов'язані з вбивством суперника, втратою товариша, екстремальними умовами життя – брак сну, неповноцінне харчування, місце сну тощо. Відбуваються також фізичні зміни, які викликають стрес (втрата кінцівок, порушення опорно-рухового апарату, інвалідність тощо). Виходячи з

цього, виділяють два типи травм: перший – психологічна відповідь на стрес – псевдосмерть або шоківий стан. Людина наче відходить від стану реальності, впадає в ступор. Другий тип – «броунівський рух», який полягає у бажанні втечі, непоміркованості в діях. Окрім цього, розрізняють: 1) посттравматичні реакції організму на екстремальні ситуації: кошмари і «сни наяву», розсіяність, постійна тривога; 2) поведінкова реакція – стани, зумовлені блокадою мотиваційної поведінки, тобто людина, перебуваючи у такому стані, уникає людей, місць, предметів, які нагадують про перенесені травми; 3) емоційні реакції – момент ступору, заглиблення в себе людини. Така особа втрачає цікавість до навколишньої дійсності, не відчуває ні радості, ні задоволення, у спілкування перейнята тривогою та злістю; 4) соматичні реакції: різкі головні болі, безсоння, розлад травної та нервової систем, пропасний стан.

Повертаючись із передової у звичне мирне життя, військовослужбовцям важко влитись у попередній цивільний ритм, відтак виникає низка проблем у спілкуванні з іншими людьми, так зване «відчуження», що може призвести до фатальних наслідків. Саме тому їм у цьому потрібно допомогти, давши зрозуміти, що вони не одні та завжди можуть надіятись на підтримку. А це, зрештою, сприяє утвердженню фронтовика у буденності, його самореалізації та волевиявленні.

Отже, бачимо, що під впливом експериментальних ситуацій, перш за все, у військовій діяльності, формуються специфічні особливості психічного стану військового, що впливає на процес подальшої реабілітації у позафронтових умовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архангельский, В. Г. Особенности течения психогений военного времени // Проблемы современной психиатрии / Под ред. Л. Л. Рохлина. – М. : Наука, 1948. – С. 402-409.
2. Попов, В. Е. Психологічна реабілітація військовослужбовців після екстремальних впливів : Дис. ... канд. психолог. наук. – М., 1992. – 171 с.
3. Кодекс цивільного захисту України : станом на 01.07.2013 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 2013. – 458 с.

УДК 159.9

М. П. Козирєв

ПСИХОЛОГІЯ АГРЕСИВНОГО НАТОВПУ

Натовп – не будь-яке масове скупчення людей, а лише сукупність емоційно збуджених, найчастіше – агресивно налаштованих громадян; це неорганізована спільність, що, однак, не виключає можливості наявності в ній організованої групи (ядра), яке провокує і спрямовує індивідуальну агресивність присутніх.

Діючий натовп може проявлятися у таких різновидах:

1) *конвенціональний* – учасники масового дійства, що значно виходить за межі повсякденного життя, їм притаманний підвищений емоційний фон, інтенсивний характер зовнішніх експресивних проявів (наприклад, передсвятковий чи сезонний розпродаж товарів, ярмарок, масові гуляння);

2) *експресивний* – учасники масового видовища, що має високий рівень емоційності, учасникам притаманні спільні чи подібні поведінкові прояви, активність, відчуття ідентифікації себе з присутніми;

3) *екстатичний* – велика група людей, які перебувають у стані несамовитості внаслідок взаємного емоційного зараження, що поступово та ритмічно зростає внаслідок безперервної динаміки їхнього впливу один на одного (рок-концерти, масові релігійні ритуали тощо);

4) *панічний* – більшість учасників несподівано або поступово впадають у стан жаху та розпачу, починають поводитися ідентично і рухатися в тому напрямі, який видається їм шляхом до уникнення небезпеки, причому її реальність чи уявність не має при цьому значення;

5) *грабіжницький* – його представники об'єднані негативною емоцією та прагненням до негайного досягнення корисливої мети, задоволення певних потреб за рахунок перерозподілу матеріальних благ у суспільстві («бунт бідних проти багатих»);

6) *агресивний* – велика група людей, які намагаються вирішити ті чи інші проблеми за допомогою насильства, що може мати випадковий та неупорядкований характер (наприклад, пошкодження транспорту), але частіше спрямоване на досягнення певної мети (насильницькі дії стосовно конкретної особи чи групи осіб).

Склад агресивного натовпу та основні етапи його розвитку:

1) *лідери й активні учасники* – ті, хто мають на меті підготувати умови або брати безпосередню участь у протиправних діях, причому мотиви їх поведінки можуть бути різними (самоствердитися та набути авторитету серед присутніх, дати вихід негативним емоціям, помститися працівникам правоохоронних органів та ін.);

2) *підбурювачі* – ті, хто не має наміру особисто діяти активно, але прагне використати для досягнення власної мети зусилля інших осіб; вони формують «образ ворога», звертаючись до присутніх із лозунгами та закликами для формування певних позицій і установок;

3) *зацікавлені, співчуваючі* – прихильно ставляться до того, що відбувається, але первісно наміру брати участь в активних діях не мають, такі суб'єкти ідентифікують свої ціннісні орієнтації з напрямом дій натовпу;

4) *випадкові, спостерігачі* – ті, хто опинилися на місці події внаслідок збігу обставин, ставляться до неї байдуже або ж навіть негативно, засуджуюче, але своєю присутністю збільшують чисельність, надаючи іншим учасникам відчуття могутності.

До натовпу приєднуються пересічні громадяни. Вони не проявляють великої активності, їх приваблює ексцес як хвилююче видовище, що дає змогу урізноманітнити існування. У натовпі знаходять собі місце люди, схильні до навіювання та піддані загальному настрою. Вони не пручаються владі стихійних явищ.

Учасниками натовпу виявляються і просто допитливі, які спостерігають осторонь. Вони не втручаються в хід подій, однак їхня присутність збільшує масовість і підсилює вплив стихії натовпу на поведінку його учасників.

Натовп переходить до дій, коли кількість активних учасників досягає «критичної концентрації» (приблизно 20%). Це стає можливим внаслідок дії таких умов:

– *зумисне загострення обстановки підбурювачами*, що може мати як словесну форму (звертання до присутніх, вигуки, скандування окремих слів чи лозунгів), так і

виражатися у безпосередніх агресивних діях, які вчиняють спеціально проінструктовані та підготовлені особи, досить часто – за матеріальну чи іншу винагороду;

– *неможливість перевірки відомостей*, що надходять, внаслідок чого на віру приймається та інформація, яка відповідає загальному емоційному настрою та надходить від осіб, які користуються довірою і авторитетом;

– *присутність невірноважених та легкозбуджуваних людей*: осіб, схильних до агресивної поведінки і таких, які нарікають на несправедливе до себе ставлення в минулому; п'яних чи у стані наркотичного збудження; угруповань підлітків і молоді з антисоціальними установками тощо.

Формування і розвиток агресивного натовпу визначається такими етапами:

– *початковий* – виникнення конфліктної ситуації, що своєчасно не ліквідується; присутні висловлюють невдоволення й обурення, з'являються чутки, зростає емоційна напруженість людей і відбувається зараження негативною емоцією осіб, які не мають безпосереднього відношення до конфлікту;

– *перехідний* – актуалізація умов для реалізації агресивної установки учасників, постійне і прогресуюче збільшення кількості присутніх, навмисне загострення обстановки активними учасниками і підбурювачами, безконтрольність спілкування, дефіцит достовірної інформації, звідси – поширення чуток і провокаційних повідомлень, досягнення «критичної концентрації» невірноважених осіб та індукторів емоційного напруження;

– *активний* – від перших спільних агресивних дій до початку розсіювання натовпу, як правило, він розпочинається після певних додаткових стимулів, у тому числі провокаційних закликів і вимог розправитися з «винуватцями» («образ ворога» залежить від ситуації);

– *заключний* – самоліквідація натовпу (після досягнення мети та загального зниження активності, при вилученні лідерів і активних учасників, у випадку різкої зміни зовнішніх умов) або його розосередження за допомогою спеціальних заходів.

Натовп має схильність до крайнощів, збуджують його лише сильні подразники. Почуття маси завжди дуже прості та надмірні. Відповідно тому, хто бажає впливати на масу, не потрібна перевірка логічності та послідовності своєї аргументації, йому потрібно перебільшувати та постійно повторювати те саме. Від вожака натовпу вимагає сили, навіть насилля, доброта ж сприймається як різновид слабкості. Вождь повинен мати сильну волю та бути фанатично відданим ідеї, яку намагається донести до інших, саме це дає йому можливість впливати на масу.

Залежно від психологічних якостей лідерів Г. Лебон поділяв їх на декілька типів:

– *апостоли певних вірувань*: релігійних, соціальних або суто політичних, такі лідери – прообраз натовпу, їм властиві його основні якості (елементарна логіка, примітивний розум, цілковите несприйняття всіляких пояснень і законів, потреба у руйнуванні);

– *фанатики однієї ідеї* – це люди, які можуть бути достатньо розумними при звичайних для них умовах, але вони втрачають здатність мислити й аналізувати, у них прокидається особлива несамовитість і навіть манія, коли справа зачіпає якісь певні питання, фанатики однієї ідеї найчастіше стають вірними та відданими помічниками апостолів;

– *природжені вороги суспільства*, люди, не здатні пристосуватися у суспільстві, досить мстиві та меркантильні невдахи, особистості з комплексом неповноцінності, найчастіше це пов'язано з фізичними або розумовими проблемами;

– *тирани або диктатори*, вони добираються до влади, використовуючи результати роботи своїх попередників, вміють примусити натовп любити їх та боятися водночас.

Ще з часів первісних вакханалій масові виступи були виявом своєрідного антикультурного середовища. Г. Лебон і З. Фрейд пояснюють це *психологічними особливостями поведінки індивіда під впливом натовпу*:

– *анонімністю поведінки учасників стихійних груп*, що посилює їх агресивність, вивільнення підсвідомих потягів та інстинктів;

– *почуттям сили*, якої набуває індивід у масі уже хоча б завдяки її численності; відсутністю страху, що породжує здатність до необдуманих вчинків;

– *втратою почуття відповідальності* – конкретний індивід не відчуває себе в натовпі особисто відповідальним за ті чи інші дії.

При цьому також потрібно зазначити деякі ознаки, якими характеризується людина в натовпі, а саме:

– *зниження самоконтролю (інтернальності)* – у людини посилюється залежність від натовпу, вона неусвідомлено підкоряється зовнішньому впливу великої групи людей, тобто зростає екстернальність її поведінки і знижується здатність до вільної регуляції власної поведінки;

– *деіндивідуалізація поведінки людей у натовпі* – вони поступово втрачають індивідуальність своєї поведінки, ніби зрівнюючись, що приводить до одного і того ж рівня психологічних проявів у поведінці, різні люди у поведінці стають схожими один на одного;

– *нездатність утримувати увагу на одному і тому ж об'єкті*. «Зникнення свідомої особистості, перевага особистості несвідомої, однакове спрямування почуттів та ідей, викликане навіюванням, і прагнення перетворити негайно в дію навіяні ідеї – ось головні риси, що характеризують індивіда у натовпі», – зазначав Г. Лебон.

Натовп у цілому проявляє зниження інтелектуальних якостей у порівнянні з індивідами, котрі його складають поза натовпом.

Серед *особливостей інтелекту* найбільш яскраво проявляються:

– *некритичність мислення*, яка значно зросла,

– *легкість переключення уваги*, що визначається зовнішніми умовами;

– *характерні особливості переробки інформації* – людина у натовпі легко сприймає різноманітну інформацію, швидко переробляє її і поширює, при цьому зовсім мимовільно перекручує, трансформуючи її, тобто породжує чутки;

– *підвищена навіюваність* – людина у натовпі легко може повірити у незвичайну інформацію, обіцянки, які заздалегідь не можуть бути виконані (наприклад, політиків на виборах), слідувати неймовірним і нерідко навіть абсурдним закликам, гаслам тощо;

– *підвищена фізична, психофізіологічна і психічна активізація*.

– у натовпі, особливо в активному, відбувається *мобілізація всіх ресурсів індивіда*, тому людина може проявити такі фізичні та психологічні якості, які стають їй недоступні поза натовпом, наприклад, підняти щось важке, швидко бігти, високо стрибати тощо;

– *нетиповість, незвичність поведінки* – порівняно зі звичними умовами людина нерідко проявляє неочікувані, навіть для неї самої, форми поведінки (нерідко вона потім не може повірити, що вона здійснила якісь-то дії), тому поведінка людини, як і натовпу в цілому, характеризується непередбачуваністю.

На думку психологів-науковців і практиків, прийнятними *способами впливу* в цьому разі є:

– *навіювання і зараження* (спостереження за натовпом свідчать про те, що індивіди, перебуваючи там, впадають у такий стан, який дуже нагадує гіпноз, і швидше піддаються навіюванню, ніж логіці здорового глузду), оскільки люди, як вважає С. Московичі, зібрані в масу, вірять усьому тому, що їм скажуть, і зроблять усе, що їм накажуть;

– *демонстрація сили, рішучості, упевненості* (той, хто хоче впливати на натовп, не повинен показувати вагання, роздуми, невпевненість – це для мас рівноцінно слабкості);

– *майстерне володіння словом* (маси піддаються магічній дії слів): сильні, рішучі вислови; ствердження шляхом повторення, без використання аргументів, доказів; використання перебільшень і повторів;

– *унікнення протиставлень* – у ситуації натовпу це викликає протидію (тут не сприймається «я – ви», «ми – ви», лише «ми» як єдине ціле).

Щоб призупинити негативну спрямованість дії натовпу, слід приєднатися до нього і поступово переорієнтовувати його поведінку на нейтральну. Маса, будучи ірраціональною, інстинктивно вірить в авторитет лідера (його пристрась і віру) і здатна йому підкоритися.

Маса потребує таких лідерських якостей: сильна воля, фанатична віра в ідею та емоційна зараженість. Історія дає нам багато прикладів здатності мас на безкорисність і самопожертву, прекрасні й героїчні вчинки. Той, хто здатний зрозуміти масу, визначити хід її думок і спрямувати, той здатний буде і впливати на перебіг суспільного процесу.

Сучасне суспільство часто називають масовим. Це є наслідком того впливу на суспільну свідомість, який спричиняють засоби масової комунікації. Вони перетворюють людей на масу, викликаючи у них одні й ті ж самі думки, образи, формуючи спільні смаки, емоції тощо, одним словом, створюють той ціннісний світ, у якому ми живемо. Отже, для організації мас і управління ними важливим є знання психології людини в масі, масової людини і природи колективної поведінки. Той, хто зуміє використати ці знання, отримає у своє розпорядження могутній інструмент влади і впливу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Головатий, М. Ф. Масова стихійна поведінка в дзеркалі сучасної політичної психології // Політика і духовність в умовах глобальних викликів. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін : Науковий часопис Національного педагогічного

- університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 22. [Відп. ред. О. В. Бабкіна]. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. – Спецвипуск. – С. 28–34.
2. Лебон, Г. Психологія масс. – Минск : ХАРВЕСТ; Москва : АСТ, 2000. – 319 с.
  3. Московичи, С. Век толпы: исторический трактат по психологии масс : пер. с фр. – М. : Центр психологии и психотерапии, 1998. – 480 с.
  4. Психологічні детермінанти вчинення вандалізму неповнолітніми / В. В. Юсупов, Д. О. Александров, Л. І. Казміренко та ін. : метод. рек. – К. : НАВС, 2012. – 56 с.
  5. Сигеле, С. Преступная толпа: опыт коллективной психологии / Сигеле Сципион. – М. : Акад. проект, 2011. – 124 с.
  6. Тард, Г. Личность и толпа. Очерки по социальной психологии / Габриэль Тард; [пер. с фр.]. – С.-Пб. : Издание А. Большакова и Д. Голова, 1903. – 178 с.
  7. Фрейд, З. Психология масс и анализ человеческого «Я» / З. Фрейд. – Минск, 1994. – 320 с.

УДК [001.18+001.92+159.947.24]+378

И. Н. Козубцов

НАУЧНОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ АДЬЮНКТОВ В РАЗВИТИИ ИХ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ГОТОВНОСТИ К НАУЧНОЙ И НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Вопрос оценивания психологической готовности адъюнктов к профессиональной деятельности, тем более в условиях неопределенности, всегда является актуальным, так как она позволяет им реализовать свой интеллектуальный и исследовательский потенциалы. Нами видится важным обеспечить качество подготовки адъюнктов, чтобы по окончании обучения соответствовать квалификационному научно-образовательному уровню «Доктор философии». Решение данного научного задания позволит, по нашему мнению, осуществлять научное прогнозирование качества будущей подготовки адъюнктов.

Цель статьи – обсудить один из фрагментов диссертационного исследования, который посвящен прогнозированию коэффициента готовности адъюнктов к профессиональной деятельности в условиях научного риска.

Результаты исследований. Для решения поставленной задачи нами был организован научно-педагогический эксперимент. Эксперимент во времени и территориально проводился в научных школах под руководством доктора педагогических наук, профессора В. В. Ягупова, доктора технических наук, профессора А. Б. Крыжного, доктора технических наук, профессора В. Ф. Ерохина, доктора технических наук, профессора Л. Ф. Мараховского, кандидата экономических наук, профессора Л. С. Таршиловой. Обучение адъюнктов (аспирантов) осуществлялось по факультативной программе «Методика развития методологической культуры адъюнктов» [1]. Результаты значений готовности адъюнктов к профессиональной деятельности в условиях риска, полученные в КГ и ЭГ на этапах констатирующего и формирующего экспериментов, соответственно подано на диаграммах (рис. 1 и рис. 2).

Анализ полученных данных показал, что в ЭГ после формирующего этапа эксперимента частица адъюнктов с высоким уровнем готовности к профессиональной деятельности в условиях риска выросла на 13,89% в сравнении с КГ, с

достаточным уровнем выросла на 2,78%; а частица респондентов с базовым уровнем – уменьшилась на 16,67%.

Объяснением этому может служить индивидуальный подход научного руководителя к мотивации адъюнктов. В научно-поисковой деятельности был удачный выбор побуждающих факторов, которые способствуют устранению страха к риску экспериментирования. Он полностью подобран под тип информационного метаболизма адъюнктов ЭГ. Решающим звеном является алгоритм научно-педагогического (методического) сопровождения адъюнктов. Без надлежащего внимания во время сопровождения со стороны научного руководителя у адъюнкта развивается методологическая культура хаотическим и фрагментарным образом. В дальнейшем этот адъюнкт в роли научного руководителя выстроит скопированную систему сопровождения уже со своими учениками-аспирантами, если до этого дойдет дело.

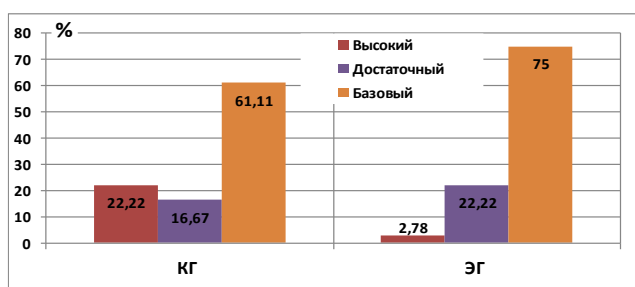

Рис. 1. Значения готовности адъюнктов к профессиональной деятельности в условиях риска на этапе КЭ

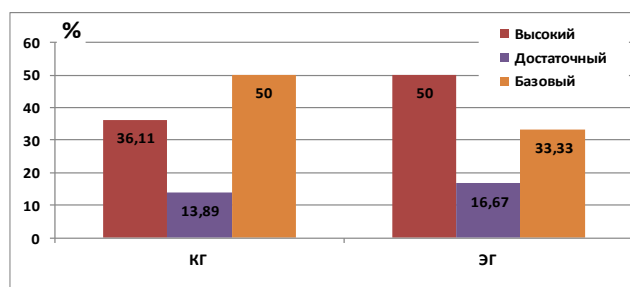

Рис. 2. Значения готовности адъюнктов к профессиональной деятельности в условиях риска на этапе ФЭ

Стоит отметить, что на практике бытует и метод жесткого контроля адъюнктов со стороны научного руководителя. Казалось бы, это хорошо. Руководитель проникает во все тонкости работы своего подопечного. В этом случае адъюнкт ограничен в степени свободы своих творческих поисков и ошибочных действий. Казалось бы, тоже хорошо. Но на практике нами замечено, что из такого адъюнкта развивается личность, не готовая к экстремальным действиям и тем более к рискам в научной сфере, где нужна творческая инициатива.

Для наглядности значения готовности адъюнктов к профессиональной деятельности в условиях риска представлено в табл. 1.

Таблица 1

Значения готовности адъюнктов к профессиональной деятельности в условиях риска

Этапы эксперимента	Группы	Уровни развитости						χ^2
		Высокий		Достаточный		Базовый		
		%	ЭГ-КГ	%	ЭГ-КГ	%	ЭГ-КГ	
Констатирующий	КГ	22,22	-19,49	16,67	+5,55	61,11	+13,89	17,326
	ЭГ	2,78		22,22		75		
Формирующий	КГ	36,11	+13,89	13,89	+2,78	50	-16,67	5,828
	ЭГ	50		16,67		33,33		

Отличие КГ и ЭГ значений готовности адъюнктов к профессиональной деятельности в условиях риска (на этапе КЭ) находится в зоне значимости и составляет $\chi^2 = 17,326$, по уровню $\chi^2_{0,01}$. Превышение эмпирических частот над теоретической частотой подтверждает то, что выборки КГ и ЭГ были подобраны случайным образом и не имели подобных по данному параметру.

А вот отличие КГ и ЭГ значений готовности адъюнктов к профессиональной деятельности в условиях риска (на этапе ФЭ) находится в зоне, так называемой незначимости $\chi^2 = 5,828$ по уровню $\chi^2_{0,05}$, приближаясь к зоне неопределенности. Это свидетельствует о существенном отличии применяемых научными руководителями методов обучения, нацеленных на достижение цели по развитию методологической культуры адъюнктов и значений готовности их к профессиональной деятельности в условиях риска. В общем случае только по высокому уровню готовности в ЭГ коэффициент превысил прирост порядка на 33,38% по достаточному уровню готовности 8,33% и уменьшился соответственно по базовому уровню готовности на 30,56%. Поэтому можно считать полученный результат также достоверным.

Как уже отмечалось, обязательным условием качественного развития адъюнктов является формирование их стремления к научным рискам, на которое влияет своевременная коррекция и контроль со стороны научного руководителя. Для этого нами предложен в форме педагогической технологии научно-педагогического сопровождения апробированный алгоритм [2]. Данный алгоритм описывает процедуру взаимодействия научного руководителя и адъюнкта. На практике он представлен абстрактно в размере 50 академических часов. Практика показывает, что этого времени недостаточно для устойчивого развития методологической культуры у адъюнктов, тем более для привития иммунитета к научным рискам.

Таким образом, ключевую роль в повышении коэффициента готовности адъюнктов к профессиональной деятельности и научным рискам играет качественное научно-педагогическое сопровождение, оказываемое со стороны научного руководителя. В таких условиях адъюнкт во время обучения в полной мере находится в атмосфере методологической культуры.

В условиях реформирования системы высшего военного образования Министерству образованию и науки важно своевременно выбрать не только направления, но и конкретные шаги, практические рекомендации. Применение данного расчёта прогнозируемого коэффициента готовности адъюнктов к профессиональной деятельности с точки зрения методологической культуры позволит выбрать оптимальный путь реформирования системы.

Результаты исследования новые и могут применяться для прогнозируемого коэффициента готовности адъюнктов к профессиональной деятельности с точки зрения методологической культуры.

ЛИТЕРАТУРА

1. Козубцов, И. Н. Учебная программа факультатива «Развитие методологической культуры адъюнктов» / И. Н. Козубцов // Международный журнал экспериментального образования. – 2016. – № 4 (Часть 1). – С. 62-67.

2. Козубцов, І. М. Модель співпраці наукового керівника та аспіранта в процесі науково-педагогічного супроводу / І. М. Козубцов // Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони : Науково-практичний журнал / НУОУ. – 2015. – № 3(24). – С. 133-140.

УДК 159.9

О. С. Колосович

ОСОБЛИВОСТІ КРИЗОВОГО ПЕРІОДУ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

На початку нового тисячоліття світова спільнота зіткнулася з викликом глобальної світової кризи, яка в першу чергу розглядається як криза економічна та фінансова. Проте передумови виникнення кризи лежать не лише в площині економічного функціонування суспільства, але й у глибинах його духовного життя. Показово, що класик сучасної світової літератури П. Коельо в інтерв'ю 19 березня 2009 р. газеті «The Guardian» пояснює сучасну глобальну кризу початку ХХІ ст. втратою контакту з реальністю і простотою життя. Породженням нинішньої техногенної цивілізації стала духовна обмеженість, яку А. Зуєв влучно охарактеризував як «ілюзію духовності» [2, с. 29].

З цим зіткнулася й Україна, перехідний період суспільного розвитку якої став базовою основою життєвої кризи більшості населення. Про це заявляє більшість населення України. Старий соціальний лад дедалі відчутніше руйнується. Опинившись у кризовому стані, українське суспільство мусить докорінно модернізуватися, тому й потрібні відповідні зміни для кожної людини, бо 65,79% респондентів у 1999 р. засвідчили, що зовсім або швидше незадоволені своїм життям і лише 1,66% цілком задоволені [4].

Аналіз сучасного українського суспільства вказує, що воно продовжує перебувати у кризовому стані та шукає вихід із нього (2 революції за 10 років це підтверджують). Суспільство дедалі помітніше розколюється на багатих, дуже багатих і бідних, дуже бідних [4, с. 16]. За показниками розмежування на бідних і багатих Україну часто зараховують до країн третього світу: чим бідніший народ, тим розкішніше живе вузька верства компрадорської буржуазії та владних чиновників. Понад 80% населення України не бере участі в жодній політичній або громадській організації. Такий стан дуже перешкоджає формуванню громадянського суспільства в Україні. Так, майже 65% населення України вважають, що не спроможні нічого вдіяти в умовах, коли влада порушує їх права й інтереси. І лише 5% стверджує протилежне. Вказане багато в чому визначає психологічний стан, соціальні орієнтації та самопочуття населення, його реальну поведінку: недовіру та вже кількаразове розчарування. Як правильно зазначають соціопсихологи, домінантою масової свідомості став негативізм, який проявляється через незадоволеність, недовіру та невпевненість. Навіть в умовах відносних політичних свобод і плюралізму думок люди відчувають себе незахищеними перед свавіллям влади, неприхованим бандитизмом і рекетом.

Термін криза (з грец. *krisis*) означає різкий перелом, тяжкий перехідний стан, крайню точку падіння, гостру нестачу, невідповідність. Окрім цього, це зміна напрямку, рішення, вибір. У кризовій ситуації людина остаточно вирішує, як саме їй жити далі, що необхідно кардинально змінити у власному житті, від чого на завжди відмовитися, що переробити, а що зберегти [1].

В економіці термін «криза» набув поширення та визначення, насамперед, у зв'язку з розробкою концепції циклічності розвитку економічних систем, яка належить до фундаментальних складових категоріального апарату економічної теорії та понад сто років є об'єктом досліджень різних наукових шкіл і напрямів економічної науки [6].

Існують й інші погляди на кризу.

Кризові ситуації вимагають від людини пошуку свого «Я» в новій формі та новій суті. Але різні особистості мають різні потреби, різний соціальний статус і оцінюють по-різному розвиток суспільного процесу, по-різному знаходять відповіді на свої проблеми. М. Планк щодо цього вказував, що особистість потребує відповіді на найважливіше питання свого життя: як я повинен учинити? Це вимагає певної готовності, осмислення та відповідних дій. Для цього потрібно подолати певні проблеми, які полягають хоча б у такому:

- зміна змісту й характеру трудової діяльності, оскільки праця втрачає можливість бути засобом самовираження й самореалізації особистості, засобом збереження людської гідності;
- трагедія людей, які страждають через відсутність умов добре робити справу; це гнітить не менше, ніж невиплата зарплати або принизлива залежність від хазяїна;
- значне погіршення кваліфікаційного потенціалу трудових ресурсів;
- недоступність для більшості нації нормальних людських благ, оскільки вона просто виживає;
- руйнація трудової мотивації, що створює стресовий стан у людей і поганий соціально-психологічний клімат у суспільстві.

Українські психологи щодо проблеми життєвих криз особистості вважають, що вони в перехідні періоди розвитку суспільств набувають всеохопного глибокого характеру. Так, Т. Титаренко називає п'ять типів кризових станів, над якими працюють українські психологи Інституту соціальної та політичної психології АПН України, а саме:

- нормативні кризи на послідовних вікових етапах;
- кризи ненормативні, які породжують рольові конфлікти;
- кризи, які призводять до суїцидальних намірів, поведінкових девіацій;
- кризи, які викликають відхилення в психосексуальному розвитку;
- кризи, викликані психосоматичними захворюваннями тощо [3, с. 51].

Однак це лише певна частина проблем, пов'язаних із кризовим суспільством.

Аналіз теорії вказує, що за структурою відносин кризи можуть мати такий характер: економічні; соціальні; організаційні; технологічні; передбачувані; несподівані; явні та латентні, глибокі та легкі, затяжні та короткочасні.

Причини криз, які виникають у соціальних системах, можуть бути різними (рис. 1). Вони поділяються на об'єктивні, пов'язані з циклічними потребами модернізації та реструктурування системи, а також із несприятливими впливами зовнішнього середовища, і суб'єктивні, які відображають помилки. Окрім цього, причини криз можуть мати як природний характер, які відображають явища клімату, землетрусу, повені й інші катаклізми природного походження, так і техногенний відбиток, пов'язаний із діяльністю людини.

Причини кризи можуть бути зовнішні (екзогенні, які лежать поза зоною впливу системи) та внутрішні (ендогенні, які залежать від внутрішніх факторів) [6].

Рис. 1. Причини переживання кризи соціальною системою

Таким чином, теоретичний аналіз наукових джерел щодо кризи у суспільстві вказує на багатовимірність цього явища. Узагальнення літератури засвідчує її коріння в людському факторі, що трансформується на вищих рівнях та набуває загрозливих форм існування людства. Її ознаками є прояви у фінансах, соціальній, економічній і політичній сферах, які набувають рис криз, пов'язаних із мораллю, довірою, баченням перспективи та мотивацією, владою, нацією, професіоналізмом, відсутністю рівноваги, демографією й екологією.

ЛІТЕРАТУРА

1. Купрієнко, С. А. Словник соціології (літери А-Я). – К., 2005. – 365 с.
2. Поснова, Т. П. Ціннісний вимір духовності особистості в кризовому суспільстві / Т. П. Поснова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vuzlib.com/content/view/632/94/>.
3. Титаренко, Т. М. Життєвий світ особистості: Етапи становлення // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – № 1. – С. 49-58.
4. Українське суспільство на порозі третього тисячоліття : кол. моногр. / За ред. М. О. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 1999. – 684 с.
5. Удалова, Е. А. Соционика в работе с персоналом или что показывает МВТІ. – М. : 2007. – 154 с.
6. Шморгун, Л. Г. Менеджмент організацій : навч. посіб. – К., 2010. – 452 с.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ У СТРЕСОГЕННИХ УМОВАХ ПСИХОЛОГІЧНОГО НАСИЛЬСТВА

Проблемний простір сучасного суспільства вимагає від особистості пошуку творчих рішень, здатності до творчих проявів, актуалізації творчих здібностей у стресогенних умовах життєдіяльності.

Сучасна психологічна наука найчастіше застосовує дві класифікації видів насильства: перша полягає в характері насильницьких дій і включає в себе такі види насильства, як фізичне, психологічне (емоційне), сексуальне й економічне; друга фокусується на характеристиках об'єкта насильства, до яких відносять стать (насильство над жінками), вік (наприклад, насильство над дітьми або людьми похилого віку), стан здоров'я (насильство над інвалідами або недієздатними), родинні відносини (сімейне насильство, інцест), соціальний статус, професію, етнічну приналежність та ін. [3]. Дослідники проблеми вважають, що в більшості випадків насильство носить інтегративний характер, зокрема в будь-якому виді насильства складовою частиною є психологічне насильство.

Психологічне насильство – це постійно повторювані приниження, образи, знущання або тероризування (загрози, піддавання небезпеці) особистості. Часто психологічне насильство позначають як емоційне насильство (за спрямованістю на емоційну сферу психічного) та вербальне насильство (за способом нанесення травми). Емоційне та вербальне насильство характеризується присвоєнням кличок, образою, загрозою фізичної розправи, криком і проявом гніву, відмовою у стосунках (емоційна і вербальна ізоляція), тиском або примусом виконувати те, що людина виконувати не хоче.

Психологічне насильство реалізується в різних формах: в ізоляції від членів сім'ї, друзів, загрози застосування насильства, приниженні гідності, критиці, лайці й образах, знущанні, зниженні самооцінки людини. Його часто буває важко розпізнати й ідентифікувати, оскільки, на відміну від фізичного насильства, у цьому випадку явні ознаки насильства приховані, а наслідки можуть бути надзвичайно важкими [2].

На думку дослідників, фізичне, сексуальне насильство частіше скоюють чоловіки, однак психологічне насильство, нехтування і жорстоке ставлення в сім'ї частіше належить жінці або підтримується нею [1].

Мета дослідження – емпіричний аналіз особливостей розвитку творчої особистості у стресогенних умовах психологічного насильства. Відповідно до мети дослідження було обрано психодіагностичні методики: тематичний апперцепційний тест (ТАТ); тест «Самооцінка творчих характеристик особистості»; методика діагностики особистості на мотивацію до уникнення невдач Т. Елерса; методика діагностики особистості на мотивацію до успіху Т. Елерса; модифікований опитувальник діагностики самоактуалізації особистості САМОАЛ (А. Лазукін в адаптації Н. Каліної); опитувальник «Чесність».

Загальна вибірка респондентів – 28 осіб жіночої статі віком від 21 до 25 років. Критерій відбору респондентів для проведення дослідження розвитку творчої особистості в умовах стресогенності – результати діагностики за проективною методикою «Тематичний апперцепційний тест» (ТАТ).

Домінантною методикою для аналізу результатів емпіричного дослідження розвитку творчої особистості у стресогенних умовах психологічного насильства обрано тест «Самооцінка творчих характеристик особистості», спрямований на діагностику складових креативності. З метою визначення творчих характеристик особистості відповідно до цієї методики виділено чотири критерії, які відповідають рівню розвитку творчості: допитливість, уява, складність і схильність до ризику.

За результатами відсоткового аналізу рівня розвитку складових творчості за методикою «Самооцінка творчих характеристик особистості» отримано такі дані: у 86% респондентів виявлено високий рівень допитливості, у 14% – середній рівень допитливості, респондентів із низьким рівнем не виявлено; у 68% респондентів – високий рівень уяви, у 32% – середній рівень уяви, респондентів із низьким рівнем не виявлено; у 61% респондентів – високий рівень складності, у 36% – середній рівень, у 3% – низький рівень складності; у 68% респондентів – високий рівень схильності до ризику, у 32% – середній рівень, респондентів із низьким рівнем схильності до ризику не виявлено.

Таким чином, отримані результати свідчать про те, що респондентам притаманний високий рівень розвитку творчих характеристик: допитливості, уяви, складності, схильності до ризику (середнє значення – 71%).

За результатами відсоткового аналізу рівня розвитку мотивації до успіху за методикою діагностики особистості на мотивацію до успіху Т. Елерса отримано такі дані: у 54% респондентів виявлено дуже високий рівень розвитку мотивації до успіху, у 32% – високий рівень розвитку мотивації до успіху, у 14% – середній рівень розвитку мотивації до успіху, респондентів із низькими значеннями рівня розвитку мотивації до успіху не виявлено.

За результатами відсоткового аналізу рівня розвитку мотивації до уникнення невдач за методикою діагностики особистості на мотивацію до уникнення невдач Т. Елерса отримано такі дані: у 53% респондентів виявлено дуже високий рівень розвитку мотивації до уникнення невдач, у 32% – високий рівень розвитку мотивації до уникнення невдач, у 14% – середній рівень розвитку мотивації до уникнення невдач, у 1% – низький рівень розвитку мотивації до уникнення невдач.

Відповідно до модифікованого опитувальника діагностики самоактуалізації особистості було виділено дванадцять критеріїв, які характеризують самоактуалізацію особистості. Встановлено: творча особистість, яка перебуває у стресогенних умовах психологічного насильства, має середній рівень розвитку орієнтації в часі (57%), цінностей (61%), погляду на природу людини (53%), потреби в пізнанні (64%), креативності (61%), автономності (64%), спонтанності (50%), саморозуміння (61%), аутосимпатії (53%), контактності (43%), гнучкості у спілкуванні (79%). Визначено відсоткове співвідношення за загальним показником самоактуалізації респондентів даної вибірки: 39% – високий рівень розвитку самоактуалізації, 61% – середній рівень розвитку самоактуалізації, респондентів із низьким загальним показником самоактуалізації не виявлено.

За результатами відсоткового аналізу рівня розвитку чесності отримано такі дані: у 7% респондентів виявлено високий рівень розвитку чесності, у 86% – середній рівень розвитку чесності, у 7% – низький рівень розвитку чесності.

З метою поглибленого аналізу особливостей розвитку творчої особистості у стресогенних умовах психологічного насильства проведено кореляційний аналіз за критерієм Пірсона.

За результатами кореляційного аналізу на рівні значущості $\alpha=0,01$ виявлено: прямий кореляційний зв'язок креативності та цінностей; спонтанність має значущий рівень прямого зв'язку з автономністю та саморозумінням; саморозуміння корелює з уявою.

Таким чином, виявлено, що підвищення рівня креативності особистості значною мірою впливає на цінності самоактуалізації: пошук істини, добро, краса, цілісність, унікальність, досконалість, досягнення, справедливість, порядок, простота, самодостатність; зі збільшенням рівня спонтанності підвищується рівень автономності та саморозуміння, що свідчить про чутливість, сензитивність особистості до своїх бажань і потреб, відбувається збільшення рівня розвитку уяви, що надає можливість творчого самовираження особистості.

За результатами факторного аналізу встановлено, що компоненти фактора «творчий вихід зі стресової ситуації» перебувають у тісному взаємозв'язку. Їх сукупність визначає здатність респондентів в умовах стресогенності проявляти допитливість, уяву, винахідливість, творчий підхід, гнучкість у спілкуванні, схильність до ризику, потребу в пізнанні, спонтанність, тенденцію генерування складних ідей і самоактуалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жестокое обращение с детьми / Т. Я. Сафонова, Е. И. Цымбал, Л. Я. Олиференко, Н. А. Иванова, И. И. Деньянюк. – М. : Институт повышения квалификации и переподготовки работников народного образования Московской области, 1993. – 63 с.
2. Максимова, Н. Ю. Соціально-психологічні аспекти проблеми насильства : навч.-метод. посіб. / Н. Ю. Максимова, К. Л. Малютіна. – К., 2003. – 343 с.
3. Платонова, Ю. П. Насилие в семье: особенности психологической реабилитации / под ред. Н. М. Платоновой, Ю. П. Платонова. – С.-Пб. : Речь, 2004. – 225 с.

УДК 159.925–053.85

А. Ю. Курило

Науковий керівник – О. А. Кривошишина

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ СПОРТСМЕНІВ ЯК ОДИН ІЗ ФАКТОРІВ УСПІХУ В КОНТАКТНИХ ВИДАХ ЄДИНОБОРСТВ

Успішність діяльності людини визначається рівнем розвитку її інтелектуальних здібностей. Спорт не є виключенням. При високій вимогливості до рухової активності не варто недооцінювати інтелектуальний компонент, що пронизує структуру підготовки спортсмена [1; 5; 6; 7].

У контактних видах єдиноборств надзвичайно важливу роль відіграють інтелектуальні здібності, оскільки цей фактор дає можливість грамотно оцінити поєдинок зі сторони захисту та нападу таким чином, щоб досягнути поставлених

завдань та цілей і в кінцевому результаті отримати колосальну перевагу та перемогу над суперником [2; 3; 5].

Інтелект – загальна здатність до пізнання і вирішення проблем, яка зумовлює успіх у будь-якій діяльності та лежить в основі інших здібностей [5]. За Ж. Піаже, інтелект – найвищий універсальний спосіб урівноваження суб'єкту зі світом [3].

Поняття інтелектуальних здібностей поєднує в собі показники розвиненості когнітивних процесів : мислення, сприйняття, уваги, пам'яті [4].

М'язово-рухові та зорові відчуття і сприйняття, складні спеціалізовані почуття, уявлення, увага, швидкість рухової реакції, мислення, пам'ять – це ті фізіологічні та психічні процеси, які формуються та проявляються у спортсмена контактних видів єдиноборств [2]. Успішність діяльності спортсмена зумовлюється цими параметрами.

Під час ведення спортивного бою важливим є м'язово-рухове та просторово-часове сприйняття. Сприйняття обстановки бою залежить від установки спортсмена, визначає характер його уваги. У спортсмена у поєдинку може бути різна установка. Наприклад, отримати перемогу, домінуючи за очками, вести бій на контратаках, працювати на випередження, завершити бій достроково – нокаутом чи задачею суперника. Відповідно до цього спрямованість і вибірковість сприйняття спортсмена буде різною [7].

Головними психофізичними особливостями спортсмена у контактних видах єдиноборств виступають:

- почуття дистанції – вміння спортсмена чітко визначити відстань до суперника, яке проявляється у двох формах: при атаці та захисті;
- почуття часу – зумовлюється фізіологічними і психічними особливостями плину процесів у організмі, що проявляється у своєчасному русі під час бою, відчутті часу в ринзі (татамі);
- орієнтування у ринзі (на татамі) – вміння визначення свого положення стосовно меж рингу (татамі) та положення супротивника;
- почуття положення тіла – вміння контролювати положення свого тіла стосовно суперника для формування успішних бойових дій;
- почуття свободи рухів – вміння не напружуватися занадто під час ведення бою, чергування напруження і розслаблення м'язів;
- відчуття удару – здатність до нанесення ударів різної сили, швидкості, довжини з різних вихідних положень. Нокаутуючий ефект залежить від вміння нанести удар у момент, коли противник його не очікує, сили удару та місця попадання [6].

Сприйняття у спортсменів розвивається разом з інтелектуалізацією усього чуттєвого пізнання. Це є дуже важливим фактором при відпрацюванні тактики ведення бою. По-друге, це особливості уваги спортсмена. Здатність до спрямованості та зосередженості психічної діяльності на супротивнику та ігнорування об'єктів, які відволікають від вирішення основних завдань [5].

У спортсменів в ударних видах єдиноборств повинні бути добре розвинуті такі властивості уваги, як інтенсивність, зосередженість, розподіл і переключення. Упродовж поєдинку увага спортсмена відрізняється значною напруженістю і спрямованістю на сприйняття певних об'єктів, які мають значущість для перемоги та вирішення поставлених завдань. Увага спрямовується не лише на

положення та дії суперника, а й на свої дії і положення у ринзі. Зрозуміло, що увага спортсменів не може розподілятися одночасно на таку велику кількість подразників, тому фокусуються найважливіші елементи, наприклад: положення рук і ніг супротивника, напрям і швидкість їх руху, відстань до партнера, розташування власного тіла, рук, тулуба, ніг [7].

По-третє, це бойове мислення – здатність спортсмена до знаходження неочікуваних для противника тактичних рішень (переміщень, ударів), використання існуючих ситуацій [2].

Мислення активно розвивається, поглиблюється й абстрагується. У цілому інтелектуальний розвиток спортсмена залежить від власної активності в освоєні матеріалу в тренувальному процесі та допомоги і вимогливості тренера [3].

По-четверте, це розвиток пам'яті, пов'язаний з інтелектуалізацією цього процесу. Важливими параметрами у переліку інтелектуальних якостей є швидкість реакції, яка визначається як здатність до свідомої дії у відповідь, за якої спортсмен заздалегідь знає про майбутні дії та готується відповісти на них певним чином [1]. Кожному спортсмену в контактних видах єдиноборств притаманний свій тип рухової реакції, пов'язаний із характерним для нього розподілом уваги: сенсорний (увага спортсмена зосереджена на діях суперника), моторний (увага зосереджена на власних діях), нейтральний (увага розподілена як на власних діях, так і на діях противника) [2].

Інтелектуальна підготовка спортсменів у контактних видах спорту базується на необхідності розвитку інтелектуальних здібностей.

Д. Харрі акцентує увагу на інтелектуальній підготовці спортсменів та виділяє такі вимоги до неї:

- необхідність знань об'єктивних закономірностей тренувального процесу;
- попередньо продумана тактика ведення спортивної боротьби;
- засвоєння знань біологічного, спортивно-медичного і психологічного характеру, методів спостереження, вимірювання, контролю, обстеження, оцінки тренування і свого стану як умови зростання спортивної майстерності;
- знання й інтерпретація правил змагань як складової частини спортивної підготовки [6].

Вище зазначені вимоги ілюструють важливість розвитку інтелектуальних здібностей спортсменів у контактних видах спорту шляхом включення в структуру підготовки фізичної, техніко-тактичної, психологічної і теоретичної складової.

Розглядаючи інтелектуальні здібності, необхідно виділити їх основні види. За Х. Гарднером [1], інтелектуальні здібності можна поділити на сім груп:

1. Вербальний інтелект – здатність до породження мовлення.
2. Музичний інтелект – здатність до породження, передачі та розумінню звуків.
4. Логіко-математичний інтелект – здатність використовувати й оцінювати співвідношення між діями або об'єктами, коли вони фактично не присутні, тобто до абстрактного мислення.
5. Просторовий інтелект – здатність сприймати зорову і просторову інформацію, модифікувати її та відтворювати зорові образи.
6. Тілесно-кінестетичний інтелект – здатність використовувати всі частини тіла при вирішенні задач.

7. Внутрішньоособистісний інтелект – здатність розпізнавати свої власні почуття, наміри і мотиви.

8. Міжособистісний інтелект – здатність розпізнавати й бачити різницю між почуттями, поглядами і намірами інших людей.

У контактних видах єдиноборств важливими видами інтелектуальних здібностей є просторові, тілесно-кінестетичні, логіко-математичні та внутрішньо особистісні [3].

Спортсмен в ударних видах єдиноборств, окрім теоретичної (інтелектуальної), проходить й інші види підготовки:

1. Фізична підготовка: загальна фізична підготовка (ЗФП), яка спрямована на розвиток силових і швидкісних якостей, витривалості та координації; спеціально-фізична підготовка (СФП), яка включає спортивну та професійно-прикладну підготовки.

2. Психологічна підготовка: біопсихічні якості (властивості ЦНС, тип темпераменту, психомоторний контроль, особливості реакції, індивідуальні біоритми); здатність до максимальної мобілізації (мотивація, домінантність, агресивність, старанність, вольовий самоконтроль); здатність до психічної регуляції (тривога, врівноваженість, стрес, толерантність, фрустрація, вольовий самоконтроль).

3. Тактико-технічна підготовка:

- за характером: алгоритмічна, вірогідна, евристична;
- за видами: загальна та спеціальна підготовки.

4. Теоретична: загальнотеоретична підготовка; спеціальнотеоретична підготовка. На кожному з рівнів інтелектуальні здібності є необхідною умовою успішності виконання даного елемента [7].

Отже, інтелектуальні здібності займають важливе місце в діяльності спортсменів у контактних видах єдиноборств і виступають фактором успішності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аткинсон, Р. Л. Введение в психологию / Р. Л. Аткинсон, Р. С. Аткинсон; под общ. ред. В. П. Зинченко. – [15-е межд. изд.]. – С.-Пб. : Прайм-Евразия, 2007. – 672 с.
2. Назаренко, Л. Д. Проблема интеллектуальной подготовки спортсменов / Л. Д. Назаренко, Л. И. Костюнина // Педагогико-психологические и медико-биологические проблемы физической культуры и спорта. – Набережные Челны : Поволжская государственная академия физической культуры, спорта и туризма, 2012. – № 1 (22). – 160 с.
3. Пиаже, Ж. Психология интеллекта / Жан Пиаже. – С.-Пб. : Питер, 2003. – 192 с.
4. Психология человека от рождения до смерти [общ. ред. А. А. Реана]. – С.-Пб. : Прайм-Евразия, 2001 – 656 с.
5. Сопов, В. Ф. Теория и методика психологической подготовки в современном спорте : методическое пособие / В. Ф. Сопов. – М., 2010. – 116 с.
6. Харе, Д. Учение о тренировке [пер. с нем.] / Д. Харе. – М. : Физическая культура и спорт, 1971. – 328 с.
7. Худадов, Н. А. Психологическая подготовка боксёров / Н. А. Худадов. – М. : ФиС, 1968 – 165 с.

АНАЛІЗ ПРОБЛЕМНИХ ПИТАНЬ ЗАХИСТУ ОСОБОВОГО СКЛАДУ ВІД НЕГАТИВНОГО ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

Аналіз інформаційного простору навколо Збройних Сил України свідчить про зростання інформаційних атак із боку Російської Федерації з метою підризу бойового духу українських військовослужбовців, зниження їх морально-психологічного стану та мотивації до виконання завдань, створення внутрішніх глибоких суперечностей між силовими структурами України.

Для підтримки високого морально-психологічного стану особового складу, створення сприятливих умов для виконання ним визначених завдань діяльність в інформаційному просторі є одним із пріоритетних завдань і вимагає забезпечити вжиття оперативних заходів щодо доведення об'єктивної (спростування неправдивої) інформації про виконання завдань підпорядкованими військами (силами) та нейтралізації негативного інформаційно-психологічного впливу (ІПВ) на підпорядкований особовий склад, а також протидії поширенню такої інформації в місцях дислокації та виконання завдань військовими частинами і підрозділами [1, с. 94-96].

Завдання організації захисту від негативного ІПВ, а також інформаційно-пропагандистського забезпечення Збройних Сил України покладаються на Головне управління морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України.

Основними силами, які на цей час виконують зазначені функції, безпосередньо в органах військового управління та військових частинах (підрозділах) Збройних Сил України є: командири (начальники), заступники з морально-психологічного забезпечення, прес-секретарі, психологи, начальники клубів, посадові особи підрозділів захисту інформації, представники військової контррозвідки Служби безпеки України, священнослужителі церков – члени Ради у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України (на волонтерських засадах).

Аналіз відповідної діяльності структур морально-психологічного забезпечення (МПЗ) військових частин (підрозділів) та органів військового управління, вивчення морально-психологічного стану військ (сил) [2, с. 117-121] свідчить про недостатність заходів захисту особового складу від негативного ІПВ. Основними проблемними питаннями при цьому є:

- відсутність цілеспрямованих і системних заходів щодо роз'яснення мети, завдань і технологій інформаційно-психологічних операцій противника, здійснення прогнозування можливих наслідків негативного ІПВ на особовий склад [3];
- невикористання позитивного досвіду проведення інформаційних заходів, які підтвердили свою ефективність під час АТО;
- недостатня ефективність заходів, пов'язаних з оперативним реагуванням і нейтралізацією негативного інформаційного впливу (несвоєчасне спростування неправдивої інформації або інформування відповідних командирів (начальників) про важливу інформацію, яка потребує негайного реагування);

– недостатня ефективність підходів щодо розвитку системи МПЗ, її переважно *реактивний, а не проактивний характер*. У свою чергу, проактивний характер системи МПЗ забезпечує вироблення стійкого імунітету до негативного інформаційного впливу противника (тобто такого морально-психологічного стану військ (сил), при якому заходи впливу противника й інші негативні чинники військової служби у своїй сукупності не зможуть перевищити вироблений поріг морально-психологічної стійкості) [4, с. 94-96].

Разом із тим, як показав досвід проведення антитерористичної операції, визначених сил і засобів структур морально-психологічного забезпечення для адекватного реагування на негативний ІПВ також недостатньо.

Основними проблемними питаннями у зазначеній сфері є:

– відсутність відповідного матеріально-технічного забезпечення (сучасних технічних засобів пропаганди, оргтехніки);

– значна відірваність підрозділів військових частин у районі проведення АТО від командування, недостатній рівень комунікації між штабами бригад (полків) та ротними (взводними) опорними пунктами;

– виконання завдань військовими частинами (підрозділами) на територіях, де в основному транслюються російські, незаконні сепаратистські (антиукраїнські) телерадіоканали та відсутність технічної можливості їх блокування.

Таким чином, розкриті вище проблемні питання значно знижують спроможності військових частин (підрозділів) із проведення заходів протидії та нейтралізації наслідків негативного інформаційно-психологічного впливу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алещенко, В. І. Морально-психологічне забезпечення діяльності військ (сил) : Навч. посіб. / В. І. Алещенко, В. Г. Безбах, В. Ж. Богайчук та ін. – К. : НАОУ, 2007. – С. 94-96.
2. Проблеми морально-психологічного забезпечення участі особового складу Збройних Сил України в антитерористичній операції, соціального захисту учасників бойових дій : матеріали науково-практичного семінару (3 липня 2014 року) / Міністерство оборони України, Національний університет оборони України імені Івана Черняховського. – К. : НУОУ, 2014. – С. 117-121.
3. Гусаров, В. Силы информационных операций России: каким должен быть ответ Украины? (04 жовтня 2014 року). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sprotyv.info/ru/news/5931>.
4. Проблеми та шляхи реформування і розвитку системи МПЗ у ЗС України за досвідом АТО : матеріали науково-практичного семінару кафедри МПЗ ДВ (10 грудня 2014 року) / Національний університет оборони України імені Івана Черняховського. – К. : НУОУ, 2014. – С. 55-57.

АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРАКТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ОРГАНІЗАТОРІВ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІД ЧАС ВИРІШЕННЯ ЗАВДАНЬ У БОЙОВИХ УМОВАХ

Аналіз досвіду проведення антитерористичної операції (АТО) на сході України чітко вказав на значні прорахунки та недооцінювання такого виду забезпечення у військах Збройних сил України, як морально-психологічне. І хоча на даний час воно набуло значного розвитку, досі існує низка невирішених проблем. Однією з них є те, що, на жаль, більшість офіцерів із морально-психологічного забезпечення (МПЗ) тактичної ланки управління не мають первинної психологічної (гуманітарної) освіти, але мають певний практичний досвід виконання обов'язків офіцерів органів із МПЗ, тобто, зазвичай, володіють певним суб'єктивним уявленням про виконання своїх функцій, не маючи при цьому достатніх знань і досвіду для аналізу подій у цілому та прийняття управлінських рішень у складних умовах АТО.

Виконання бойового завдання військовою частиною як кінцевий результат діяльності, що призвела до успіху, – це дуже складний, кропіткий процес. Успіх у цій діяльності буде забезпечений лише за умови вдалого керівництва та злагодженої праці усіх суб'єктів цього процесу. Це не теоретичний процес, який має опосередкований характер, а конкретне вирішення практичних завдань, що у сукупності призводить до кінцевого результату – перемоги над супротивником. Таким чином, можна сказати, що всі суб'єкти цього процесу використовують у своїй діяльності практичне мислення, тобто вид мислення, спрямоване безпосередньо на вирішення фахівцями задач практично-прикладного характеру [1, с. 34-35].

Військова частина – це цілісна інтегральна структура, де за кожен напрям діяльності відповідає певний заступник командира частини або начальник служби. У чому ж особливості МПЗ перед іншими видами? Спробуємо відповісти на це питання. Для цього проаналізуємо обов'язки посадових осіб за напрямками забезпечення, викладеними у Статуті внутрішньої служби Збройних сил України [2, с. 6-35] та спробуємо порівняти їх характер із характером обов'язків заступника командира з МПЗ (за характером ключових слів). Ключовими словами, які найчастіше зустрічаються в переліку обов'язків посадових осіб інших видів забезпечення, є: техніка, озброєння, особовий склад, облік, наявність, бойове завдання, майно, стрільби, матеріальні засоби, тобто дані посадові особи оперують тими поняттями, які можна побачити, відчутти, виміряти або здійснити інші практичні дії.

Ключовими словами посадових осіб, організаторів МПЗ є: морально-психологічний стан, виховання, військова дисципліна, навчання, соціально-психологічний стан та ін. Як бачимо, вони як у повсякденній, так і в бойовій діяльності оперують здебільшого нематеріальними поняттями. Це перша особливість, яка висуває особливі вимоги до формування їх практичного мислення у процесі військово-професійної підготовки у ВВНЗ.

Другою особливістю можна визначити те, що заступник командира військової частини з МПЗ здебільшого має бачити цілісну картину обстановки, яка склалася. Наприклад, недостатність техніки (кількісний показник) або при достатній кількості застарілість, велика кількість полумок (якісний показник) негативно впливає на морально-психологічний стан особового складу та може привести до невиконання бойового завдання. З одного боку, це питання суто технічне, а з іншого – стосується морально-психологічного аспекту, така ж ситуація стосується будь-якого виду забезпечення. Отже, організатор МПЗ повинен мати стратегічне, критичне мислення, низький рівень ригідності, високі інтелектуальні якості, високий рівень емпатії.

Третьою особливістю можна визначити те, що більший обсяг завдань МПЗ вирішується не безпосереднім, а опосередкованим методом. Це пов'язано із тим, що організатори МПЗ у своїй діяльності керуються більше не матеріальними, а абстрактними поняттями. Наприклад, проблема забезпечення боєприпасами суворо регламентована алгоритмами та відповідними розрахунками, які залишається лише «накласти» на реалії обстановки та виконати це завдання. У даному випадку все побудовано за логічно-сисловою схемою. А як бути, наприклад, якщо наявна проблема психологічної несумісності колективу або недовіри до свого командира внаслідок розповсюдження чуток? У даному випадку вирішення проблеми потребує ретельного вивчення, аналізу, вибору вірного способу дій, креативності, здійснення опосередкованих дій, які, здавалося б, жодним чином не пов'язані з проблемою, але у подальшому опосередковано мають привести до успіху. Найважливішою особливістю будь-якого практика є необхідність самостійного виділення проблемних ситуацій у своїй діяльності [2, с. 6-35].

Враховуючи вищезазначені особливості мислення організаторів МПЗ і необхідність спрямованості практичного мислення на вирішення завдань особливого (гуманітарного) характеру, варто визначити вимоги, які пред'являються до таких фахівців:

- швидкість мисленнєвих процесів (вимагає швидкого прийняття нестандартного рішення);
- глибина мислення (здатність враховувати всі відомі та невідомі дані в умовах обстановки);
- стратегічність мислення (вибір адекватних способів вирішення завдань і відповідних розумових операцій);
- креативність (виникнення нових ідей і підходів у процесі вирішення завдань).

Вищезазначені вимоги пов'язані між собою та відповідають основній вимозі до практичного мислення – спрямованості на реалізацію практичного задуму [3; 4].

Таким чином, у даній статті ми визначили особливості виконання завдань з МПЗ у військовій частині у бойових умовах, виокремили три особливості, притаманні МПЗ; враховуючи дані особливості, виокремили основні вимоги, які пред'являються до організаторів МПЗ у військовій частині.

ЛІТЕРАТУРА

1. Теплов, Б. М. Ум полководца / Б. М. Теплов // Теплов Б. М. Избранные труды : В 2 т. / Б. М. Теплов. – М. : Педагогика, 1985. – Т. 1. – С. 223-305.
2. Статути Збройних сил України, затверджені Законом України від 24 березня 1999 року № 551-XIV. – К. : Варта, 1999. – С. 6-35.

3. Ягупов, В. В. Управлінська культура офіцерів як системна психолого-педагогічна проблема [Електронний ресурс] / В. В. Ягупов // Військова освіта. НУОУ мені Івана Черняховського. – 2013. – № 2. – С. 205-213. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vios_2013_2_25.pdf
4. Ягупов, В. В. Формування управлінської культури, компетентності та управлінського мислення майбутніх керівників як інтегральна мета їх управлінської підготовки [Електронний ресурс] / В. В. Ягупов, В. І. Свистун, В. М. Король, М. А. Кришталь // Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України : VI всеукр. наук.-практ. конф., 15 листопада 2013 р., Хмельницький / Державна прикордонна служба України, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького. — Хмельницький : Вид-во Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2013. – С. 26-28. – Режим доступу : <http://lib.iitta.gov.ua/3245/>

УДК 355.422

А. Б. Неурова

ВИВЧЕННЯ АДАПТИВНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НА ОСНОВІ ОЦІНКИ ЇХНІХ ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНИХ І СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК

Досвід ведення бойових дій переконливо свідчить про те, що будь-який супротивник намагається активно впливати на моральні та психологічні якості, психофізичний стан, настрій, бойову активність особового складу. Наслідком психотравмуючих факторів є чисельні психогенні втрати. Тому наразі актуальним є не лише врахування морального фактора особистості, але й адаптація військовослужбовців до ведення бойових дій.

Проблема адаптації молодого людини сьогодні стає однією з найважливіших не лише в теоретичній, але й у прикладній психофізіології.

Ефективність адаптації значною мірою залежить як від генетично зумовлених властивостей нервової системи, так і від умов виховання, засвоєних стереотипів поведінки, адекватності самооцінки індивіда. Викривлене або недостатньо розвинуте уявлення про себе веде до порушень адаптації, що може супроводжуватися підвищеною конфліктністю, нерозумінням своєї соціальної ролі, погіршенням стану здоров'я. Випадки глибоких порушень адаптації можуть призводити до розвитку хвороб, зривів у навчальній і професійній діяльності, антисоціальних вчинків.

Процес адаптації надзвичайно динамічний. Його успіх значною мірою залежить від низки об'єктивних і суб'єктивних умов, функціонального стану, соціального досвіду, життєвої установки тощо. Кожна людина по-різному ставиться до одних і тих же подій, а один і той же діючий стимул у різних людей може викликати різну зворотну реакцію у відповідь. Можна виділити певний інтервал таких зворотних реакцій індивіда, який буде відповідати уявленню про психічну норму, а також можна визначити деякий «інтервал» ставлень людини до того чи іншого явища, що стосується, перш за все, категорій загальнолюдських цінностей, які не виходять за рамки загальноприйнятих моральних норм. Ступінь відповідності цьому «інтервалу» психічної та соціально-моральної нормативності й забезпечує ефективність процесу соціально-психологічної адаптації, визначає

особистісний адаптаційний потенціал (ОАП), який є надзвичайно важливою інтегративною характеристикою психічного розвитку. Характеристику ОАП можна отримати на підставі оцінки поведінкової регуляції, комунікативних здібностей і рівня моральної нормативності.

Дослідження психологічних характеристик курсантів проводилося за допомогою багаторівневого особистісного опитувальника (БОО) «Адаптивність»-200.

Згідно з отриманими даними, ми можемо говорити про те, що у військовослужбовців другого курсу різниться рівень адаптації до умов бою в порівнянні з військовослужбовцями четвертого курсу, а саме: нервово-психічна стійкість (НПС), комунікативні схильності (потенціал) (КП) і моральна нормативність (МН).

Серед військовослужбовців другого курсу 80% мають середній рівень і 20% – низький рівень НПС, тоді як серед військовослужбовців четвертого курсу результати різняться: 20% мають низький рівень НПС, поведінкової регуляції, мають певну схильність до зривів, запальності, відсутність адекватності самооцінки і реального сприйняття дійсності; 30% мають високий рівень, а 50% – середній.

Військовослужбовці другого курсу (5 осіб) та четвертого курсу (2 особи) мають низький рівень КЗ, тобто утруднення в побудові контактів з оточуючими, прояви агресивності, підвищену конфліктність; високий рівень КП серед військовослужбовців другого курсу (5 осіб); по 4 військовослужбовців четвертого курсу мають середній і високий рівні, тобто легко встановлюють контакти з товаришами по службі, оточуючими, не конфліктні, швидше можуть надати команду в бойовій обстановці.

За показником моральної нормативності переважають високий і середній рівні серед військовослужбовців як другого, так і четвертого курсу: високий – 4 особи другого курсу і 5 – четвертого, середній – 4 особи другого курсу і 4 особи четвертого курсу; однак серед військовослужбовців 4 курсу було виявлено одного з низьким рівнем МН, що свідчить про його нездатність адекватно оцінити своє місце і роль у колективі, небажання дотримуватися загальноприйнятих норм поведінки.

Таким чином, ми можемо говорити про досить виражені відмінності між військовослужбовцями другого та четвертого курсів стосовно служби (частина військовослужбовців четвертого курсу бачить у ній сенс і значущість, що не притаманне для військовослужбовців другого курсу), у курсантів другого курсу практична адаптація, нервово-психічна стійкість, комунікативна схильність і моральна нормативність коливаються на середньому та низькому рівнях, а це свідчить про те, що під час бойових умов у них підвищується тривожність, яка впливає на міжособистісну взаємодію курсантів, поведінку, а отже, і на навчання. Як правило, вони поведуться приблизно, намагаються точно виконувати вимогу – не порушують дисципліну, такі курсанти недостатньо адаптовані до умов бою. Комунікативний потенціал у курсантів із низьким рівнем свідчить про те, що адаптація до нового колективу протікає тривало і вкрай хворобливо. У них постійно виникають труднощі в побудові міжособистісних контактів з оточуючими; спостерігається високий рівень конфліктності. Такі курсанти фіксовані на образах, заподіяних оточуючими, унаслідок чого схильні до ірраціональних вчинків. Спостерігається вкрай низька здатність до корекції поведінки. Що стосується моральної нормативності, в цілому вони не пра-

гнуть дотримуватися загальноприйнятих норм поведінки і соціально ухвалених вимог, у повсякденній життєдіяльності вважають за краще діяти згідно власних планів, не орієнтуючись на думку оточуючих, особистісні інтереси переважають над груповими, що несумісне в умовах бойових дій.

Також проявляється ставлення до себе як до слабкого, невмілого, забарвлення в похмурі тони ставлення до себе, інших людей і дійсності. Як правило, такі курсанти не користуються загальним визнанням у групі, але і не виявляються в ізоляції; вони частіше входять до числа найменш популярних, оскільки дуже часто невпевнені в собі, замкнуті, нетовариські, або ж, навпаки, надто балакучі, настирливі або озлоблені. Однією з причин непопулярності є їх безініціативність через свою невпевненість у собі, отже, ці курсанти не завжди можуть бути лідерами в міжособистісних взаєминах, невпевнені, тривожні завжди недовірливі. Вони побоюються інших, чекають нападу, глузування, образи, сприяють утворенню реакції психологічного захисту у вигляді агресії, спрямованої на інших. Така ж реакція психологічного захисту. Це виражається у відмові від спілкування й уникненні військовослужбовців, від яких виходить «загроза».

У курсантів четвертого курсу рівень нервово-психічної стійкості та поведінкової регуляції свідчить про високий рівень працездатності під час навчального процесу, в тому числі в умовах вираженого стресу, достатньо висока стійкість до дії стрес-чинників. Спостерігається висока толерантність до несприятливих психічних і фізичних навантажень, стійкий рівень працездатності у звичних умовах життєдіяльності. Шкала комунікативного потенціалу в таких курсантів свідчить про те, що вони швидко адаптуються в новому колективі, легко встановлюють контакти з оточуючими, у міжособистісному спілкуванні неконфліктні, завжди адекватно оцінюють свою роль і правильно будують міжособистісні взаємини у колективі.

У курсантів із середнім рівнем комунікативного потенціалу визначається достатньо швидка адаптація у новому колективі. При встановленні міжособистісних контактів з оточуючими вони, як правило, не відчують труднощів, у спілкуванні не конфліктні, у більшості випадків адекватно оцінюють свою роль у колективі, на критику реагують адекватно.

У курсантів із низьким рівнем комунікативного потенціалу на початковому етапі адаптації до нового колективу можуть виникати ускладнення. Вони не завжди правильно будують міжособистісні взаємостосунки, зважаючи на деяку неадекватність самооцінки, на критичні зауваження на свою адресу в основному реагують адекватно, хоча і дещо хворобливо, у цілому здатні до корекції своєї поведінки.

Шкала морально-етичної нормативності у курсантів четвертого курсу на високому рівні, що свідчить про суворо орієнтований на загальноприйняті та соціально схвалювані норми поведінки. Вони суворо дотримуються корпоративних вимог, у повсякденній діяльності групові інтереси ставлять вище особистісних, виражені альтруїстські якості.

Отже, у процесі адаптації у другокурсників виникають такі труднощі: негативне переживання, недостатня психологічна підготовка до професії; невміння здійснювати психологічну саморегуляцію поведінки і діяльності; недостатньо розвинене

прагнення до самоосвіти. Підвищений рівень тривожності, який є суб'єктивним проявом неблагополуччя військовослужбовця, перешкоджає зосередитися в умовах бою, проявляються гострі реакції на стрес: агресія, ступор, паніка.

Такі курсанти схильні сприймати загрозу своїй самооцінці та життєдіяльності у великому діапазоні ситуацій і реагувати дуже напружено, із вираженим станом тривожності. В умовах бою постійно випробовуване ними почуття страху перед невідомим призводить до того, що вони вкрай рідко проявляють ініціативу, вважають за краще не звертати на себе увагу оточуючих. Низький рівень нервово-психічної стійкості може свідчити про недостатню емоційну пристосованість до умов бою.

Четвертий курс – це перше реальне знайомство зі спеціальністю в період проходження практики. Відбувається переоцінка курсантами багатьох цінностей життя і культури, формуються чіткі практичні установки на майбутню діяльність. Тому важливим підґрунтям у навчанні курсантів є адаптація до бойових умов за допомогою імітаційних методів навчання.

Таким чином, у курсантів із високим рівнем нервово-психічної стійкості при дії екстремальних факторів в умовах бою спостерігається активізація й мобілізація психічних і фізичних функцій, вони здатні зберігати самоконтроль, правильно оцінювати ситуацію, діяти чітко і рішуче, відповідно до обставин. Цей рівень дає змогу долати негативні психічні стани (страх, фрустрацію, паніку, конфлікт, кризу), нервово-психічну напругу, знижувати рівень тривожності та підвищувати адаптивні можливості особистості, що забезпечує вибір оптимальної лінії поведінки під час впливу стрес-факторів в умовах бойових дій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Наказ НГШ ЗС України від 14.03.2016 року № 109 «Про затвердження Тимчасової настанови з морально-психологічного забезпечення підготовки та застосування Збройних Сил України».
2. Наказ Міністра оборони України № 883 2014 р. «Про затвердження Інструкції про організацію професійно-психологічного відбору в Збройних Силах України».
3. Методичні рекомендації з організації професійно-психологічного відбору у Збройних Силах України, затвержені ПЗНГШ ЗСУ 06.08.2015 р.
4. Неурова, А. Б., Капінус, О. С., Грицевич, Т. Л. Діагностика індивідуально-психологічних властивостей та якостей особистості : навчально-методичний посібник / А. Б. Неурова, О. С. Капінус, Т. Л. Грицевич. – Львів : НАСВ, 2016. – 181 с.
5. Корольчук, М. С. Психодіагностика : навчальний посібник / М. С. Корольчук, В. І. Осьодло ; За заг. ред. М. С. Корольчука. – К. : Ніка-Центр, 2004. – 400 с.

УДК 159.9

Л. С. Орищин-Буждиган

ЖИТТЄВИЙ ОПТИМІЗМ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ОСОБИСТОГО КОНТРОЛЮ

Оптимістичний підхід до майбутнього скеровує молодих осіб до досягнення довготермінових цілей, є певним прихистком для активної діяльності при боротьбі зі стресом, оскільки очікування щодо ситуації позитивне, можна сміливо боротися з тимчасовими негараздами [6; 1]. Оптимізм щодо майбутнього є одним із найважливіших визначників особистісного зростання, позитивного життєвого

налаштування на досягнення високих, нових, інколи навіть ризикованих цілей і чинником, що сприяє особистій впевненості тому, що досягнення запланованого є цілком імовірним та вартує докладених до цього зусиль [6; 5].

Б. Вавак-Соберайська [7] стверджує, що у травматичній, критичній чи загрозовій ситуації особистості може бути притаманний один із трьох станів, описаних нижче, який викликає неприємні емоційні переживання, зокрема страху:

1. Особистість у конфронтації з кризою чи загрозою почувається безсилою, переживає втрату контролю, те, що не зможе вплинути на кризу, або ж не допустить до негативних наслідків. Таке усвідомлення особистого безсилля може стати причиною переживання страху.

2. Іншою можливою причиною негативних емоцій, страху може бути сильний травматичний вплив події на особу.

3. Неочікувана, несподівана поява загрозової події містить у собі ефект несподіванки і на початках завжди викликає тривогу і страх.

Дослідниця стверджує, що важливе значення у сприйнятті та переживанні згаданих подій відіграє невпевненість у тому, яким буде подальше життя людини після неочікуваної кризової події. Щоб побороти стан непевності та травматичні переживання стосовно такої ситуації, використовуються адаптаційні механізми. З метою адаптації до оточуючого довкілля після кризи особистість проходить через окреслені етапи:

1. Пошук значення, надавання нового сенсу оточенню, собі та травматичній критичній ситуації, що склалася, іншими словами – пошук нових сенсів і цілей через пошук причин, котрі викликали кризу, та надавання позитивного значення наслідкам цього явища і переживанням.

2. Здобуття почуття сили, усвідомлення своїх зарадчих можливостей і здійснення контролю над існуючою ситуацією.

3. Особистісне зростання. Особистість починає оцінювати свою ситуацію заново, порівнюючи свою ситуацію з ситуаціями у житті інших осіб та свою користь, розуміючи, що знаходиться у кращих умовах. На цьому етапі людина, зазвичай, відновлює попередній рівень самооцінки або ж підвищує останню.

У результаті проведених досліджень Б. Вавак-Соберайська стверджує, що пошук способів контролю над загрозовими подіями відбувається не лише у процесі психологічного пристосування до незвичної стресової ситуації, але є також натуральною тенденцією, яка властива кожній людині [7].

С. Фергюсон та А. Гудвін у результаті проведених досліджень виявили, що почуття контролю над ситуацією виступає модератором (значно підсилює) впливу оптимістичних переконань людини на загальну задоволеність власним життям. Коли людина бачить сенс свого життя, є цілеспрямованою та задоволеною значущістю її життя, вона оптимістично налаштована та переживає високий рівень особистого контролю над тим, що відбувається у довкіллі [1]. Е. Пікок, ґрунтуючись на даних емпіричних досліджень, стверджує, що оцінка міри свого контролю над життям визначається загальним рівнем оптимістичного налаштування людини [4]. Т. Дарвіл вивчав взаємодію оптимізму, контролю та властивостей темпераменту (нейротизму). Дослідження вченого показують, що особи з оптимістичними переконаннями, котрі вірять, що у їхньому житті з великою

ймовірністю трапляються позитивні події, а негативні події є малоймовірними, переживали високий рівень контролю над подіями, які трапляються у їхньому житті, також вони були меншою мірою схильними до нейротизму [2].

Отже, оптимістичне налаштування щодо особистого майбутнього та почуття контролю над подіями, які відбуваються в особистому житті, можуть виконувати роль захисного механізму щодо стресових переживань у кризовому суспільстві ризику.

ЛІТЕРАТУРА

1. Benbenishty, D. L. R., Refaeli, T. Life satisfaction and positive perceptions of the future among youth at-risk participating in Civic-National Service in Israel // Children and Youth Services Review. – 2012. – Volume 34. – Issue 10. – P. 2012-2017.
2. Darvill, T. J., Johnson, R. C. Optimism and perceived control of life events as related to personality // Personality and Individual Differences. – 1991. – № 12.9. – P. 951-954.
3. Ferguson, S. J., Goodwin, A. D. Optimism and well-being in older adults: The mediating role of social support and perceived control // The International Journal of Aging and Human Development. – 2010. – № 71.1. – P. 43-68.
4. Peacock, E. J., Wong, P. T. P. Anticipatory stress: The relation of locus of control, optimism, and control appraisals to coping // Journal of Research in Personality. – 1996. – № 30.2. – P. 204-222.
5. Stoddard, S. A., Zimmerman, M. A., Bauermeister, J. A. Thinking about the future as a way to succeed in the present: A longitudinal study of future orientation and violent behaviors among African American youth // American journal of community psychology. – 2011. – № 48 (3-4). – P. 238-246.
6. Sun, R. C., Shek, D. T. Beliefs in the future as a positive youth development construct: A conceptual review // The scientific world journal. – 2012. – S. 128-141.
7. Wawak-Sobierajska, B. Proces adaptacji do zagrażających wydarzeń // Doświadczenie kryzysu – szansa rozwoju czy ryzyko zaburzeń? / Heszen-Niejodek, I. (red.). – Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1995. – 461 s.

УДК 159.923

Р. В. Соколовський
Науковий керівник – І. Ф. Нізамутдінов

ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД ФІКСУВАННЯ ЗМІН ПОВЕДІНКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ АТО

Особистість розцінюється як індивідуум. У бойових умовах людина проявляє справжні властивості характеру, які, зазвичай, не проявляються або приховуються. Як приклад розглядається особистий досвід спостережень і аналізу поведінки бійців ЗСУ на сході України під час проведення антитерористичної операції, яка почалась у 2014 році.

Проходячи службу в 79-й аеромобільній бригаді Сухопутних військ ЗСУ, я брав участь у бойових діях у районах Мар'їнки, Красний лиман, Зеленопілля, Дякове, Ямпіль, де згідно службових обов'язків начальника медичного пункту 1-ої Батальйонної тактичної групи відстежував психологічний стан особового складу військовослужбовців, аналізував зміни в поведінці, здатності виконувати бойові завдання. У результаті проведеного аналізу можна констатувати, що до

основних негативних психологічних факторів належать: небезпека, напруженість, дефіцит інформації та часу, надвисока відповідальність, втрата бойових товаришів, вимушеність фізичного знищення противника.

Один із прикладів мого бойового досвіду може розкрити ряд питань, які стосуються поведінки воїнів у екстремальних умовах і бойових діях, зміни їх психоемоційного стану, що спричиняє наступну зміну поведінки.

Велися активні бойові дії в населеному пункті Зеленопілля Свердловського району Луганської області 11.07.2014 року. В умовах масових артилерійських обстрілів, ракетно-бомбових ударів, розривів снарядів, руйнування інженерних споруд і загороджень, пожеж, щільного вогню з автоматичної зброї було досліджено зміни психологічного складу військовослужбовців залежно від їх психотипу, складу сім'ї тощо. Визначено, що психофізична пригніченість не залежала від віку та національності. Найбільший вплив на психологічний стан військовослужбовців мала поява поранених і вбитих, що суттєво підсилювало негативні психологічні прояви в поведінці. В умовах артилерійських обстрілів виявлено загальну характеристику впливу на поведінку смертельної небезпеки у вигляді намагання військовослужбовця триматися «закритих» місць, де він вважає себе захищеним від вогневого впливу противника. Тобто інстинкт самозбереження мав загальний непереборний прояв при екстремальній ситуації в умовах дистанційного впливу незалежно від психотипу, складу сім'ї тощо. А ось виконання команд у таких умовах залежало від психотипу бійця, від психологічного стану в підрозділі (наявність відчуття військового братерства) і від тривалості та якості його тренування, можна сказати, «набуття безумовного рефлексу», спроможності подолати інстинкт самозбереження під впливом психологічного тиску командира.

Слід зауважити, що існували певні відмінності поведінки бійців у підрозділах добровольчих батальйонів та підрозділів ЗСУ. У добровольчих батальйонах подоланню інстинкту самозбереження сприяє відчуття особистої відповідальності за країну (аномально високий патріотизм), що потребує додаткового дослідження. Якщо подивитися на інші добровольчі батальйони, які утворилися практично з нічого, а озброєні й екіпіровані у більшості випадків краще, ніж бійці ЗС України, то там люди чітко знають, чого вони сюди приїхали і що їм слід робити. Вони виконують свою роботу – захищають Батьківщину, не чекають якоїсь команди з Генерального штабу, а тихо професійно вибивають сепаратистів, бойовиків. Це ті батальйони, які потрібні, хоча вони нібито не «керовані», але це ті військові утворення, на які можна покласти, які не підведуть при виконанні комплексного бойового завдання. У них немає аватарів (алкоголіків), яким страшно зброю давати в руки; всі підібрані відповідної спеціальності, кожен виконує певні функції, які найкраще в нього виходять, що в цілому дає високу ефективність при проведенні військових операцій. З психологічної точки зору кожна людина в кінцевому підсумку залишається задоволеною результатами своїх дій, розуміє свою роль і значущість, свою необхідність, може оцінити особисту діяльність і навколишніх людей окремо та у взаємодії. Звідси витікає усвідомлення високого ступеня відповідальності. Тому в добровольчих батальйонах військові більш згуртовані, адже структура відносин, загальна висока ціль захисту Батьківщини та сформований цим психологічний клімат дає можливість кожній людині розкритися та бути корисною максимально.

Основною метою психологічної підготовки є формування в особового складу відчуття психологічної переваги над противником, високої готовності до відбиття наступу переважаючих сил противника, нанесення йому максимальних втрат завдяки підтримці у військовослужбовців стійкості, витримки, ініціативи.

При виїзді на бойові позиції в Донецькій області в район Райгородка поведінка бійців оцінювалася на «задовільно». Особовий склад різних психотипів (людей із різними характерами) проявляв поведінку «хаотичних дій». Військовослужбовці, підтримуючи один одного, в зазначених умовах самонавчалися, набираючись при цьому бойового досвіду. Таким чином, можна констатувати, що відсутність чіткої організації підвищує рівень когнітивності (самонавчання). За рахунок цього при виїзді на бойові позиції командири вже вели себе сміливо і надавали приклад особовому складу; у бійців з'являвся бойовий дух, тобто рівень підготовки переходив на новий, більш високий рівень самоорганізації. Під час бою ті чи інші бійці, ще не знаючи один одного, надавали першу медичну допомогу. Навіть коли було помітно, що деякі бійці перед виїздом (в умовах періоду «хаотичних дій») сперечалися, конфліктували з побутових чи інших причин, на полі бою діяли як «брати», дбаючи один про одного.

Важливим є питання вирішення такої конфліктної ситуації: дотримуватися принципів субординації (беззастережно виконувати накази) чи проявляти ініціативу. В умовах, коли особистості нічого не загрожує, зазвичай, вона схиляється до дотримання субординації, але в екстремальних умовах, коли є загроза життю особового складу (екстремальна ситуація), виникає конфлікт інтересів, не типовий для нормальних умов.

Наведу типовий приклад такого типу конфлікту інтересів. Колона йшла вночі, рухалися не дуже швидко (40-60 км/год), у санітарному автомобілі пробило заднє колесо. Звернувшись по радіостанції до командира, було отримано відповідь: «Кидай автомобіль (який був перевантажений необхідними медикаментами), пересідай на другу машину та продовжуй рух».

Виконання наказу привело б до унеможливлення надання медичної допомоги під час бою. Тому була проявлена ініціатива: проведено ремонт і продовжено рух без втрати медикаментів. В екстремальних умовах особовий склад, який слухав сперечання з командиром по радіостанції, був здивований, але ніхто не заважав емоційній розмові, розуміючи важливість наслідків її для кожного. Ми вирушили далі для того, щоб успішно виконати бойове завдання, адже це було найважливіше. У звичайних умовах реакція на таку поведінку була б згідно статуту, але в екстремальних умовах страх невиконання наказу командира, наслідком якого може стати втрата особового складу, менший, ніж страх загибелі; тому взяття на себе відповідальності сприймається позитивно всіма, у тому числі й командуванням (але згодом).

Розглянемо також питання, чи кожен здатний проявитися у стресовій ситуації як особистість, та від яких чинників це залежить.

Однією з ознак умов АТО є так звані польові «позивні» (у кримінальному суспільстві – «клички»). Мотивація отримання позивного в умовах АТО та у кримінальному світі однакова, але в умовах АТО право вибору позивного має особистість. У кожного командира та підлеглих є свої позивні. Це свого роду друге ім'я. Позивні також були записані та роздруковані у вигляді таблички на правій

або лівій руці, щоб кожен міг при спілкуванні розуміти та розрізняти «своїх». Кожен боєць обирає собі друге ім'я залежно від свого характеру, розраховуючи на свої можливості. Аналіз позивного дає змогу миттєво визначити психотип бійця. Позивний може надавати бійцю додаткові (нові) сили, наприклад позивні «Лев», «Медвідь». Людина під такого типу позивним буде використовувати всі свої ресурси та можливості для того, щоб підтримувати новий статус, щоб відповісти певним (сильним) характеристикам цього імені. І кожен розуміє відповідальність при виборі позивного.

Інший випадок – обрання позивного за фахом, у першу чергу, для того, щоб свої (військовослужбовці) знали, хто це, наприклад сапер – «Бобер», медичний працівник – «Док». Такого типу позивні найчастіше надаються ззовні (не самим носієм нового імені), чим підкреслюється значущість для суспільства носія «професійного» позивного.

Важливим є питання динаміки психологічного стану в часі. Кожен бойовий вихід розцінюється для особового складу як отримання досвіду, сміливості, загартованості, жорсткості до ворога; при цьому змінюється психологія людини. З іншого боку, кожна особистість виходить зі стану існування в екстремальній ситуації по-різному: хто легко, хто не дуже, а комусь взагалі потрібна тривала психологічна допомога. Але в будь-якому випадку це той досвід, психологічний слід якого залишається на все життя.

Психологічна реабілітація – це тривалий процес, яким опікується Науково-дослідний центр Збройних Сил України «Державний океанаріум». У науковому співтоваристві давно розроблені певні методики психологічної реабілітації для людей різних типів та впливу на них різноманітних екстремальних ситуацій. Однак у зв'язку з АТО ми маємо унікальну можливість більш детального дослідження не лише негативного, а й позитивного психологічного впливу екстремальних ситуацій на формування чи розкриття потенційних позитивних якостей індивідуума чи угруповання людей та їх використання в подальшому житті особистості чи суспільства в цілому.

УДК 378.1

Н. О. Терентьєва

ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВИКЛАДАЧА ВНЗ – ПОСТІЙНЕ ПЕРЕБУВАННЯ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

«Безпека – небезпека» є предметом зацікавлення багатьох природничих, технічних, медичних, аграрних, суспільних наук, специфічних наукових галузей і дисциплін, які ставили в центр уваги людину та її потреби, але під впливом сек'юритології (науки про безпеку) акцентують увагу на суб'єктності людини. Особистість в екстремальних умовах є одним із напрямів / аспектів наукового і практичного вивчення, що засвідчує саме суб'єктність людини як предмета наукового пізнання і передбачає міждисциплінарний і наддисциплінарний характер досліджень.

Комплекс наук про безпеку вивчає життя і діяльність людей і суспільних / громадських інституцій. А парадигмальним забезпеченням є не абстрактні можливі ситуації, а наявні проблеми існування, розвитку і нормального / адекватного функціонування і діяльності людини та громадських організацій.

Акцентуючи увагу на практичному аспекті, предметом наукового розгляду обираємо професійну діяльність викладача вищої школи, яка передбачає комплексне поєднання таких основних напрямів, як навчальна, навчально-методична, наукова (власна та зі студентами), соціально-гуманітарна, організаційна, представницька та відповідно до сфери власних досягнень (спортивна, мистецька, археологічна, діяльність, пов'язана із запобіганням та / або усуненням наслідків техногенних і антропогенних катастроф тощо).

Чому професійна діяльність викладача вищих навчальних закладів нами розглядається як постійне перебування в екстремальних умовах? Для відповіді на це питання вбачаємо за доцільне представити визначення поняття «екстремальні умови».

Екстремальні умови (*extreme / exetremal conditions*, від лат. *extremus* – крайній, загрозливий) визначаються як виняткові, особливі, надзвичайні обставини, в яких нерідко доводиться діяти цивільній або військовій владі, що потребує від них проявів високої кваліфікації, самостійності, активності, творчості, наполегливості та рішучості в діях [1].

Екстремальні умови діяльності характеризуються впливом на організм людини постійнодіючих, високоінтенсивних, потенційно загрозливих для організму факторів. В екстремальних умовах яскраво виражені негативні функціональні стани, а діяльність людини здійснюється із залученням резервних можливостей організму. Субекстремальні умови діяльності характеризуються впливом на організм людини постійнодіючих інтенсивних та екстремальних за характером дії факторів, які несуть реальну загрозу для життя індивіда. Функціональні стани, які виникають при цьому, подібні до таких, за якими людина працює на межі своїх можливостей. Особливими вважаються такі умови, за яких діяльність відбувається за екстремальних факторів, які є епізодичними, непостійними або з високою ймовірністю їх появи. В особливих умовах діяльності екстремальні фактори мають незначну інтенсивність і силу впливу, а негативні функціональні стани, які виникають при цьому, виражені помірно. В особливих умовах діяльності мобілізуються резервні можливості за компенсаторним типом. Загальним для особливих, екстремальних і субекстремальних умов є: наявність діючих екстремальних факторів, які виступають як певне збурення; виникнення негативних функціональних станів типу динамічного розладу; високі нервово-психічні й енергетичні витрати; залучення до діяльності резервних можливостей [2].

Професійна діяльність викладача передбачає діяльність, яка відповідає характеристичі екстремальних умов. Наведемо декілька підтверджуючих тез.

Переважає більшість вищих навчальних закладів України має власний рейтинг оцінювання діяльності професорсько-викладацького складу, одним з елементів якого є кількість друкованих праць (авторських аркушів) за навчальний рік. Якщо відбувається продукування дійсно нового знанневого продукту, на його «визрівання» потрібен час, і практично неможливо обмежитися десятьма місяцями (це стосується всіх наук). Реально здійснити аналіз напрацьованих іншими

науковцями результатів (за умов наявності їх у відкритому доступі), зробити передбачення, прогнози, запропонувати можливий алгоритм роботи. Та місце в рейтингу передбачає наявність або відсутність контракту на наступний рік. Науковці потрапляють у залежність від рейтингу і змушені для зниження стресогенності представляти компільований продукт або продукт, який є новим для певної частини людства, наприклад, представляти напрацювання зарубіжних колег або адаптувати свій колишній новий знаннєвий продукт до сучасних реалій. Звісно, цей продукт також є знаннєвим продуктом, але оновленим / модернізованим / адаптованим, а не креативним. Перебуваючи у постійній залежності від умов подовження – не подовження контракту, науковці, які працюють у вищих навчальних закладах і виконують й інші види діяльності, що також є складовими рейтингу, не завжди навіть мають час на осмислення існуючого наукового продукту з метою його адаптації для сприймання студентською й аспірантською молоддю.

Щодо якісного аспекту – яким чином з'ясувати, чи дійсно представлена друкована продукція репрезентує новий знаннєвий продукт? Жодна експертна рада не володіє усією наявною у світі інформацією з різних сфер і галузей знань. Частково може допомогти перевірка на плагіат, але й тут виникає безліч питань: як здійснити доступ до неоцифрованих документів, яка друкована праця є первісною, як уникнути співпадіння ідей і думок у різних авторів, чи вважати плагіатом авторський переклад іншомовних текстів та ін.? Збираючи матеріали до колективних монографій, ми неодноразово стикаємося при перевірці на плагіат із такою проблемою: за результатами перевірки текст має невеликий відсоток авторства. При повідсотковому розгляді та співставленні з пропонованим програмою першоджерелом з'ясовується, що програма вбачає первісною друкованою працею студентський реферат без відповідних посилань на монографії, статті чи дисертації, а автор цих фундаментальних праць вважається не продуцентом нового знаннєвого продукту, а плагіатчиком. Тут варто повернутися до загальнолюдських цінностей, зокрема чесності, відповідальності, поваги до праці інших, наявність яких у людини не дозволить скористатися результатами праці інших людей, видавши їх за власні напрацювання. І першу позицію посідає питання академічної чесності, адже ніхто з науковців – авторів наукового знаннєвого продукту – не застрахований від викрадення власних напрацювань і привласнення їх. Говорячи про прагматизм на рівні особистості та прагматизацію суспільства, не варто відкидати духовний і морально-ціннісний компонент людської діяльності. Цікаво реагує програма і на цитування: якщо сторінка є співвимірною з абзацом, текст вважається таким, що не має посилань, незважаючи на їх наявність. Можна розкрити ще багато таких моментів, та ми прагнемо зацентрувати увагу на складності об'єктивного вимірювання якісного показника нового продукту.

Маючи певні багаторічні напрацювання, науковці з легкістю адаптують їх до чинних вимог наукових видань. Наш досвід засвідчує різку відмінність у ставленні вітчизняних (українських) та зарубіжних (європейських) колег до адаптації власних напрацювань до вимог монографій. Якщо українському науковцю при всіх названих видах діяльності на це потрібно не більше двох тижнів, то для єв-

ропейських колег цей період триватиме від двох місяців і більше, а окремі представники Східної Європи не вбачають за необхідне адаптувати власні тексти до чинних вимог взагалі.

Не дискутуючи про причини, засвідчимо високу працездатність вітчизняних науковців, відповідальність і готовність виконувати понаднормові навантаження, що, у свою чергу, з одного боку, спричиняє стресогенні ситуації, особливо в кінці навчального року, конфліктогенність і часткове професійне вигорання; а з іншого – є свідченням проз'юмеризму (Дж. Ходжсон, 2001), за якого стираються відмінності між вільним і робочим часом. Навіть ці тези стосовно власної наукової діяльності доводять, що екстремальні умови постійно супроводжують професійну діяльність викладача ВНЗ. А опис інших напрямів діяльності лише підтвердить, що викладач є особистістю в екстремальних умовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Екстремальні умови. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://subject.com.ua/political/dict/480.html>.
2. Екстремальні, субекстремальні та особливі умови. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ebooktime.net/book_333_glava_70_2.9.4.html.
3. Євтух, М. Б. Лідерство в освіті – декларація чи реальність / М. Б. Євтух, Н. О. Терентьєва // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти : Збірник наукових праць : Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – 2015. – Випуск 12 (55). – Ч. 1. – С. 34-43.

Розділ 2

Психолого-педагогічні аспекти підготовки фахівців до професійної діяльності

УДК 378.1

О. П. Баклицька

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ВНЗ СПОРТИВНО-ФІЗКУЛЬТУРНОГО ПРОФІЛЮ

У сучасних умовах розвитку суспільства проблема підготовки фахівців з фізичної культури і спорту є особливо актуальною, оскільки спеціалісти цієї галузі забезпечують не лише біологічний потенціал особистості, але і сприяють її соціальному становленню та самореалізації. У зв'язку з цим при формуванні змісту професійної освіти цих фахівців значна увага має приділятися різним її напрямам, у тому числі психологічному. Визначений нами напрям фахової підготовки студентів ВНЗ фізкультурно-спортивного профілю дозволив зробити висновки про те, що у вищих навчальних закладах приділяється недостатня увага її психологічним аспектам. Майбутній спеціаліст із фізичної культури та спорту повинен засвоїти як методику фізичного виховання, так і психолого-педагогічні знання, оскільки лише в такому випадку він зможе повністю застосувати інтегративні форми та методи навчання й інформаційно-телекомунікаційні технології.

Професійна підготовка майбутнього фахівця з фізичної культури і спорту є багатоаспектною інтегрованою навчально-виховною діяльністю, спрямованою на формування у студентів розвинутого педагогічного мислення, професійно-психологічної компетентності та креативних здібностей, рівня загальної культури, гуманітарної освіченості, морального розвитку.

Проблемі професійної підготовки фахівця з фізичної культури та спорту приділяється значна увага у спеціальній літературі [1; 2 та ін.]. Водночас не всі її напрями розроблені досить ґрунтовно, зокрема психолого-педагогічний, спрямований на надання психотерапевтичної та психокорекційної допомоги особистості.

Психолого-педагогічна підготовка студентів ВНЗ фізкультурно-спортивного профілю забезпечується за рахунок викладання дисципліни «Педагогічна психологія». Предметом вивчення курсу є основні положення педагогічної психології як галузі психологічної науки, етапи її розвитку, основні напрями, категорії та методологічні принципи. Головним завданням дисципліни є ознайомлення студентів з основними положеннями, принципами та категоріями педагогічної психології; теоріями навчання та виховання; методами подачі та засвоєння знань.

Інформаційний обсяг навчальної дисципліни включає три модулі. У першому модулі розглядається: проблема становлення педагогічної психології; психологічні закономірності навчального процесу, його структура й управління. Значна увага приділяється прикладним програмам та інноваційним технологіям, психології навчання та виховання, педагогічній діяльності, особливостям учителя й

учня. Аналізуються основні функції педагогічної психології: теоретико-пізнавальна, прогностична, контрольна й ін.

При вивченні розділу «Психологія навчальної діяльності» увага студентів акцентується на рівнях, типах і законах навчіння. Розглядаються психологічні аспекти знання, дозрівання та розвитку, фізичної та розумової зрілості. Досліджуються форми навчіння, зокрема респондентний, оперантний, вікарний і вербальний, та способи навчальної діяльності: репродуктивний, проблемно-творчий, дослідницько-науковий.

У розділі, присвяченому психологічним основам виховання, розглядаються його методологічні та методичні принципи, аналізуються завдання педагога у виховному процесі та його функції, такі як: організація засвоєння морального та духовного досвіду, сприяння прояву активності, рефлексія, підкріплення, оцінювання. Значна увага приділяється також психологічним передумовам виховних впливів і їх видам; психологічним бар'єрам у системі взаємодії «учитель – учень» і їх проявам; критеріям і показникам вихованості.

Виходячи з сучасних реалій, аналізуються групи важковиховуваних школярів, емоційно нестійких, афективно-збудливих, із фізичними та психологічними вадами.

При вивченні психологічних аспектів діяльності педагога розглядається її структура, види, мотиви та функції, а саме: орієнтувальна, мобілізаційна, розвивальна, інформаційна, організаційна, дослідницька, конструктивна, комунікативна, гностична. При розгляді структури психологічних характеристик акцент робиться на психофізіологічних, суб'єктних та інтелектуальних особливостях. Увага приділяється нервовим процесам, емоційній стійкості, мотивації, самоконтролю, самосприйняттю, проєктивним, креативним та організаторським здібностям, професійній і психологічній компетентності. Аналізується також структура педагогічних здібностей і педагогічної майстерності, досліджується синдром емоційного вигорання.

Результати наукових досліджень та аналіз педагогічного процесу ВНЗ фізкультурно-спортивного профілю показав, що значна частина випускників недостатньо підготовлена у психолого-педагогічному плані, що вказує на необхідність підвищення якості психолого-педагогічної підготовки та перегляд змісту освіти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Волкова, Н. П. Педагогіка : навчальний посібник для ВНЗ / Н. П. Волкова. – К. : Академ-видав, 2009 – 616 с.
2. Забродський, М. М. Педагогічна психологія / М. М. Забродський. – К., 2000. – 189 с.

УДК 378.331.108.4

Н. М. Бідюк

ПРОФЕСІЙНА АДАПТАЦІЯ ВИПУСКНИКА ВНЗ ДО УМОВ ПРАЦІ

Професійне становлення фахівця є довготривалим процесом, який починається з обрання професії і триває впродовж перших років самостійної праці. Велике значення має адаптаційний період, оскільки саме тоді особистість відчуває найбільші

труднощі, на неї впливають внутрішні та зовнішні чинники, водночас вона є відкритою для навчання і змін у професійній діяльності та свідомості.

Професійна адаптація охоплює всю сферу професійної діяльності особистості, тобто передбачає встановлення відповідності між особистістю і типовими вимогами конкретної діяльності. На підставі аналізу різних трактувань і ставлень науковців до феномена «професійна адаптація» основними характеристиками цього поняття виділяємо такі: систематичність; складність; тривалість; цілеспрямованість; динамічність; інтеграція; оволодіння специфікою фахової діяльності; формування професійних знань і вмінь, професійних якостей особистості, необхідних для подальшого професійного розвитку; ефективне професійне функціонування. Професійна адаптація є складним багатоаспектним процесом, який охоплює декілька етапів: адаптація до загальнокультурних цінностей і норм професійної діяльності; оволодіння професійними операціями; адаптація до фізичних умов і режиму праці на робочому місці; адаптація до специфічних культурних норм і цінностей; адаптація до специфічних міжособистісних відносин у колективі тощо.

Професійна адаптація відбувається на двох рівнях: зовнішньому (адаптація до соціального середовища) та внутрішньому (адаптація до власного «Я»). Для успішної адаптації особистості необхідно сформувати адаптивні здібності, під якими розуміємо індивідуально-психічні особливості особистості, які виявляються у свідомому ставленні до професійної діяльності та сприяють формуванню пристосувальної поведінки особистості. Вони визначають зміну поведінки і ставлення особистості до соціального середовища. Адаптована особистість, яка готова до професійної діяльності, не відчуває психологічного дискомфорту, має позитивне ставлення до навколишнього світу та до себе. Від успішної діяльності в період адаптації залежить зміцнення професійної мотивації, подальший професійний і особистісний розвиток фахівця.

Науковці дискутують щодо тривалості періоду входження молодих фахівців у професію. Наприклад, у США період адаптації молодих фахівців до професійної діяльності триває чотири роки і складається з трьох етапів (ознайомлення з умовами праці, практикування, самостійне включення у загальну політику підприємства). У країнах Західної Європи період адаптації молодих фахівців до професійної діяльності триває 3–5 років. Перші 5–8 років трудової діяльності, на які припадає період професійної адаптації, є найбільш відповідальними в кар'єрі фахівця, оскільки саме в цей час відбувається визнання професійного покликання або перехід на іншу роботу з розчаруванням у професії. Так, у Японії функціонує 7-річна програма стажування молодих фахівців, яка складається з чотирьох етапів. На першому етапі – підготовчому – молодий фахівець після закінчення ВНЗ складає додаткові іспити у відділі кадрів, що дає право на участь у співбесідах. Головне завдання співбесід – виявити сумісність кандидата з колективом підприємства і визначити доцільність її використання на початковому етапі. Далі фахівець проходить курс професійної орієнтації тривалістю до одного місяця, який дає змогу ознайомитися з обов'язками й умовами праці. Після цього він допускається до роботи під наглядом досвідченого керівника. На другому етапі молодий фахівець почергово працює у різних підрозділах, а керівник, за яким його закріплено, збирає інформацію про підопічного: відгуки керівників та підлеглих, рефлексія фахівця щодо задоволення роботою, оцінка

ним своєї діяльності. Через два роки накопичується достатня інформація, яка дозволяє рекомендувати молодого фахівця до підрозділу, де він зможе використовувати свої можливості з максимальним успіхом. На третьому етапі молодий фахівець працює в одному підрозділі й ознайомлюється з особливостями професійної діяльності. Безпосередньо керівник здійснює процес його навчання і передає йому власний досвід. Четвертий етап програми починається з того, що молодий фахівець обіймає посаду, на якій працює упродовж одного року. Наступним кроком є підготовка звіту про роботу з особистою об'єктивною рефлексією своєї діяльності, який він подає у відділ кадрів. Лише після цього фахівець перестає бути «молодим» і починає працювати самостійно, тобто адаптаційний період молодих фахівців можна вважати завершеним.

У Канаді професійна підтримка вчителів-початківців здійснюється у школах професійного розвитку, які сприяють формуванню професійної ідентифікації вчителя. Умови, в яких учитель-початківець працює перший рік, суттєво впливають на рівень його професійного успіху впродовж багатьох років праці; його поведінку впродовж кар'єри; і, нарешті, рішення продовжувати педагогічну кар'єру чи змінити фах. Відповідальність за професійну адаптацію покладається на адміністрацію та педагогічні колективи загальноосвітніх шкіл. Найпопулярнішими є програми наставництва і менторство.

У вітчизняному досвіді процес адаптації вчителів-початківців до педагогічної діяльності охоплює три етапи: початковий (від місяця до одного року), основний (1-2 роки), просунутий (понад 3 роки). Початковий етап здебільшого охоплює професійну підготовку та перший рік роботи педагога; основний – від 2 до 3 років праці; просунутий – етап високого рівня професійної адаптації, який характеризується повним оволодінням професією, творчим виконанням педагогічної та суспільної ролі й участю в раціоналізації праці.

Водночас у процесі професійної адаптації суттєву роль відіграють чинники (зовнішні та внутрішні), які впливають на адаптацію до професійної діяльності, оскільки навіть за сприятливих умов для становлення професіонала вони можуть спричинити дезадаптацію та розчарування в покликанні.

Отже, процес адаптації є складним, багатограним явищем, який має власну структуру, етапи та механізми реалізації. Складність, динамічність, тривалість, систематичність, специфічність адаптації зумовлюють особливий підхід до становлення молодого фахівця-професіонала. Швидка адаптація випускника ВНЗ до вимог сучасного ринку праці можлива за умов удосконалення професійної підготовки; вирішення проблеми залучення висококваліфікованих фахівців і роботодавців до освітнього процесу; забезпечення підтримки фахівців-початківців (програми становлення та введення у професію, наставництво, менторство, диверсифікація форм стажування); інвестування у професійний розвиток (конференції, академічні програми, професійні електронні мережі, дослідницька діяльність, участь у професійних спілках тощо); забезпечення можливостей для реалізації професійного розвитку.

УМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ «РЕАКЦІЯ НА ВТРУЧАННЯ» В СИСТЕМІ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ США

Для покращення навчальних результатів усіх учнів, оптимальної організації навчального середовища в Законі «Про покращення освіти осіб з інвалідністю» (2004 р.) наголошено на важливості включення концепції «реакція на втручання» («response to intervention») до планів розвитку шкіл на всій території Сполучених Штатів. Така необхідність продиктована основним завданням школи США – забезпечити всіх учнів безкоштовною доцільною загальною освітою.

Аналізуючи чинники, що сприяють успішній реалізації «реакції на втручання», вчені звертають увагу на багатогранність концепції, яка вимагає володіння науково обґрунтованими, доказовими методами втручання; знання моделей багаторівневого втручання; скринінгу; моніторингу динаміки навчальних результатів; систематичного, безперервного управління втручанням; підтримки на всіх рівнях керівництва школою і скоординованих зусиль цілого колективу [0, с. 632-633]. Вивчивши ряд наукових публікацій стосовно особливостей реалізації концепції РНВ, Ш. Філіпс підтвердила виокремлені чинники за допомогою окреслення 15 напрямів досліджень. Констатовано, що реалізацію концепції аналізували з позиції змін у стилі управління освітою / школою, організації навчально-виховного процесу, забезпечення цілісного процесу впровадження концепції, з'ясування шляхів реалізації концепції, характеристики законодавчої бази інклюзивної освіти, проведення універсального скринінгу, дотримання багаторівневої системи супроводу, систематичного моніторингу, забезпечення інструментів і методів реалізації концепції, безперервного професійного розвитку педагогічного колективу школи, застосування ефективних прийомів для формування позитивного навчального середовища в усій школі, навчання в малих групах, взаємодії усіх членів колективу [0, с. 10].

За визначенням Л. Фукс та Д. Фукс, реакція на втручання – це метод втручання й оцінювання всієї школи, базований на науково обґрунтованих методах / прийомах інтервенції, роботі в малих групах та інтенсивному індивідуальному супроводі, що вможливорює поліпшення навчальних результатів усіх учнів [0, с. 93-94]. У науковому дискурсі США поняття «реакція на втручання» категоризують різними способами: як концепцію (Закон «Жодної дитини позаду», 2004 р.), метод (Д. Фукс, Л. Фукс), модель / технологію (Т. Бейсс, Е. Тайе, Л. Фойербон). Уважаємо, що невизначеність стосовно категорії поняття пояснює функційну складність аналізованого педагогічного явища.

Чинником ефективної імплементації концепції визнане управління школою. Адміністрація, директори загальноосвітніх навчальних закладів повинні володіти знаннями щодо особливостей концепції та бути готовими до радикальних змін у способі керівництва й організації діяльності школи. Забезпечити достатній рівень успішності всіх учнів в умовах вимог до звітності школи спроможний лише колектив фахівців, проте для суттєвого покращення динаміки школи недостатньо фахових знань і вмінь педа-

гогічного колективу. Від директора очікують створення колективного потенціалу, формування культури взаємозалежності, спільної відповідальності та взаємної підзвітності. Управлінців освітою США називають «лідерами в навчанні», які здатні забезпечити взаємодію колективу для досягнення високих результатів. У підручнику Р. Дуфора (R. DuFour), Р. Марзано (R. Marzano) сформульовано вимоги до управління школою, які акцентують увагу на синергетичних стратегіях управління колективом. Основна ідея підручника полягає в розкритті залежності покращення діяльності школи від формування колективу [0].

Для реформування школи, створення інклюзивного середовища необхідно постійно моніторити ефективність прийомів і методів, які забезпечують втручання на певному рівні реалізації технології. Неналежна увага до систематичного моніторингу може призвести до використання емпірично не підтвердженого методу, що перешкоджає поліпшенню результатів, маскує дійсність.

Важливим чинником реалізації концепції в контексті загальноосвітньої школи є проведення так званої «попередньої інвентаризації» – з'ясування стану готовності школи до системних змін у школі. Учені Т. Бейсс, Е. Тайе, Л. Фойербон докладно проаналізували напрями оцінювання умов, які вможливають застосування моделі. Оцінюванню підлягають обов'язки всіх учасників навчально-виховного процесу (адміністрації, виконавчої групи, колективу школи, громади); шляхи використання коштів і фінансування професійного розвитку вчителів, що дають змогу ефективно реалізувати нові обов'язки в межах концепції; здатність колективу трактувати школу як систему, яка зважає на зміни в політиці, пріоритетах і кліматі середовища; уміння використовувати дані для ухвалення рішень у безперервному процесі вдосконалення; система для збирання, аналізу й поширення відомостей; уміння розробити план втручання і критерії для його оцінювання. Сутнісний аспект оцінювання готовності становить рівень сформованих умінь інтервенції, що відповідає потребам учня на всіх рівнях моделі «реакції на втручання» (три рівні).

Для оцінювання рівня готовності впровадження концепції («RtI readiness assessment tools») науковці описують інструментарій, який пропонують численні освітні установи штатів (усього 21 опитувальник) [0, с. 107-109]. Вивчивши зміст опитувальників, дослідники виокремили п'ять інструментів, які збалансовано оцінювали всі напрями готовності школи до впровадження концепції «реакція на втручання»: *Illinois RtI: District Self-Assessment (Illinois State Board of Education)*; *RtI Readiness and Implementation: Self Assessment Tool (Pennsylvania Department of Education)*; *Responsiveness to Instruction: A Self Assessment Tool (Vermont Department of Education)*; *School Readiness for RtI Implementation (Minnesota RtI Center)*; *Self Assessment of Problem Solving Implementation: Florida Problems Solving/RtI Project* [0, с. 111].

Аналіз професійної перепідготовки фахівців як суттєвий чинник реалізації концепції РНВ дав змогу окреслити знання і навички, яких педагоги потребують на першому та другому рівнях втручання. Зазначено, що на перших двох рівнях вчителі повинні володіти прийомами оцінювання для проведення ефективного скринінгу й моніторингу прогресу з метою належного втручання. Учителі також

мають оперувати різними методами навчання, як-от: кооперативне навчання, диференційоване навчання, презентація, виставки, семінари, сократівські семінари, інтегровані технології [0, с. 28].

Зауважено, що програми підготовки майбутніх учителів вимагають кардинального переосмислення для включення основних елементів моделі багаторівневого втручання. Запропоновано використання «Висконсинської моделі», що інтегрує методики реалізації, реплікації й поширення концепції. Попри фінансову підтримку управління спеціальної освіти, відділу освіти США, питання підготовки й перепідготовки фахівців потребує посиленої уваги [0, с. 633].

У межах реалізації РНВ необхідно принаймні три рази впродовж навчального року проводити універсальний скринінг для всіх учнів. Учителі отримують інформацію про рівень успішності всіх учнів для виокремлення осіб, які належать до «групи ризику», що потребує додаткової допомоги. Для визначення рівня навичок читання учнів 5 класу використовують універсальний інструмент скринінгового оцінювання «Успішність у читанні» («Student Achievement in Reading - STAR»). Акцентовано увагу на тому, що універсальний скринінг визначає рівень кожного учня в основних навчальних дисциплінах.

Отже, докладний аналіз особливостей реалізації концепції «реакція на втручання» уможливорює виокремлення умов, які сприяють успішній імплементації моделі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Danielson, L. Professional Development, Capacity Building, and Research Needs: Critical Issues for Response to Intervention Implementation / L. Danielson, J. Doolittle, R. Bradley // *School Psychology Review*. – 2007. – Vol. 36. – № 4. – P. 632-637.
2. DuFour, R. Leaders of learning: How district, school, and classroom leaders improve student achievement / R. DuFour, R. Marzano. – Bloomington : Solution Tree, 2011. – 248 p.
3. Fuchs, D. Introduction to Response to Intervention: What, why, and how valid is it? [Electronic resource] / D. Fuchs, L. S. Fuchs // *New Directions in Research*. – 2006. – Vol. 41(1). – P. 93-99. – Available at : <https://www.uv.uio.no/forskning/om/helga-eng-forelesning/introduction-to-responsiveness-to-intervention.pdf>.
4. Phillips, S. An Assessment of the Levels of Implementation of Four Response to Intervention Components and Impact on Special Education Referrals in 35 Elementary Schools in the South-eastern Portion of Virginia : Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in Educational Policies and Leadership Studies / Sharon A. Phillips. – Virginia Beach, Virginia, 2013. – 115 c.
5. Tyre, A. D. Creating Readiness for Response to Intervention: An Evaluation of Readiness Assessment Tools / A. D. Tyre, L. Feuerborn, T. K. Beisse, C. McCready // *Contemporary School Psychology*. – 2012. – Vol. 16. – P. 103-114.

УДК 378.147(410)

Б. В. Брайко

ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ З ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ

Підходи уряду Великої Британії до політичних, оборонних, економічних та інших аспектів забезпечення безпеки королівства, адаптовані до наявних і прогнозованих

загроз і викликів, визначаються основним документом військового і зовнішньополітичного планування на найближчі п'ять років – «Стратегія національної безпеки і огляд стратегічної оборони і безпеки Великої Британії» (2015 р.).

За останні роки Велика Британія перетворилася у країну із сучасною економікою світу, яка найшвидше зростає, що дозволило, враховуючи зростаючі загрози з боку ІГЛ, нестабільність на Близькому Сході, кризи на Україні, збільшення кількості кібератак і ризиків пандемій, здійснити додаткові інвестиції у власну національну безпеку.

Згідно з новою стратегією, метою національної безпеки Великої Британії є захист населення, території, економіки, інфраструктури і способу життя, зниження можливості виникнення загроз для королівства, її інтересів та інтересів союзників. У зв'язку з цим визначаються такі основні загрози безпеки в сучасному світі: зміна балансу економічної і військової могутності провідних країн планети; зростання суперництва між державами і поява більш потужних недержавних гравців; загрози тероризму, екстремізму та нестабільності; кіберзагрози; руйнування системи, заснованої на міжнародному праві, що ускладнює досягнення консенсусу і протидію глобальним загрозам. Разом із тим багато факторів нестабільності, у тому числі соціальна нерівність, демографічні зміни, урбанізація, зміна клімату, глобальні економічні й інші потрясіння, у середньостроковій і довгостроковій перспективі зберуться, і саме з цієї причини Велика Британія орієнтує свою зовнішню політику на забезпечення стабілізації ситуації за кордоном.

Загрози національній безпеці Великої Британії можна розділити на три рівні залежно від ступеня небезпеки та ймовірності виникнення.

До першого рівня віднесені кіберзагрози захисту інформації, які включають: кібертероризм, шахрайство, тяжкі злочини й організовану злочинність, шпигунство, деструктивний вплив на критично важливі об'єкти інфраструктури, які стають усе більш мережевими і залежать від нових технологій, у тому числі комп'ютерних мереж і баз даних за межами території. Впродовж найближчих п'яти років Велика Британія для нейтралізації цих загроз планує виділити 1,9 млрд фунтів стерлінгів у рамках нової національної стратегії у сфері кібербезпеки та захисту інформації.

Відповідно до «Національної програми кібербезпеки», у країні з 2011 р. проводиться підготовка кіберспеціалістів і фахівців з інформаційної безпеки, планується створення спеціальних шкільних програм для виявлення талановитих 14-17-річних підлітків, підвищення ефективності таких програм для студентів, як «Кіберсек'юриті челлендж» і «Кібер фест», виділення 20 млн фунтів стерлінгів на відкриття нового «Інституту шифрування». Усі ці заходи повинні привести до появи достатньої кількості професіоналів як у державному секторі, так і в приватних компаніях і збереженню країною позиції світового лідера у сфері кібербезпеки та захисту інформації.

Будь-яка національна система підготовки фахівців із кібербезпеки та захисту інформації має свої особливості, пов'язані як із системою освіти, так і зі сформованим інститутом інформаційної безпеки в тій чи іншій країні. У той же час одними з основних положень Болонської декларації є істотний розвиток мобільності студентів, встановлення стандартів транснаціональної освіти і розробка порівняльних критеріїв і методик, у тому числі з підготовки фахівців у галузі інфор-

маційної безпеки. З урахуванням сформованих національних особливостей підготовки фахівців із кібербезпеки та захисту інформації важливим є визначити пріоритети підготовки фахівців у цій галузі у Великій Британії.

Аналіз освітніх програм, доступних на офіційних сайтах вищих навчальних закладів Великої Британії, в яких ведеться підготовка фахівців із кібербезпеки та захисту інформації, показує, що після завершення навчання в цій галузі можна отримати один зі ступенів: бакалавр або магістр гуманітарних наук, бакалавр і магістр природничих наук, бакалавр або магістр технічних наук, магістр права, магістр філософії. На підставі аналізу можна виділити кілька основних напрямів підготовки фахівців із кібербезпеки та захисту інформації в університетах Великої Британії:

- освітні програми з вивчення законодавчої бази застосування інформаційних систем у бізнесі, електронній комерції та суспільстві;
- програми вивчення методів і засобів забезпечення комп'ютерної безпеки;
- програми, орієнтовані на комплексне забезпечення безпеки в інформаційних системах;
- освітні програми з аналізу й експертизи комп'ютерних систем, розслідування комп'ютерних інцидентів;
- програми з менеджменту інформаційної безпеки.

Найбільше поширенні програми, пов'язані з розслідуванням комп'ютерних інцидентів (34%) та інформаційною безпекою (27%), освітні програми законодавств у сфері інформаційних систем (15%), трохи менше (11%) програм із комп'ютерної безпеки. Найменше програм із безпеки комп'ютерних мереж (7%) і в галузі управління інформаційною безпекою (6%). Серед магістерських програм зростає кількість програм, пов'язаних із загальними питаннями інформаційної безпеки, у тому числі в бізнес-структурах.

У переважній більшості програм присвоюється ступінь бакалавра природничих наук, за винятком напрямів законодавства у сфері інформаційних технологій і управління інформаційною безпекою.

Важливо також відзначити, що Велика Британія – єдина з країн, де студенти після успішного закінчення навчання мають можливість отримати академічний ступінь магістра права в галузі інформаційної безпеки. Також ВНЗ Великої Британії мають велику кількість різних освітніх програм із законодавства в галузі інформаційної безпеки.

Система підготовки фахівців з інформаційної безпеки у Великій Британії орієнтується на підготовку фахівців широкого профілю, які активно використовують юридичні нормативні акти в галузі забезпечення інформаційної безпеки, тим самим створюючи одну з найжорсткіших з існуючих національних систем захисту інформації. Пріоритетами британської національної системи є також проблеми комп'ютерної експертизи, забезпечення інформаційної безпеки у відкритих системах та електронній комерції.

ОСОБЛИВОСТІ СТАВЛЕННЯ ГРОМАДЯН ДО ПРАЦІВНИКІВ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Потреба у безперервному вдосконаленні системи підготовки особового складу Міністерства внутрішніх справ до виконання службових обов'язків, неповна реалізованість його потенціалу в різних сферах службової діяльності зумовлюють актуальність дослідження професійного відбору, освіти, становлення і реалізації особистості у професії працівника Національної поліції. Оскільки рівень довіри населення до такого соціального інституту, як поліція, є важливим показником легітимності й ефективності міністерства правопорядку, його вивчення особливо важливе сьогодні, в умовах реформування суспільства [1].

Ставлення до працівників Національної поліції (позитивне чи негативне) не може виникати з нічого, воно має певні підстави. Низька оцінка ефективності діяльності міліції (поліції) ще до набуття чинності Закону про Національну поліцію [2] стає складовою загальної кризи довіри суспільства до всіх інститутів влади. Серед основних чинників впливу на формування громадської думки про діяльність правоохоронних органів Міністерства фахівці Національного інституту стратегічних досліджень визначають: 1) високий рівень корумпованості Міністерства внутрішніх справ; 2) діяльність міліції (поліції) орієнтована переважно на захист вищих прошарків суспільства та власних відомчих інтересів, що не відповідає суспільному запиту; 3) низький рівень матеріально-технічного та фінансового забезпечення правоохоронних міністерства; 4) в Україні, як і в інших державах пострадянського простору, набув поширення феномен корупційного «силового підприємництва» – використання службового становища з метою втілення власних бізнес-проектів; 5) низька поінформованість населення щодо функцій міліції (поліції); 6) представники колишньої «міліції» подекуди мають неякісну підготовку; 7) низька якість роботи прес-служби МВС і т. ін. [3; 4].

Громадська думка щодо діяльності правоохоронних органів Міністерства є відображенням у масовій свідомості оцінних суджень, міркувань і поглядів на ряд соціально важливих проблем, яке впливає на формування ціннісних орієнтирів суспільства. Публічна діяльність будь-яких міністерств України є одним із головних чинників популяризації діяльності урядових структур серед населення, створення їхнього позитивного іміджу, формування сприятливої громадської думки з метою утвердження власних позицій на засадах міжнародних і європейських стандартів і цінностей.

Серед характеристик довіри населення до працівників органів внутрішніх справ Т. Гаврилюк виокремила такі [5]:

1. «Відставання» рівня довіри в часі – зазвичай, довіра є відображенням не сьогоднішньої роботи міліції (поліції), а минулої. Діяльність міліції (поліції), як і будь-якої іншої структури, зазнає постійних змін, зумовлених розвитком життя. Тому рівень довіри, який висловлюється на адресу міліції (поліції) сьогодні, – це, фактично, оцінка її «вчорашньої» роботи.

2. «Інерційність» рівня довіри – виявляється у випадках, коли, незважаючи на уже сформовану думку про роботу міліції (поліції) та відповідні очікування, громадяни стикаються з іншою ситуацією. При цьому раніше сформована та закріплена у свідомості думка залишається домінантною, незважаючи на невідповідність між «сьогоднішніми» реальними подіями й очікуваннями. Прикладом «віддаленої інерційної довіри» може слугувати позиція старших і літніх людей, які звикли довіряти міліції (поліції) як державному та силовому органу, здатному забезпечувати правопорядок, і таку позицію вони підтримують надалі, незважаючи на можливі не зовсім позитивні відгуки про її роботу нині. З іншого боку, негативні уявлення про роботу міліції (поліції), її причетність до прикриття кримінальних структур, що сформувались у недавньому минулому, негативно впливають на оцінку частини громадян її роботи, незважаючи на відсутність у них безпосередніх контактів із нею [6].

3. Стійкість, «узвичаєність» рівня довіри – сформований негативний рівень довіри в суспільстві має здатність тривалий час залишатися без змін, адже якщо в більшості населення вже сформована негативна думка про роботу міліції (поліції), то мала ймовірність виникнення у громадян бажання перевірити на особистому досвіді її достовірність. Для зміни наявних негативних очікувань щодо роботи поліції необхідна критична маса протилежних факторів, які спростували б уже наявний негатив.

4. «авансованість» рівня довіри – незважаючи на загальний низький рівень довіри до міліції (поліції), громадяни, звертаючись до неї через різні життєві обставини, авансують їй більший рівень довіри та розраховують на якісне і своєчасне вирішення їхніх питань.

5. «дієвість» рівня довіри – саме довіра змушує людину діяти в умовах невизначеності, оскільки є тим фактором, покладаючись на який, особа сподівається на позитивний результат своєї діяльності.

Отже, довіру до поліції трактуватимемо як сприятливе (позитивне) ставлення громадян (груп населення) до працівників Міністерства внутрішніх справ, яке виявляється в думках, почуттях і цілеспрямованій поведінці громадян. Враховуючи викладене, зазначимо, що довіра за своєю природою має подвійний характер, будучи одночасно як передумовою, так і наслідком співпраці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Психологія управлінської діяльності : зб. наук.-метод. праць. Вип. 4 : матеріали Всеукр. круглого столу, 29 жовтня 2015 р. ; МВС України, Львівський держ. ун-т внутр. справ. – Львів : ЛьвДУВС, 2015. – 182 с.
2. Закон України «Про Національну поліцію України» № 580-VIII від 02.07.2015 Ст. 11. (Взаємодія з населенням на засадах партнерства) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19/page>.
3. Психологічний сенс громади в системі соціально-психологічних категорій // Вісник Харківського національного ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія «Психологія». – 2015. – Вип. 58. – С. 143-146.
4. Соколов, В. О. Міліція і населення – партнери [Соколов, В. О., Попова Г. В., Болотова В. О., Московец В. І.] ; за заг. ред. проф. Ярмиша О. Н. – Х. : Ун-т внутр. справ, 2000. – 93 с.
5. Гаврилюк, Т. Довіра до міліції як передумова та результат її ефективної діяльності / Т. Гаврилюк // Вісник Академії управління МВС. – 2010. – № 2 (14). – С. 66-73.

6. Василець, Н. М. Теоретико-методологічні засади виокремлення соціально-психологічних чинників довіри / Н. М. Василець // Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка. – Київ, 2014. – Том 11. – Ч. 1 : Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. – С. 148-156.

УДК 371.4

С. М. Вдович

ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Естетичне виховання поряд із розумовим, національно-патріотичним, моральним, трудовим, екологічним, фізичним є невід'ємною складовою будь-якого навчально-виховного процесу.

Проблеми естетичного виховання є предметом розгляду багатьох дослідників (І. Зязюн, В. Ковальчук, М. Лещенко, А. Литвин, Л. Масол, С. Мельничук, Б. Немаєнський, О. Отич, Л. Сліпчишин та ін.).

Як зазначає С. Гончаренко, «естетичне виховання – це складова частина виховного процесу, безпосередньо спрямована на формування й виховання естетичних почуттів, смаків, суджень, художніх здібностей особистості, на розвиток її здатності сприймати і перетворювати дійсність за законами краси в усіх сферах діяльності людини. Естетичне виховання спрямоване, насамперед, на виховання в людини гуманістичних якостей, інтересів і любові до життя в його різноманітних проявах» [1, с. 119].

Естетичне виховання покликане розвинути у курсантів і студентів здатність бачити, відчувати, сприймати і розуміти твори мистецтва й естетичні явища в навколишньому середовищі; творчі здібності (літературні, художні, музичні, хореографічні, артистичні та ін.); здатність творити прекрасне в різних сферах життя і діяльності; сформуванню бережливого ставлення до прекрасного: творів мистецтва, природи, людей, до себе, вміння будувати своє життя за законами краси.

У професійних вищих навчальних закладах, безумовно, головним є навчання, здобуття професійних навичок і вмінь, формування професійних якостей майбутніх фахівців, тому виховання часто-густо стає другорядним, а то й зовсім нехтується. Однак висококласний фахівець не буде повноцінним без духовного розвитку і вдосконалення, у тому числі естетичного.

Естетичне виховання дуже тісно пов'язане з моральним удосконаленням особистості. Вже у 1798 р. Й. Фіхте намагався прослідкувати зв'язок між естетичним і моральним, визначаючи необхідною складовою морального вдосконалення естетичне споглядання. Твори мистецтва, прекрасне викликають у нас естетичну насолоду. Морально-етичний аспект естетичного виховання – це здатність особистості естетично чинити, отримувати насолоду від спілкування та взаємодії з іншими людьми. Саме такі морально-естетичні взаємодія та спілкування надзвичайно важливі у професійній діяльності фахівців безпеки життєдіяльності, адже від них значною мірою залежить найцінніше – життя людини.

Естетичне виховання передбачає розвиток естетичних почуттів майбутніх фахівців. Естетичні почуття – це «особливі почуття насолоди, які відчуває людина, сприймаючи прекрасне в дійсності й у творах мистецтва» [2, с. 119]. Як зазначає С. Гончаренко, наявність естетичних почуттів – це ознака розвинутого естетичного сприймання, важлива ознака естетичної культури людини. Естетичні почуття виникають у житті та діяльності людини (творчість, природа, побут, праця, спілкування та ін.) при сприйнятті прекрасного і потворного, високого, піднесеного та нищого, комічного і трагічного тощо. Фахівцям безпеки життєдіяльності, крім переживання естетичних почуттів, важливо навчитися стримувати негативні почуття, а у складних екстремальних ситуаціях – і приховувати.

Естетичне ставлення людини до дійсності характеризує її естетична свідомість, яка є комплексом естетичних почуттів, уявлень, поглядів, ідей та формується у практичній діяльності людини.

Основними завданнями естетичного виховання майбутніх фахівців безпеки життєдіяльності є: забезпечення курсантів знаннями про сутність естетичного, про мистецтво, про світову і вітчизняну культурну спадщину; формування естетичних поглядів, уявлень, переконань, естетичних почуттів та естетичного смаку; розвиток творчих здібностей (літературних, художніх, музичних, хореографічних, театральних) та залучення до творчої діяльності (творчі студії, гуртки, проведення майстер-класів, художня самодіяльність тощо).

В естетичному вихованні особистості використовується комплекс відповідних методів, форм і засобів. До методів естетичного виховання відносять аналіз творів мистецтва, естетичних явищ, виконання естетичних завдань, творення мистецтва. Формами естетичного виховання можуть бути бесіди чи лекції про мистецтво, його історію та розвиток, відвідування театрів, музеїв, концертів, художніх виставок, фотовиставок, творчих вечорів тощо.

Коло засобів естетичного виховання досить широке: твори мистецтва, природа, розумова і фізична праця, навколишнє середовище, у тому числі освітнє, будь-які навчальні дисципліни, передусім гуманітарні тощо. Наприклад, потужним засобом естетичного виховання є мова (українська та іноземна), яка вивчається у кожному навчальному закладі та супроводжує усе життя й діяльність людини. З мовою тісно пов'язані жести, міміка, пантоміміка, бездоганне володіння якими, безумовно, сприяють ефективній взаємодії та естетичному вихованню курсантів.

Важливо наголосити на активному використанні у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців безпеки життєдіяльності перелічених методів, форм і засобів естетичного виховання.

Процес естетичного виховання нині значно полегшує використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), які дозволяють, не виходячи з дому, використовуючи Інтернет, ознайомитися з шедеврами мистецтва, кращими літературними творами, визначними пам'ятками культури. З цією метою також можуть активно використовуватися різноманітні програми Windows: Power Point, Media Player, Video Converter, Adobe Audition та ін.

Таким чином, естетичне виховання майбутніх фахівців безпеки життєдіяльності повинно здійснюватися в єдності з іншими видами виховання, зокрема моральним. Основними завданнями естетичного виховання студентів і курсантів є забезпечення

відповідними знаннями, формування естетичних поглядів, уявлень, переконань, почуттів і смаку; розвиток творчих здібностей і залучення до творчої діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончаренко, С. Естетичне виховання // Гончаренко, С. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – С. 119.
2. Гончаренко, С. Естетичні почуття // Гончаренко, С. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – С. 119.

УДК 37.042:355.232

Н. Б. Вербин

ПРОФЕСІЙНА ВИТРИВАЛІСТЬ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ МАГІСТРІВ ВІЙСЬКОВОГО УПРАВЛІННЯ ДО ДІЯЛЬНОСТІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

Військово-професійна діяльність офіцерів органів військового управління проходить в умовах постійного впливу несприятливих чинників, які призводять до високого напруження психічних і фізичних сил на фоні недостатньої рухової активності, негативно впливають на професійну працездатність і стан здоров'я, характеризується значною втомою. Щоб успішно діяти в даних екстремальних умовах, офіцер має бути здоровим, морально стійким, вольовим, добре підготовленим і витривалим.

Відомий факт, що ефективним засобом подолання різновидів втоми при будь-якій діяльності є витривалість фахівця. Тому актуальним постає питання підготовки майбутніх магістрів військового управління з урахуванням розвитку саме професійної витривалості у процесі навчання, високий рівень якої, на нашу думку, забезпечить виконання функціональних обов'язків із необхідною нервово-психічною стійкістю, в потрібному робочому режимі та темпі, без відчутних ознак втоми або помилок і ефективного використання ресурсів організму для успішного виконання службово-бойових завдань в екстремальних умовах.

На думку В. Стасюка, діяльність в екстремальних умовах потребує від військовослужбовців високої оперативності, швидких переходів від контролю за механізмами до керування ними, обдуманість дій і разом із тим своєчасного прийняття рішень, постійної готовності до екстремальних дій, фізичної і нервової витривалості. Вчений також наголошує, що коливання працездатності залежить від індивідуальних особливостей військовослужбовців, перш за все нервової системи. Військовослужбовці з сильною врівноваженою нервовою системою більш витривалі до екстремальної напруги і перенапруження, ніж військовослужбовці зі слабкою неврівноваженою нервовою системою [1].

Але, на жаль, основним проблемним питанням у навчально-виховному процесі залишається низький рівень обізнаності офіцерів оперативно-тактичного рівня підготовки щодо важливості професійної витривалості в ефективній майбутній військово-професійній діяльності, а також шляхів її розвитку. Саме поняття професійної витривалості майбутніх магістрів військового управління ми розуміємо як історично зумовлену цілісну інтегративну професійно важливу якість,

яка охоплює їх фізіологічну та психологічну сфери і забезпечує усвідомлення, саморефлексію, самооцінювання свого потенціалу, що сприяє ефективній військово-професійній діяльності у надскладних непередбачуваних умовах за рахунок подолання різновидів втоми, стресу, напружень та інших несприятливих чинників у військово-професійній діяльності.

Розвиток професійної витривалості пов'язаний із покращенням діяльності нервової системи, рухового апарату, органів кровообігу, дихання й інших систем організму. Н. Гритченко зазначає, що розвитку професійної витривалості не сприяє військово-професійна діяльність, яка не викликає втому і тривалий відпочинок після неї [2].

Ще одним важливим фактором розвитку професійної витривалості є швидкість виведення метаболітів із працюючих систем організму. Чим більша кількість метаболітів накопичується під час військово-професійної діяльності (розумової, фізичної), тим значно збільшується кількість енергії на її виконання. Швидкість відчуття втоми зумовлена інтенсивністю службово-бойової діяльності офіцера – чим вона вища, тим швидше настає втома. Оскільки діяльність офіцерів органів військового управління більшість часу проходить у статичному положенні, то втома настає набагато швидше, ніж у процесі динамічної праці.

Підсумовуючи, можемо виділити головні особливості професійної витривалості, а саме:

- витривалість проявляє свої властивості під час будь-якої діяльності (ігрова, навчальна, трудова та ін.);
- витривалість характеризується протидією втомі та підвищенням працездатності без зниження ефективності діяльності;
- витривалість у більшості випадків при фізичній, інтелектуальній і професійній діяльності характеризується аеробним джерелом енергозабезпечення;
- процеси, які відображають властивості витривалості організму фахівця, пов'язані з її центральною нервовою системою, а саме з корою головного мозку.

Тому при підготовці майбутніх магістрів військового управління науково-педагогічним працівникам слід особливу увагу приділяти даному складному педагогічному явищу в навчально-виховному процесі, враховуючи особливості військово-професійної діяльності офіцерів органів військового управління, та застосовувати ефективні форми, методи і засоби її розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Стасюк, В. В. Екстремальні умови та їх вплив на індивідуальні особливості військовослужбовців / В. В. Стасюк // Вісник Національної академії оборони України. – 2010. – Вип. 1 (15). – С. 175-181.
2. Гритченко, Н. В. Как бороться с утомлением и повысить выносливость в бою / Н. В. Гритченко. – М. : Воениздат, 1963. – 96 с.

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ КЕРІВНИКА ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Сьогодні питання професійної компетентності й особистісної результативності керівника у сфері державного управління порушується все частіше. Зазначене підтверджують нещодавно прийняті Закон України «Про державну службу» та постанова Кабінету Міністрів України від 22.07.2016 № 448 «Про затвердження Типових вимог до осіб, які претендують на зайняття посад державної служби категорії «А». Згідно з документами, вимоги до управлінців передбачають високий розвиток особистісних якостей і навичок, які визначають здатність особи в межах визначених за посадою повноважень застосовувати спеціальні знання, уміння та навички, виявляти відповідні моральні та ділові якості для належного виконання встановлених завдань і обов'язків, навчання, професійного й особистісного вдосконалення [1].

Більшою мірою це має стосуватися й керівників сфери цивільного захисту, оскільки вимагає від них додаткових особистісних ресурсів через високу напруженість і залучення до діяльності в екстремальних умовах. Тому їх особистісна ефективність і компетенції мають бути високими, навички встановлення цілей, пріоритетів – добре сформованими та відпрацьованими. З цього випливає нагальна потреба створення тренінгів щодо формування в управлінців навичок лідерства та мотивації, тайм-менеджменту, стратегічного планування, уміння досягати кінцевих результатів.

Аналіз науково-практичних надбань щодо розвитку управлінських якостей (П. Друкер, Д. Ейзенхауер, Ст. Кові, Л. Богуш) дозволяє розглядати цінності як базис для формування особистісної ефективності керівників. Дослідники та практики [2, 3] найбільш складним і важливим етапом планування діяльності керівника вважають формування ціннісного ядра (особистісного чи організаційного / своєї місії чи місії організації), що передує визначенню пріоритетності завдань. Використання технологій формування та розвитку особистісної компетентності на основі фокусування на цінностях і пріоритетних завданнях, з нашого досвіду, є найбільш ефективним механізмом у тренінгах із розвитку лідерських навичок і мотивації, тайм-менеджменту, планування для керівників державного сектора.

Ст. Кові та С. Джонс передбачають чотири обов'язкові складові, орієнтовані на підвищення результативності робочого процесу, а саме: планування, визначення пріоритетів, контроль, уміння тримати фокус на основних цінностях і пріоритетах. Спостерігаємо, що, виходячи зі з'ясованих цінностей, осмислюються цілі, розподіляються їх пріоритети, виділяються робочі завдання, проводиться систематичний аналіз виконання завдань.

Як приклад розвитку особистісних компетенцій планування та визначення пріоритетності завдань пропонуємо ознайомитися із застосуванням принципів управління часом:

1. Принцип Парето наголошує на тому, що не потрібно витратити весь час і всі ресурси для отримання бажаного результату, слід визначитись із ключовими завданнями, у що вкласти 20% зусиль, щоб отримати 80% результату.

2. Матриця Д. Ейзенхауера дозволяє розподіляти всі завдання за критеріями важливості та терміновості, виділяючи 4 типи пріоритетності (А – важливі термінові справи, В – важливі, але нетермінові справи, С – неважливі термінові справи, D – неважливі нетермінові справи).

3. Згідно з принципом АВС-аналізу, всі робочі завдання за ступенем важливості розділяються на А, В, С. Значущість (важливість) А-завдань у підсумковому результаті складає 70%, і, як правило, займає 10% робочого часу, тобто реалізацію планів слід починати з них. В-завдання – це завдання середньої важливості, їх підсумковий внесок у результат складає 20% і стільки ж 20% часу йде на їх виконання. С-завдання – найменш важливі завдання, які займають 70% часу, але дають тільки 10% результату.

4. Принцип фокусу досягнення пріоритетних цілей Ст. Кові (принцип Квадранта 2) базується на підході Д. Ейзенхауера і наголошує на необхідності зосередитись на пріоритетному виконанні завдань другого квадранту, куди відносять головні цілі, завдання із саморозвитку, стратегічні питання.

Зрозуміло, що принцип Парето не дає прямих рекомендацій щодо розподілу цілей і завдань на групи за пріоритетністю. Це універсальний принцип, на якому базуються АВС-аналіз і принцип Квадранта 2. Він може застосовуватися в будь-якій ситуації, і при сполученні з двома іншими дає найбільший ефект. АВС-аналіз найчастіше використовується при складанні планів реалізації конкретних цілей, річних, довгострокових планів і є найбільш прийнятним для новачків. Принцип Квадранта 2 зручний для щоденного та тижневого планування.

Відомий експерт із розвитку особистісних компетентностей у сфері планування, лідерства та мотивації Л. Богуш стверджує, що компетентність – це здібність давати результат, і не варто жаліти час на визначення цінностей, пріоритетів, планування, аналіз досягнення кінцевого чи проміжного результату. Чим ретельніше продумані плани, тим менше часу піде на їх реалізацію, тим якісніше і повнішою мірою будуть виконані завдання.

На даних засадах базується структура тренінгу навичок планування та визначення пріоритетів діяльності керівника як компоненти розвитку особистісної компетентності, що дозволить ефективно та продуктивно планувати свою діяльність, справлятися з відволіканнями та прокрастинацією, зосередитися на досягненні головних цілей і виконанні пріоритетних завдань у повному обсязі:

1. Вибір ефективної технології планування. Знайомство з матрицею часу. Визначення цінностей.

2. Визначення пріоритетів. Постановка цілей. Розуміння різниці між терміновим і дійсно важливим. Стратегічне планування, створення реального плану досягнення довгострокових цілей, узгодження даного плану зі щоденними завданнями.

3. Техніка роботи з ключовими сферами життя. Узгодження стратегічного плану організації з урахуванням особистих цілей у ключових сферах життя. Баланс роботи і життєвих пріоритетів.

4. Фокус на пріоритетах у щоденному плануванні. Робота з відволіканнями та форс-мажорами.

5. Підведення підсумків і досягнень. Аналіз помилок.

Отже, розвиток таких особистісних компетенцій, як уміння визначати власні й організаційні цінності, фокусування на пріоритетах, навички правильного планування,

надають додаткові можливості керівнику щодо підвищення його професіоналізму, оптимізації виконання посадових обов'язків, уміння досягати результатів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про державну службу»: за станом на 05.01.2017. [Електронний ресурс]: Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2016. – № 4. – Ст. 43. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/889-19>
2. Кови, С. Фокус. Достижение приоритетных целей. – М.: Альпина Бизнес Букс. 2011. – 163 с.
3. Друкер, П. Эффективный руководитель. – Х.: Манн, Иванов и Фербер. 2016. – 240 с.
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 22.07.2016 № 448 «Про затвердження Типових вимог до осіб, які претендують на зайняття посад державної служби категорії «А». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249211354>

УДК 925:159.923:378-057.975

Е. Е. Івашкевич

ДО ПРОБЛЕМИ ЗДІЙСНЕННЯ СИНХРОННОГО ПЕРЕКЛАДУ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

Перекладацька діяльність, особливо коли йдеться про її синхронне виконання, завжди є екстремальною за своєю суттю. На ефективність такої діяльності великою мірою впливає образ світу, який вже існує у свідомості перекладача та зумовлює адекватність здійснення фахівцем перекладу в усній формі. У свою чергу, образ світу як інтегральна структура бачення світу найбільш цілісно виявляється в системі значень актуальних діяльностей. Тобто мовою образу світу стають поняття, конструкти діяльності, яку виконує суб'єкт.

У нашому випадку мова йде про перекладацьку діяльність, отже, виокремлення та моделювання конструктів образу світу мають ґрунтуватися на виявленні стосунків суб'єкта з відповідними для даної діяльності об'єктами та ситуаціями. Ці умови дозволяють експериментально побудувати парадигмальну модель образу світу. Змістова модель образу світу дозволяє розкрити та здійснити аналіз простору відносин суб'єкта щодо значущих об'єктів діяльності: людей, ситуацій та ін. Таким чином, стає можливим розгляд різних складових образу світу: категорій, настановлень, смислової та мотиваційної сфер діяльності.

Однак для того, щоб зробити висновки щодо більш глибоких шарів образу світу, щодо його структури, яка створюється у перекладача у процесі виконання ним перекладацької діяльності, слід проаналізувати поняття, яке тією чи іншою мірою визначало б емоційно-потребнісний рівень ставлення фахівця до світу. Таким поняттям є поняття сенсу. Також слід взяти деякі досить важливі характеристики синхронного перекладу, який, зі свого боку, є одним із найбільш важких видів перекладацької діяльності, а, з іншого боку, саме в його процесі постають найбільшою мірою значущими такі феномени, як «образ світу фахівця», «ментальна модель світу», які фасилітуватимуть сам по собі процес перекладацької діяльності, визначатимуть його успішність тощо.

У вітчизняній психології традиційно виокремлюють дві позиції щодо експериментального вивчення сенсу. Одна позиція представлена в роботах В. Петренко [4], за якою, якщо обрати спочатку особистісно значущі для суб'єкта об'єкти оцінки, описати які неможливо ні з огляду на денотативні, ні з урахуванням коннотативних ознак (особистісно значущих для суб'єкта), то побудовані в межах семантичного простору конструкти можуть більшою чи меншою мірою характеризувати особистісні смисли індивіда. Ближчою для нас є позиція Д. Леонт'єва [3], який вважає, що здійснити дослідження смислів можливо лише в тому випадку, якщо ми звертаємося до онтологічного плану аналізу та враховуємо місце досліджуваних об'єктів у системі життєвих взаємостосунків респондентів. На цій підставі вчений намагається показати, що традиційна психосемантична реконструкція систем значень не є адекватним методом дослідження смислової сфери особистості. Тому Д. Леонт'єв [3] пропонує такі процедури, за допомогою яких можна було б зафіксувати місце даного об'єкта в системі життєвих взаємостосунків і тим самим проаналізувати смислову реальність суб'єкта, яка великою мірою зумовлює плин процесу перекладацької діяльності.

Важливим є й те, що процес усного перекладу відбувається у досить складних умовах роботи мислення перекладача, в наближених до стресових ситуаціях, коли обсяг інформації, що надходить, є занадто великим, а час оформлення перекладу обмежений темпом мовлення оратора. У цьому сенсі, для порівняння, письмовий переклад здійснюється в більш спокійних умовах, хоча він потребує неабиякого творчого підходу й уміння зберегти та передати стиль автора. Таким чином, письмовий переклад характеризується такими ознаками: зоровим, багаторазовим сприйняттям, простим запам'ятовуванням, необмеженим у часі переключенням з однієї мови на іншу, багаторазовим письмовим оформленням перекладу, послідовним порядком операцій тощо [1; 2].

На ці характеристики також вказують І. Зимня та В. Єрмолович, які порівнюють письмовий переклад, усний послідовний переклад і синхронний переклад із точки зору ступеня злиття рецептивної та репродуктивної сторін процесу діяльності, ступеня продуктивності та, відповідно, – репродуктивності, а також як наслідок цього – ступеня участі пам'яті, мнемічної діяльності людини, фреймів і скриптів особистісно та професійно значущого досвіду тощо [2]. Тому, говорячи про концепцію значень і смислів Д. Леонт'єва [3], слід брати до уваги ступінь адекватності значень як компонентів свідомості, їх відповідності реальним властивостям відображуваних свідомістю об'єктів; те, що не лише значення, а й смисли є суспільно детермінованими. Останнє підтверджується тим, що й у значеннєвих, й у смислових компонентах свідомості можна виокремити складники, які репрезентуватимуть соціокультурні норми, а також індивідуально своєрідні паттерни. Також слід враховувати, що кожна особистість перебуває у полі різноманітних суспільно вироблених значень і смислів, вона визначається у цьому полі тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вайсбурд, М. Л. Обучения пониманию иностранной речи на слух [Текст] / М. Л. Вайсбурд. – М. : Просвещение, 1965. – 79 с.

2. Зимняя, И. А. Учебное пособие «Психология перевода» (для Высших курсов переводчиков) [Текст] / Ирина Алексеевна Зимняя, Виктор Иванович Ермолович. – М. : Изд-во МГПИИЯ им. М. Тореца, 1981. – 99 с.
3. Леонтьев, Д. А. Субъективная семантика и смыслообразование [Текст] / Дмитрий Алексеевич Леонтьев // Серия 14 : Психология : вестн. Моск. ун-та. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – № 3. – С. 33-42.
4. Петренко, В. Ф. Психосемантика сознания [Текст] / Виктор Фёдорович Петренко. – М., 1988. – 207 с.

УДК 378.147:811.111

Н. Ф. Єремєєва

ЗАСТОСУВАННЯ НОВІТНІХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ

З кожним роком через підвищення вимог до професійного рівня володіння іноземними мовами курсантами вищих навчальних закладів технічного спрямування змінюється і концепція викладання іноземних мов. Ця концепція базується на розвитку і вдосконаленні комунікативної компетенції, спрямованої на формування як мовних, так і мовленнєвих навичок і вмінь у професійно орієнтованому середовищі [1, с. 17]. Сучасний курсант повинен володіти не лише навичками й уміннями слухання, письма та читання, але і належним рівнем усного спілкування, яке, безумовно, є вкрай необхідним компетентному фахівцю у його майбутній професійній діяльності. У цьому плані важливим є застосування різноманітних форм навчання та контролю знань курсантів, зокрема використання рольової гри, яка достатньою мірою мотивує і містить елементи непередбачуваності та несподіваності. У зв'язку з цим учасники гри можуть оцінити можливість використання створеної ігрової ситуації в реальному житті під час виконання професійних обов'язків [6, с. 90]. Цього, на наш погляд, не може забезпечити механічне заучування і тренування певних лексичних одиниць і граматичних структур. Окрім того рольова гра надає курсантам соціолінгвістичну підказку – якими одиницями і якими мовленнєвими моделями можна висловити ту чи іншу думку при оцінюванні певної ситуації залежно від її складності та соціальної характеристики учасників.

Застосування принципу комунікативності у процесі вивчення сучасних мов набуло значного поширення з початку 70-их років минулого століття. Рольова гра (role play) визначається деякими авторами як спонтанна поведінка осіб, які навчаються, їх реакція на поведінку інших людей, що беруть участь у гіпотетичній ситуації [4, с. 101; 5]. Таку ж думку висловлюють й інші автори, які вказують, що рольова гра – це засіб, при якому ті, які навчаються, повинні вільно імпровізувати в межах створеної ситуації, виступаючи в ролі її учасників [7; 8].

Незаперечним є те, що вивчення іноземних мов із застосуванням інноваційних технологій при підготовці фахівців Державної служби з надзвичайних ситуацій України має відповідати сучасним вимогам. У першу чергу, це стосується врахування професійно-предметної сфери – боротьби з різними видами пожеж, аварій, природних і екологічних катастроф. Відомо, що професійна діяльність майбутніх фахів-

ців із пожежної безпеки вимагає особливої комунікативної компетентності, яка забезпечить мобільність та ефективність виконання ними своїх безпосередніх обов'язків – рятування постраждалих під час різноманітних катастроф як природного, так і техногенного характеру. Враховуючи це, при вивченні іноземної мови ми постійно застосовуємо рольові ігри, що дає змогу не лише оцінити засвоєння курсантами певного обсягу теоретичного матеріалу, але й забезпечити формування професійної мовленнєвої комунікативності. Це можна проілюструвати на прикладі вивчення кількох тем, включених до програми дисципліни «Іноземна мова за професійним спрямуванням», таких як: «Природні та техногенні катастрофи», «Надання невідкладної медичної допомоги в умовах надзвичайних ситуацій», «Правила пожежної безпеки», «Причини виникнення пожеж», «Розслідування пожеж», «Пожежна техніка» і «Пожежна тактика» [2; 3]. На заняттях курсантам пропонується поставити себе в ситуацію, яка може виникнути поза межами аудиторії, в реальному житті. Це може бути будь-що, починаючи від простого гасіння пожежі до надання першої медичної допомоги в умовах виникнення надзвичайної ситуації. Курсанту слід адаптуватися до визначеної ролі в надзвичайній ситуації: в одних випадках він може грати уявну роль постраждалого, в інших – пожежника-рятувальника. Учасникам рольової гри необхідно поводити себе так, неначе все відбувається в реальному житті: їх поведінка повинна відповідати ролі, яку вони виконують. У навчанні професійно спрямованої іноземної мови переважна більшість авторів виділяють 5 основних типів ролей:

- «inherent» («вроджені»), які визначають стать і вік учасника гри – наприклад, діти, які постраждали під час землетрусу;
- «ascribed» («приписані»), які визначають національність або приналежність до певної соціальної групи, наприклад, люди похилого віку, які зазнали ушкоджень під час аварії на залізниці;
- «acquired» («набуті»), які визначають професію – рятувальник, психолог, який надає допомогу під час надзвичайної ситуації;
- «actional» («дієві»), які визначають певний перелік дій у життєвій ситуації, наприклад, під час пожежі, автомобільної аварії, в яку може потрапити кожен і яка є тимчасовою.
- «functional» («функціональні»), які визначають функціональне спілкування, наприклад, пропонування своєї допомоги, вираження співчуття та ін. Остання збігається з категорією комунікативних функцій, яка широко застосовується при вивченні іноземних мов [6, с. 91-92].

Найважливішим у навчанні іноземних мов професійного спрямування, на нашу думку, є три останні категорії ролей: «acquired», «actional» та «functional». Вказані функціональні ролі розглядаються як мінімальні блоки, з яких складається рольова гра, вони є складовими багатьох ситуацій, внаслідок чого їх необхідно ретельно відпрацьовувати на підготовчому етапі.

Отже, рольова гра є одним із найефективніших прийомів реалізації комунікативного принципу в навчанні іноземних мов. Її особливості можна визначити таким чином:

- рольова гра – це навчання в дії (learning by doing), що стимулює емоційний підйом та підвищує якість засвоєння вивченого матеріалу;

– рольова гра має певні переваги перед іншими методами навчання, оскільки в ній набагато простіше створити таку ситуацію, коли кожен із її учасників займає активну позицію і може вільно висловити власну думку, що практично відсутнє під час дискусії й обговорення;

– рольова гра вимагає повної віддачі від її учасників, яку можна реалізувати за допомогою як вербальних, так і невербальних засобів у певній ситуації. При проведенні рольової гри використовуються знання і вміння учасників, набуті як під час аудиторних занять, так і поза їх межами, тобто загальний багаж знань, умінь і навичок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артеменко, Т. М. Про деякі тенденції навчання іноземних мов / Т. М. Артеменко, І. П. Липко // Методичні та психолого-педагогічні проблеми викладання іноземних мов на сучасному етапі : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – С. 17-18.
2. Єремєєва, Н. Ф. Професійна англійська мова (рятувальні дії та попередження надзвичайних ситуацій) : навч. посібник / Н. Ф. Єремєєва. – Черкаси : ЧПБ, 2006. – 244 с.
3. Єремєєва, Н. Ф. Англійська мова за професійним спрямуванням: Практичний курс / Н. Ф. Єремєєва, Ю. П. Ненько, О. А. Іващенко. – Черкаси : АПБ ім. Герів Чорнобиля, 2013. – 152 с.
4. Купман, С. М. Ситуативність як складова формування професійного мовлення курсантів ВВНЗ / С. М. Купман, Л. К. Стрілець, О. В. Петренко // Методичні та психолого-педагогічні проблеми викладання іноземних мов на сучасному етапі : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – С. 101-102.
5. Шейлз, Д. Комунікативність у навчанні сучасних мов [Рада з культурного співробітництва. Проект № 12 «Вивчення та викладання сучасних мов для цілей спілкування». – Рада Європи, Прес, 1995.
6. Дианова, Е. М. Ролевая игра в обучении иностранному языку / Е. М. Дианова, Л. Т. Костина // Иностранные языки в школе. – 1988. – № 3. – С. 90-92.
7. Byrne, D. Teaching Oral English. – London, 1976.
8. Jones, L. Eight Simulations. – Cambridge, 1975.

УДК 37.01

Н. О. Каніман

ДУХОВНО-МОРАЛЬНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Відродження української держави на засадах демократії та гуманізму передбачає створення умов для особистісного і професійного розвитку кожного громадянина. Власне особистісний розвиток майбутнього фахівця будь-якої сфери діяльності визначається рівнем набуття ним системи моральних знань, духовно-моральних переконань, оволодіння знаннями щодо тлумачення та застосування моральних норм у житті з глибокими ціннісними установками, які координуватимуть професійну діяльність.

Одним із недоліків системи професійної підготовки майбутнього фахівця цивільного захисту (далі – ЦЗ) у сучасній вищій школі, на нашу думку, є те, що її

зміст переважно орієнтований на засвоєння певного обсягу знань, умінь та навичок і вкрай мало – на формування духовно-моральних рис фахівця. Сучасний вчений Г. Васянович зазначає: «...справжній педагог, який є співучасником творення моральних відносин між учнями, покликаний не лише передавати певну суму знань, але й нести в собі високі моральні начала, долати агресивність, бачити і вірити в кращі риси людини, «сіяти» добро. Учитель не повинен забувати, що у своїх учнях він має розвивати здатність слухати голос совісті, пізнавати міру добра і зла, вміти відрізнити їх одне від одного, відчувати сутність справедливості, вміти співчувати іншим тощо» [1, с. 304]. З огляду на сказане, вважаємо за необхідне у нашому міні-дослідженні звернути увагу на формування духовно-моральної культури як одного з головних аспектів підготовки фахівців ЦЗ до професійної діяльності.

У сучасній «Енциклопедії освіти» зазначено, що «Підготовка до трудової діяльності – це планомірні, організовані заходи, спрямовані на засвоєння професійних знань, оволодіння вміннями і навичками, формування професійно важливих рис особистості, що відповідають вимогам професії» [3, с. 676]. Доповнюючи визначення, варто зазначити, що підготовка до трудової діяльності передбачає, передусім, розвиток і формування професійної особистості, ґрунтуючись на соціально-психологічних і духовно-моральних основах, які спрямовують процес фахової підготовки на успішне становлення майбутнього професіонала.

Професійна діяльність фахівця ЦЗ орієнтована на визнання людини та її життя як найвищої цінності, тому для здійснення гуманної місії спеціаліст повинен бути наділений такими рисами, як любов, доброта, повага, доброзичливість, підтримка, турбота, порядність, миролюбність, милосердя тощо.

Безумовно, духовність і мораль – це взаємопов'язані регулятори суспільних відносин, які традиційно є чинниками організації взаємин і зв'язків, у процесі яких виявляється ставлення особистості до людей і до самої себе. Моральне виховання формує в людині характерні для суспільства норми поведінки. З категорією «духовність» співвідноситься потреба пізнання – світу, себе, сенсу і призначення свого життя. Людина духовна настільки, наскільки замислюється над цими питаннями і прагне отримати на них відповідь. Об'єктивна корисність духовної діяльності людини діалектично поєднується із суб'єктивною безкорисливістю, де нагорода – задоволення внаслідок процесу пізнання навколишнього світу і задоволення від виконаного обов'язку, що отримується; покарання – докори совісті та почуття провини [2, с. 156], що так важливо для фахівців ЦЗ.

Оволодіння духовно-моральними цінностями створює сприятливе середовище для входження у професію, для усвідомлення себе в ній духовно і практично вільною індивідуальністю. Оскільки фахівець ЦЗ – виконавець морально важких життєвих і професійних завдань, тому, якщо він не буде наділений рисами, про які ми говорили вище, він не зможе виконати свої професійні обов'язки, оскільки у нього будуть відсутні мотиви. Мотиви бувають зовнішні та внутрішні. До зовнішніх, наприклад, можна віднести бажання отримувати високу зарплату, до внутрішніх – прагнення допомогти тим, хто цього потребує. Якщо другі мотиви будуть сформовані як домінуючі, то у фахівця ЦЗ виникне інший вид мотивації: бажання, інтерес до формування і вдосконалення не лише професійних умінь, а

й духовно-моральних рис. Отже, розвиток моральних рис особистості дає можливість студентові відчутти глибоке задоволення від можливості самореалізації у майбутній професійній діяльності.

Вважаємо, що у сфері морального виховання майбутніх фахівців ЦЗ основними завданнями є такі: формування свідомості, духовно-моральної культури, нагромадження досвіду і навичок моральної поведінки; формування почуття особистої відповідальності за свої вчинки та можливі результати професійної діяльності; розвиток і закріплення дієвих механізмів морального самовиховання та саморегуляції поведінки тощо.

Підводячи підсумки, зазначимо, що визначальним завданням духовно-моральних засад підготовки майбутнього фахівця ЦЗ до професійної діяльності є підготовка високоморального, високодуховного, гуманного спеціаліста. Відповідно до зазначених вище завдань потрібно розробляти та впроваджувати новітні активні методи навчання, поєднувати різноманітні форми, технології, стратегії підготовки та формування готовності майбутніх фахівців на всіх рівнях до професійної діяльності, зосереджувати увагу не лише на вузькоспеціальних знаннях, а й на духовно-моральних основах професійної підготовки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васянович, Г. П. Педагогічна етика : навчально-методичний посібник / Г. П. Васянович. – Львів : Норма, 2005. – 343 с.
2. Педагогика: Большая современная энциклопедия / сост. Е. С. Рапацевич. – Мн. : «Соврем. Слово», 2005. – 720 с.
3. Підготовка до трудової діяльності // Енциклопедія освіти. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 676.

УДК 82-32

М. М. Лабач

ЛЮДИНА В МЕЖОВІЙ СИТУАЦІЇ: ХУДОЖНЄ ОСМИСЛЕННЯ У ТВОРЧОСТІ ІВАНА БАГРЯНОГО

Будь-які надзвичайні ситуації (далі – НС) чи катаклізми, в першу чергу, є такими, бо приносять небезпеку людині й загрожують її життю. Знаємо класифікацію цих НС за їх походженням, за рівнями (є спеціальні критерії визначення цих рівнів), за видами, за масштабами тощо. Звичайно, будь-яка з НС є великим випробуванням для суспільства і кожної окремої людини, бо пов'язана з багатьма факторами, які негативно впливають на життя людини, можуть бути причиною її загибелі – в будь-якому випадку такі ситуації втручаються в саму екзистенцію особистості, в її буття. Це відбувається з багатьох причин, але, в першу чергу, тому, що, як правило, в ситуаціях, коли виникає загроза життю, людина, для якої властивий інстинкт самозбереження, так чи інакше мусить думати про те, як його зберегти, не втратити, а тому вибудовує лінію своєї поведінки, залежну від багатьох факторів – світогляду, оточення, морально-етичних засад, виховання тощо. Треба сказати й те, що бувають ситуації, коли переважає природній інстинкт самозбереження, а всі інші фактори виявляються за слабкими і людина їх ігнорує.

Ясна річ, професійні психологи знають, як допомогти постраждалим під час НС, як вивести їх із шокового стану, що робити пізніше, коли минув уже якийсь час і людина прийшла до тями. Вони знають, які риси характерні для того чи іншого стану постраждалого, можуть дати навіть медичні характеристики таким станам. Ми ж хочемо зупинитися на проблемі художнього осмислення проблеми надзвичайної, межової ситуації та її впливу на людину в нашій літературі. Ця проблема доволі цікава, досліджується, здебільшого, літературознавцями, а тим часом могла б зацікавити і психологів, які працюють із наслідками впливу НС на людину.

Спочатку зупинимося на з'ясуванні суті самого терміну «межова ситуація» або «погранична ситуація». Цей термін увів німецький філософ і психіатр Карл Ясперс у праці «Розум і екзистенція», і таке поняття означає ситуацію, за якої з'являється дуже серйозна небезпека для життя. Межові ситуації виникають, як уважає К. Ясперс, коли є загроза смерті, за умов тяжких життєвих випробувань, боротьби за ті чи інші життєві цінності, які, зазвичай, супроводжуються сильними стресами. У таких випадках організм людини з метою самозбереження мобілізує всі свої внутрішні резерви, почуття максимально загострюються. Така ситуація може привести до прозріння, катарсису, підняти особистість на більш високий рівень духовного розвитку.

В українській літературі маємо достатньо художніх творів, у яких подібні колізії є основою сюжету. Як поведуть себе герої в межових ситуаціях вибору, тих чи інших терпінь, як вони поведуться, коли поставлені в умови, за яких зрада порятує життя, але знищить духовні цінності, чи відповідають вони моральному імперативу, що його ми знайдемо й у К. Ясперса: «Твоя (звертається він до людини – М.Л.) істинно людська екзистенція тільки тоді справді є, коли ти дієш як вільна особистість, коли не даєш самому собі й іншим людям перетворити себе в об'єкт маніпулювання». Романи І. Багряного «Сад Гетсиманський», «Людина біжить над прірвою», «Огненне коло», «Тигролови» та інші дають достатньо матеріалу, щоб ці та інші питання поставити, а коло названих проблем дослідити. До речі, назви творів символізують ті ж межові ситуації: контрапункт небезпеки для життя маємо зафіксований в образі як «огненного кола», так і «бігу людини над прірвою», а що вже казати про глибокий символ зради «Сад Гетсиманський» – тут маємо цілий комплекс алюзій, що їх завжди породжує той чи інший біблійний мотив.

Отже, роман «Сад Гетсиманський», який, до слова, написаний був раніше, ніж твір Олександра Солженіцина «Архіпелаг ГУЛАГ» («Сад Гетсиманський» – 1948-1950 рр., «Архіпелаг ГУЛАГ» – 1968 р., однак на пострадянському просторі більше відомий саме твір О. Солженіцина); через обставини дійшов до читача пізніше, написаний на тому ж матеріалі – людина в жорнах сталінської репресивної машини. Але якщо в О. Солженіцина переважає документальне начало, то роман І. Багряного можемо охарактеризувати як надзвичайно глибоке художнє полотно, для якого характерний глибокий психологізм, ретельне й усебічне дослідження всіх морально-етичних колізій і конфліктів, найголовнішим із яких є протистояння людини, яка тривало перебуває на межі життя і смерті, багаточисленним вишколеним представникам сталінського ГУЛАГУ.

Проаналізувавши прийоми психологічного аналізу в романі І. Багряного, можемо виокремити такі з них: внутрішній монолог, внутрішній діалог, психологі-

чне авторське зображення, сон, марення, потік свідомості, психологічний портрет, психологічна деталь, психологічний самоаналіз тощо. Часто використовується популярний у літературі прийом авторської характеристики персонажа, і одна з таких характеристик особливо цінна, бо в ній до краю загострено головний конфлікт твору (описано ситуацію, коли Андрій Чумак повертається в камеру після дуже жорстокого допиту, не зрадивши нікого): «Андрій ледве встав, похитуючись, і – аж сам злякався з нудьгою, як мало в нього сили, як мало лишилося сили, і як його воля слабне! Він стає слухняним!.. Дивився на своїх мучителів і чекав, тремтячи. Десь глибокий тваринний інстинкт перед лицем можливої смерті, якою може закінчитися ця чергова тура, ця процедура з «підписуванням» протоколу, вимагав капітуляції, повної й безумовної.. Швидше!.. Але інший інстинкт, шляхетніший і могутніший, був горою. Почуття підлого переляку й жадоби жити (за всяку ціну жити!) змагалося з почуттям честі, з почуттям самозбереження важливішого, аніж збереження фізичне. З почуттям зятятої, сатанинської гордості» [2]. Отже, в цій межовій ситуації, яка? фактично, є довготривалим процесом перебування між життям і смертю, перемагає «шляхетний і могутніх інстинкт», який виявляється набагато сильнішим за інстинкт самозбереження, бо «Людина – це найвеличніша з усіх істот. Людина – найнещасніша з усіх істот. Людина – найпідліша з усіх істот. Як тяжко з цих трьох рубрик вибрати першу для доведення прикладом».

Максим Колот – ще один герой Багряного з повісті «Людина біжить над прірвою». Він опинився під час Другої світової війни між двома воюючими арміями – німецькою й радянською, і в непростих колізіях війни, смертей, розпачу, невідомості й страху (для багатьох, але не для нього!) залишається людиною, яка не переступила межу, не зрадила.

Огненне коло – ще один символ небезпеки і межової ситуації. Дуже драстичну для теперішнього нашого суспільства тему, не вияснену й не донесену до нього, не витлумачену своєчасно, висвітлив і доніс саме Іван Багряний (дотепер звучать звинувачення на адресу воїнів дивізії в тому, що вони воювали на боці німецької армії). Він узяв на себе велику відповідальність сказати правду про дивізію «Галичина» і її знищення в липні 1944 року. Увесь жах межових ситуацій цього твору полягає в тому, що сини одного народу опинилися в різних арміях і воюють, на жаль, один проти одного: психологічні колії ситуацій морального вибору виписані автором повісті «Огненне коло» сильно і надзвичайно глибоко.

Отже, межова, погранична ситуація, ситуація вибору – це ті художні контрапункти, через які в художній прозі І. Багряного показано важливі екзистенційні проблеми людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багряний Іван. Огненне коло. – Львів : Євросвіт, 2006. – 132 с.
2. Іван Багряний, "Сад гетсиманський" – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrlib.com.ua/books/printitzip.php?tid=29>

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЯКОСТЕЙ ВИСОКОКВАЛІФІКОВАНИХ ФАХІВЦІВ ЗАСОБАМИ ІКТ

Швидкі темпи техніко-технологічного оновлення сучасного виробництва, підвищення вимог до професійної кваліфікації фахівців різного рівня і профілю, зокрема в галузі безпеки людини, відповідно до Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки, зумовлюють актуальність удосконалення освітнього процесу у вищих навчальних закладах. Оскільки виробництво, сфера обслуговування, а також різні ланки державної служби в умовах інформаційного суспільства потребують високоосвічених, компетентних фахівців, здатних до нестандартного вирішення професійних завдань, одним з основних чинників підвищення якості вищої освіти є створення більш ефективних технологій професійної підготовки шляхом використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Результатом діяльності навчального закладу має стати формування сукупності необхідних фахівцеві компетентностей в інтелектуальній, суспільно-політичній, комунікативній, інформаційній і професійній царині, у тому числі розвинуті професійно важливі якості.

Комп'ютерно орієнтоване навчання, використання на заняттях тематичних презентацій, педагогічних програмних засобів, автоматизованого контролю і тестування є основними формами впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у навчальний процес. Широкого застосування нині набувають електронні освітні ресурси (ЕОР) – навчальні системи, які ґрунтуються на мультимедіа-технологіях (електронні підручники, комп'ютеризовані тренажери, електронні лабораторні практикуми, тестові системи тощо). Зрозуміло, що ІКТ не можуть повністю замінити ні демонстраційний експеримент, ні лабораторні роботи, ні діяльність викладача, але їх використання дає змогу курсантам і студентам підвищити рівень засвоєння матеріалу. На часі розроблення та впровадження в освітній процес інтенсивних дидактичних систем, індивідуальних навчальних матеріалів у поєднанні з комп'ютером і багатофункціональними сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями [1, с. 65].

Активне застосування комп'ютерів і телекомунікацій викликає потребу суттєво нових педагогічних стратегій, адже в разі викладання на основі ІКТ традиційна система підтримувального навчання вимагає відповідних трансформацій. Для того, щоб керувати роботою з використанням ІКТ, викладачу потрібно:

- володіти інформацією про доступні ЕОР;
- розуміти дидактичні можливості цих засобів;
- розробити сукупність індивідуальних дидактичних завдань;
- вміти використовувати тестувальні комп'ютерні програми з дисципліни і розробляти власні тематичні навчальні презентації [4, с. 109].

Зауважимо, що готових ЕОР у вигляді педагогічних програмних засобів (навчальних комп'ютерних програм) поки що мало і вони недосконалі. У процесі роботи з ІКТ часто треба використовувати декілька схем, рисунків, завдань, розташованих у

різних вкладках. Це спричинює появу зайвої інформації на екрані, яка відволікає студентів (курсантів) і потребує зайвого часу викладача на додаткові пояснення.

Використання комп'ютерної графіки відкриває нові можливості для розвитку просторового мислення майбутніх фахівців, зокрема під час вивчення креслення, конструювання і проектування. Важливим у дидактичному плані є застосування ІКТ під час проведення експериментів і виконання лабораторних практикумів [3, с. 259]. Суб'єкти освіти мають можливість моделювати виробничі процеси та ситуації за допомогою ІКТ [2, с. 13].

Значний інтерес викликає у курсантів і студентів процес самостійного пошуку інформації в Інтернеті. Якщо завдання цікаве, професійно спрямоване й актуальне, такі індивідуальні завдання вони виконують із задоволенням. Викладач повинен спрямовувати діяльність таким чином, щоб вони не просто використовували готові реферати (чи інші роботи) із сайтів, а виконували конкретні пошукові завдання.

Вважаємо, що найбільш ефективним засобом формування ІКТ-компетентності у кваліфікованого фахівця є застосування у професійній освіті інформаційно-проектного навчання, тобто інтегрування технології проектного навчання й електронних освітніх ресурсів. Це дає можливість, по-перше, підвищити рівень підготовки з професійно орієнтованих дисциплін, по-друге, закріпити навички роботи з комп'ютерною технікою.

До прогнозованих результатів застосування ЕОР у вищій школі, зокрема інформаційно-проектного навчання, відносимо:

- розвиток у курсантів і студентів умінь застосовувати ІКТ з навчальною метою під час підготовки з різних дисциплін, для організації самостійної роботи, систематизації знань і формування узагальнених прийомів виконання навчальних завдань різного ступеня складності;
- якісну підготовку випускників до державної кваліфікаційної атестації з використанням традиційних засобів та електронних освітніх ресурсів;
- формування та розвиток у курсантів і студентів ІКТ-компетентності (презентаційні, комунікативні, пошукові навички та навички комп'ютерного моделювання);
- підвищення рівня загальної професійної компетентності майбутніх фахівців [4, с. 109].

Аналіз результатів виробничої практики і підсумкової атестації курсантів і студентів, які навчаються з використанням електронних освітніх ресурсів, показує позитивну динаміку формування в них професійної та ІКТ-компетентності, зростання мотивації до навчання, професійної мобільності та рівня кваліфікації в цілому. Це наслідок вироблення професійно важливих якостей і готовності до ефективного пошуку інформації з використанням комп'ютерних і телекомунікаційних засобів, самостійного вирішення конкретних професійно орієнтованих завдань, обговорення та захисту своєї позиції, участі в колективній роботі, що створюють ситуацію успіху в професійному навчанні.

Таким чином, комп'ютерно орієнтовані засоби є важливим інструментом підвищення якості освіти, які дають змогу необмежено розширити доступ до інформації, покращують наочність та інтерактивність навчання, урізноманітнюють педагогічні технології професійної підготовки. Цілеспрямоване, науково обґрунтоване використання ІКТ у вищій школі дозволяє виконати вимоги галузевих

стандартів вищої освіти, повністю реалізувати завдання, поставлені перед навчальним закладом ринком праці та державним замовленням, забезпечити потреби різних галузей економіки і державних служб у висококваліфікованих фахівцях, а також запити молоді щодо освіти і фахового зростання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кремень, В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / В. Г. Кремень. – К. : Грамота, 2005. – 448 с.
2. Литвин, А. Використання технологій мультимедіа у професійній підготовці / Андрій Литвин // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2005. – № 2. – С. 7-22.
3. Литвин, А. В. Забезпечення якості професійної освіти комп'ютерними навчальними засобами / А. В. Литвин // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти : зб. наук. пр. – Вип. 12 (16). – Харків : НТУ «ХПІ», 2006. – С. 255-262.
4. Рождественская, Т. А. Система формирования ИКТ-компетентности в процессе подготовки конкурентноспособного рабочего / Т. А. Рождественская, А. В. Сабитова // Актуальные задачи педагогики: материалы II междунар. науч. конф. (г. Чита, июнь 2012 г.). – Чита : Молодой ученый, 2012. – С. 108-110.

УДК 378.046-021.64:616-074

О. І. Любінська

КРИТЕРІЇ, ПОКАЗНИКИ ТА РІВНІ СФОРМОВАНОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ ІЗ ЛАБОРАТОРНОЇ МЕДИЦИНИ

У психолого-педагогічних дослідженнях для оцінки сформованості або розвитку умінь, навичок, якостей, компетентностей, спрямованості, підготовленості обґрунтовується доцільність використання різних критеріїв. Проте визначення критеріїв – одне зі складних завдань педагогічної науки.

Слово «критерій» грецького походження. У словниках зустрічаємо такі тлумачення цього поняття:

– критерій – це підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось; мірило [2];

– критерій – це мірило для оцінювання чого-небудь, засіб для перевірки істинності або помилковості того або іншого твердження [7].

«Критерій виражає найзагальнішу сутнісну ознаку, на основі якої здійснюють оцінку, порівняння реальних педагогічних явищ, при цьому ступінь вияву, якісна сформованість, визначеність критерію виражаються у конкретних показниках» [3].

Якщо критерій – це якості та властивості досліджуваного об'єкта, то показники – це міра сформованості того чи іншого критерію [4].

В. Введенський виділяє три рівні сформованості професійної компетентності: вузький; достатній; широкий [1]. Інший дослідник виділяє п'ять рівнів сформованості професійної компетентності, а саме: репродуктивний (дуже низький), адаптивний (низький), локально-моделюючий (середній), системно-моделюючий (високий) і творчий (дуже високий) [6].

Оскільки наше дослідження стосується формування професійної компетентності майбутніх бакалаврів із лабораторної медицини, доцільно проаналізувати компоненти чи критерії, які визначають дослідники саме у цій галузі. Так, І. Радзівська у процесі дослідження формування професійної компетентності майбутніх медичних сестер використовує такі дидактичні критерії: мотиваційно-особистісний, інформаційно-когнітивний, практично-операційний [8].

І. Махновська, досліджуючи професійну підготовку магістрів сестринської справи в умовах ступеневої освіти, з метою оцінки готовності студентів до професійної діяльності визначає такі критерії: теоретичний, діяльнісний, особистісний [5].

Під час формування підходу до визначення рівня сформованості професійної компетентності нами було враховано, що вибір критеріїв має узгоджуватися зі структурою досліджуваної компетентності та відображати стан сформованості її компонентів.

У результаті аналізу наукової літератури та досвіду практичної діяльності відповідно до структури досліджуваної компетентності нами були виділені критерії, які дають змогу визначити рівень сформованості професійної компетентності майбутніх бакалаврів із лабораторної медицини: *мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний*. З'ясуємо їхню сутність.

Мотиваційно-ціннісний критерій характеризує: особисте ставлення молодої людини до навчання; мотивацію до майбутньої професійної діяльності; розвиток рефлексивних здібностей; сформованість готовності до навчання; готовність до навчання упродовж життя.

Когнітивний (знанневий) критерій відображає: рівень засвоєння майбутніми фахівцями знань із лабораторної медицини; міцність засвоєння знань; виконання професійно орієнтованих завдань; розвиток творчої та пошуково-дослідницької діяльності.

Діяльнісний критерій характеризує: сукупність умінь і навичок, якими має володіти студент при професійній підготовці у ВНЗ; здатність застосовувати отримані знання й уміння при здійсненні професійної діяльності.

На основі виділених критеріїв ми визначили рівні сформованості професійної компетентності майбутніх бакалаврів із лабораторної діагностики: *низький, середній, достатній, високий*.

Низький рівень сформованості професійної компетентності майбутніх бакалаврів із лабораторної медицини характеризується наявністю мінімальних знань із дисциплін загальної та професійної підготовки, необхідних для розв'язання простих, стандартних завдань під керівництвом викладача. Знання носять несистематизований характер. Недостатнє розуміння можливості використання отриманих знань і вмінь у майбутній професійній діяльності. Орієнтованість на набуття багатофункціональних комплексних умінь практично відсутня. Трансформація умінь з однієї до іншої діяльності майже не простежується.

Середній рівень сформованості професійної компетентності майбутніх фахівців із лабораторної діагностики характеризується вмінням використовувати набутий комплексний досвід для вирішення фахових завдань, як правило, у стандартних ситуаціях. Наявна достатня автоматизованість предметних і фахових на-

вичок. Предметні знання частково систематизовані, однак недостатньо інтегровані. Простежуються труднощі у застосуванні набутих знань у нетипових навчальних і виробничих ситуаціях. Недостатньо розвинуті навички самоосвіти. Відзначається недостатньо глибоке розуміння значення навчальної та професійної діяльності.

Достатній рівень сформованості професійної компетентності характеризується ґрунтовним володінням знаннями із загальної та професійної підготовки. Студенти володіють систематизованими інтегрованими знаннями, використовують їх у типових ситуаціях. Зростає усвідомлення значення отриманих знань для досягнення професіоналізму в майбутній діяльності. Студент спроможний самостійно здобувати нові фахові знання та застосовувати їх у практичній діяльності.

Високий рівень сформованості професійної компетентності характеризується глибокими, системними знаннями з навчальних дисциплін. Студенти здатні інтегрувати набуті теоретичні знання з навчальних дисциплін на практиці, практична робота має дослідницький характер. У студентів сформовані уміння самостійно оцінювати різноманітні життєві ситуації, явища, факти, виявляти та відстоювати особистісну позицію. Спостерігається розуміння механізмів самовдосконалення у майбутній професійній діяльності.

Окреслені у роботі критерії, показники та рівні оцінювання сформованості професійної компетентності дозволяють визначати стан і прогнозувати динаміку формування професійної компетентності майбутніх бакалаврів із лабораторної медицини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Введенский, В. Н. Моделирование профессиональной компетентности педагога / В. Н. Введенский // Педагогика. – 2003. – № 10. – С. 51-55.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
3. Галімов, А. В. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до виховної роботи з особовим складом : монографія / А. В. Галімов. – Хмельницький : Вид-во Нац. академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького, 2004. – 376 с.
4. Этнопедагогическая компетентность педагога: критерии, показатели и уровни сформированности / В. К. Кузьмин, Д. А. Крылов, В. А. Комелина, Н. В. Кузьмин // Современные проблемы науки и образования. – 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.science-education.ru/119-14991>.
5. Махновська, І. Р. Професійна підготовка магістрів сестринської справи в умовах ступеневої освіти [текст] : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.04 / Махновська І. Р. – Житомир : Житомирський держ. ун-т імені І. Франка, 2015. – 20 с.
6. Павлютенков, Є. М. Моделювання в системі освіти (у схемах і таблицях) / Є. М. Павлютенков. – Х. : Вид. група «Основа», 2008. – 128 с.
7. Професійна освіта : словник / уклад. С. У. Гончаренко та ін.; за ред. Н. Г. Ничкало. – К. : Вища шк., 2000. – 308 с.
8. Радзієвська, І. В. Формування професійної компетентності майбутніх медичних сестер у процесі вивчення фахових дисциплін [текст] : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / І. В. Радзієвська; НАПН України, Ін-т проф.-техн. освіти. – К., 2011. – 20 с.

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ ВНЗ ГАЛУЗІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ

У сучасному суспільстві змінюються пріоритети і життєві цінності, зростає попит на фахівців галузі фізичної культури і спорту (ФКіС) з високим рівнем професійної кваліфікації, здатних ефективно виконувати навчальну, тренувальну, оздоровчо-профілактичну й виховну функції, розробляти та використовувати сучасні комплексні спортивно-оздоровчі технології. Педагогічна майстерність майбутнього фахівця галузі ФКіС ґрунтована на гармонійному поєднанні психолого-педагогічного мислення, професійно-педагогічних знань, умінь і навичок, професійно важливих особистісних якостей, що дає йому змогу ефективно реалізувати професійні функції. З огляду на потребу в оновленні підходів до підготовки кваліфікованих фахівців, необхідність переосмислення його професійних функцій, зазнає актуалізації проблема стратегічних змін у цілях, завданнях, змісті, технологіях професійного становлення майбутніх учителів фізичної культури у процесі фахової підготовки.

Фахова підготовка майбутніх фахівців галузі ФКіС в Україні відбувається з урахуванням основних педагогічних закономірностей організації освітнього процесу у ВНЗ. Специфіка фахової підготовки полягає в максимальному наближенні її змісту до майбутньої педагогічної діяльності на основі інтегративного підходу (зміст фахових дисциплін зважає на моделювання майбутньої професійної діяльності з ускладненням виробничих ситуацій); у реорганізації педагогічної практики (проектування та прогнозування педагогічної діяльності, моделювання навчальної діяльності, робота з новими спортивними технічними засобами); у комплексному використанні традиційних та інноваційних методів і технологій навчання; у забезпеченні методичним та інформаційним супроводом індивідуальної роботи студентів; у дотриманні закономірностей, правил і принципів навчання; у забезпеченні якісного моніторингу процесу педагогічної підготовки студентів. Процес фахової підготовки майбутніх учителів фізичного виховання має індивідуалізований характер, результатом якого є готовність до професійної діяльності [3; 4].

Нагальним завданням в освітній галузі «Фізична культура» є перехід системи підготовки педагогічних кадрів на новий рівень, випуск фахівців фізичного виховання і спорту, які володіють сучасними технологіями та методиками навчання, новітніми засобами діагностики фізичного, психічного й інтелектуального розвитку молоді. Для опанування у процесі навчання структурою педагогічної діяльності, закладеною в освітньо-кваліфікаційній характеристиці вчителя фізичної культури, ефективним є використання у ВНЗ технологій, в основі яких лежать прийоми моделювання педагогічних ситуацій, групового й індивідуального вирішення аналітичних і конструктивних завдань, ділових педагогічних ігор, які розвивають творче мислення майбутніх учителів фізичного виховання. При цьому вдосконалення їхньої професійної підготовки передбачає застосування педагогічних технологій, спрямованих на реалізацію особистісно орієнтованого підходу в освіті, що робить навчання сферою самоствердження особистості.

Нова парадигма освіти, заснована на гуманізації та демократизації, вимагає підвищення педагогічного професіоналізму вчителя, показником якого є його спроможність моделювати педагогічні ситуації, вирішувати аналітико-рефлексивні, конструктивно-прогностичні, організаційно-діяльнісні педагогічні завдання. Тільки тоді нові ідеї та прогресивні принципи допоможуть майбутньому вчителю фізичної культури упроваджувати інноваційні технології в навчально-виховний процес, створювати й апробувати власні елементи нових технологій, перебудувати систему фізичного виховання з метою підвищення її ефективності [5].

Використання технології проблемного навчання сприяє не лише появі пізнавального інтересу, а й більш глибокому осмисленню сутності тієї чи іншої теорії, можливості зробити якісний виконавський аналіз змісту тренувальних занять, формуванню творчого мислення, здатності до самоосвіти. Особливої уваги потребує підвищення загальнокультурного рівня молодих педагогів – випускників ВНЗ галузі фізичного виховання і спорту. Завдання всіх теоретичних і спортивно-педагогічних кафедр полягає в тому, щоб реалізувати проблемне та розвивальне навчання, активніше розвивати у студентів професійно важливі та соціально значущі якості: патріотизм, моральність, ініціативність, товарицькість, комунікативність, вимогливість, наполегливість, старанність тощо [3].

Методична спрямованість проблемних занять передбачає збільшення частки самостійної роботи студентів, підвищення їхньої навчальної активності у процесі підготовки до занять, їх проведення й аналізу. Формування педагогічної майстерності здійснюється з урахуванням того, що студенти насамперед мають опанувати систему необхідних знань, професійних понять, спираючись на які, вони зможуть надалі виконувати свою педагогічну діяльність. В умовах перебігу педагогічного процесу студент змушений вирішувати проблемні ситуації, які виникають у ході занять. Необхідність не тільки розуміти, знати, а й діяти є потужним психологічним чинником, який стимулює пізнавальну активність студентів. Неминучість вирішення конкретних педагогічних проблем є рушійною силою в одержанні нових знань і пошуку нових способів дії. Система занять курсу спортивно-педагогічного вдосконалення з прогресуючим ускладненням навчальних завдань, переважно методичної спрямованості, сприяє формуванню у студентів індивідуального стилю діяльності на основі узагальнення власного рухового досвіду й осмислення фактів педагогічної діяльності, де студент виступає в ролі педагога, стимулює творче начало і потребу саморозвитку [1].

Навчання за інтерактивними технологіями у ВНЗ галузі фізичної культури і спорту дозволяє навчити майбутніх фахівців: позитивно ставитися до себе й інших; досконало оперувати матеріалом; володіти навичками успішного спілкування, роботи з аудиторією, вербальної та невербальної поведінки; постійно вдосконалювати свої знання й уміння. Для роботи за інтерактивними технологіями необхідні науково обґрунтовані організаційно-методичні підходи, спрямовані на підвищення емоційної насиченості, індивідуальне сприйняття навчального матеріалу, підвищення рівня загальних знань, розвиток життєвих навичок для адаптування у повсякденному житті [2]. Інтерактивні технології – це організація засвоєння знань і формування певних вмінь і навичок через особливим чином організовані навчально-пізнавальні акти, що полягають в активній взаємодії студентів між собою

та з викладачем, побудові міжособистісного спілкування з метою досягнення запланованого результату. Відповідно до цього метою інтерактивної моделі є організація комфортних умов навчання.

Сутність інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес відбувається за умов постійної активної взаємодії всіх його учасників. Це співнавчання, взаємонавчання, де студент і викладач є рівноправними суб'єктами, проте педагог є організатором процесу навчання. Організація інтерактивного навчання передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне вирішення проблем. Таке навчання ефективно сприяє формуванню цінностей, навичок і вмій, створює атмосферу співпраці, взаємодії, стимулює пізнавальну діяльність і самостійність студентів.

Комплекс сучасних технологій і методик навчання сприяє формуванню у студентів індивідуального стилю педагогічної діяльності під час професійної підготовки та розкриттю педагогічного потенціалу особистості. Це сприяє усвідомленню особистісної професійної позиції, творчому пошуку, самоактуалізації майбутнього педагога.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуревич, Р. С. Теорія і практика навчання в професійно-технічних закладах : монографія / Р. С. Гуревич. – Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2008. — 410 с.
2. Єрмаков, С. С. Наукові інформаційні аспекти фізкультурної освіти / С. С. Єрмаков // Актуальні проблеми фізкультурної освіти : матеріали II електронної наукової конференції (18 травня 2008 р. м. Харків) / Харк. нац. пед. ун-т. Г. С. Сковороди. – Харків : ОВС, 2006. – С.3-6.
3. Матвійчук, Т. Ф. Формування педагогічної позиції у майбутніх спортивних педагогів / Т. Ф. Матвійчук // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : зб. наук. праць. – Луцьк : ЛНУ імені Лесі Українки, 2012. – № 3 (19). – С. 84-88.
4. Степанченко, Н. І. Вирішення учбово-педагогічних задач як умова формування педагогічної позиції у студентів ВНЗ фізкультурного профілю / Н. І. Степанченко, Т. Ф. Матвійчук // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми в фізичному вихованні та спорті : зб. наук. пр. / за ред. С. С. Єрмакова. – Харків, 2012. – № 7. – С. 99-102.
5. Соловійов, В. Психолого-педагогічні умови підвищення готовності майбутніх викладачів фізичного виховання до педагогічної діяльності / Валерій Соловійов // Педагогіка і психологія проф. освіти. – 2013. – № 3. – С. 152-161.

УДК 159.9

О. І. Піштя, О. В. Стельмах

ЧИННИКИ АДАПТАЦІЇ КУРСАНТІВ ДСНС УКРАЇНИ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ

У психолого-педагогічній літературі процес адаптації вивчався на різних рівнях: від розкриття змісту поняття до виявлення особливостей прояву в різних видах діяльності. Особливе значення дослідники надають вивченню чинників, які детермінують цей процес, у тих чи інших умовах впливають на перебіг навчання та на подальше професійне становлення курсантів.

Загальні аспекти проблеми адаптації розглядалися вітчизняними та зарубіжними психологами: Л. Виготським, С. Рубінштейном, О. Леонтьєвим, Г. Сельє, Ж. Піаже, М. Ржецьким, Л. Божович, Е. Каганом, К. Бардіним, Н. Максимовою, О. Скрипченком та ін.

У дослідженнях Д. Богоявленської підкреслюється залежність адаптації від активності самої особистості у навчанні та вихованні.

Аналіз зарубіжної та вітчизняної літератури дозволив виокремити визначення терміна «адаптація». Так, за Ф. Меєрсоном, адаптація – це процес пристосування організму до зовнішнього середовища або до змін, які відбуваються в самому організмі [4].

Чинники та механізми адаптації різноаспектно й багатопланово вивчають з огляду на соціальну та соціально-економічну значущість проблеми. Науковці досліджували особливості адаптації в умовах звичайних життєвих ситуацій, стресу, життєвої кризи, однак кожна психологічна концепція по-різному розглядає чинники адаптації. Будь-яка адаптація є інтегративним виявом взаємодії значної кількості чинників, що одночасно існують в умовах системи, яка перебуває в ситуації нестійкої рівноваги. Крім того, розуміння адаптації як напруженої системи (К. Левін) потребує докладнішої уваги до окремих психологічних властивостей особистості, які впливають на адаптацію. Ці психологічні властивості є різною мірою стабільними, гнучкими чи ригідними, і саме ці властивості визначають конструктивність стратегій адаптації [2].

Адаптацію курсантів досліджувала Н. Маслова, розглядаючи її як взаємодію двох основних процесів, які відбуваються у системі вищої освіти: формування функціональних навичок для нової соціальної ролі (підготовка фахівців); формування особистісних якостей компетентного носія нової соціальної ролі (формування професійного інтелекту, здібностей організатора, керівника) [5].

На думку В. Ягупова, адаптація курсантів до соціального середовища завершується вже на першому курсі ВНЗ, а до навчальної і професійної діяльності – на старших курсах. Певна закономірність адаптаційних процесів, пов'язана з навчальним режимом діяльності курсантів, оскільки навчальна діяльність на перших курсах характеризується впрацьовуванням, нижчою працездатністю; а навчальна діяльність на старших курсах характеризується періодом субкомпенсації (надмірного напруження пізнавальних можливостей) [1].

Аналіз наукових джерел надає можливість виокремити чотири етапи психологічної адаптації курсантів:

- 1) підготовчий (етап професійного самовизначення абітурієнтів, пов'язаний із формуванням умінь і навичок для подолання труднощів першого періоду адаптації до навчання);

- 2) орієнтувальний (засвоєння нормативних аспектів нового соціального середовища);

- 3) пристосувальний (пристосування до особливостей і вимог навчально-службової діяльності, до мікроклімату навчальної курсантської групи);

- 4) етап самооцінювання (самооцінка власного професійного вибору і поведінки у групі, етап активного становлення «Я-концепції») [5].

В. Гарбузов зазначав, що рівень адаптивності підвищується чи знижується під впливом виховання, навчання, умов і способу життя. До чинників, котрі полегшують

чи погіршують адаптацію людини у реальному житті, відносять: особистісні особливості, орієнтації, вибір, ієрархія систем цінностей, цілей і потреб, рівень вербального інтелекту та культури, емоційної експресії та міжособистісних стосунків [2].

До психологічних еквівалентів, які відображають тенденції адаптування, належать: самооцінка, співвідношення самопочуття, активності та настрою, стан нервово-психічного напруження тощо.

Дослідники виділяють такі показники адаптації курсантів до діяльності: наявність уникнення труднощів і помилок у виконанні основних видів діяльності, доцільний розподіл навантаження впродовж доби, тижня; зниження особистісного рівня тривожності, домінування позитивних емоцій, відсутність бажання змінити життєву ситуацію, стійка адекватна самооцінка, впевненість у собі, у власних силах, у здатності вирішити проблеми свого життя тощо [3].

Отже, для курсантів процес адаптації проходить складніше, оскільки, вступивши до ВНЗ, курсанти вливаються у соціальну групу, яка характеризується не лише особливими умовами життя, праці, побуту, дещо іншою соціальною поведінкою, але й системою ціннісних орієнтацій та обов'язків, пов'язаних із несенням військової служби. Саме тому для нормальної адаптації курсантів, окрім особистісних чинників, важливо забезпечити необхідні умови навчання та несення служби.

ЛІТЕРАТУРА

1. Варій, М. Й. Військова психологія та педагогіка : посібник / М. Й. Варій, М. М. Козяр, М. С. Коваль ; За заг. ред. М. Й. Варія. – Львів : Вид-во «Сполом», 2003. – 624 с.
2. Данилова, Н. Н. Психофізіологія : учебник для вузов. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 373 .
3. Дичев, Т. Г. Проблемы адаптации и здоровье человека (методологические и социальные аспекты) / Т. Г. Дичев, К. Е. Тарасов. – М. : Медицина, 1976. – 184 с.
4. Дубровский, Д. И. Психические явления и мозг. – М. : Наука, 1971. – 386 с.
5. Загальна психологія : підручн. для студ. вищ. навч. закл. / за заг. ред. акад. С. Д. Максименка. – К. : Форум, 2000. – 256 с.

УДК 378.147:378.178

Т. С. Плачинда

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА КУРСАНТІВ ЛЬОТНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У зв'язку зі стрімким розвитком інформаційної насиченості трудової діяльності, що зумовлює зростання психологічного навантаження на організм людини, актуальним питанням вищої школи є психологічна підготовка майбутнього фахівця. Професійна діяльність в авіаційній галузі характеризується негативними чинниками, зокрема психологічними, що впливають на авіатора під час виконання професійних дій. Для авіафахівця характерна діяльність в умовах дефіциту часу і сильної емоційної напруженості, необхідно постійно зберігати високу пильність, мати здатність включатися у вирішення несподіваних складних завдань. Численна кількість авіакатастроф трапляється через провину людей (людський

чинник) – льотчиків і диспетчерів, а не через технічні несправності. Тому недостатня професійна надійність авіафахівця, зокрема його низька психологічна готовність до професійної діяльності, призводить до неякісної роботи, аварій і катастроф через провину людини.

Складність завдань, виконуваних авіаційними фахівцями (насамперед забезпечення безпеки польоту), винятково важкі умови, у яких відбувається професійна діяльність, вимагають постійного зростання професіоналізму авіафахівців, високого рівня наукового супроводу процесів їхньої підготовки та практичної діяльності. У результаті вивчення психофізіологічних особливостей льотної та диспетчерської праці, аналізу аварійності в цивільній авіації, професійної дискваліфікації можна зробити висновок про необхідність організації та проведення спеціальної психологічної підготовки у плані підвищення надійності авіаційних фахівців і підвищення на цій основі безпеки польотів. Ефективність діяльності працівників цивільної авіації суттєво залежить від їхніх здібностей своєчасно ухвалювати правильні рішення, миттєво реагувати на ситуації, що склалися, тощо. Професійні вміння надають змогу швидко й ефективно виконувати необхідні дії та забезпечувати безпеку польотів.

Досліджуючи проблему професійної підготовки пілотів, О. М. Керницький акцентує, що психологічна готовність до льотної діяльності є інтегральною властивістю і складним психологічним утворенням особистості пілота, що виявляється як психічний стан готовності до льотної діяльності та вможливлене оптимальне функціонування психіки й надійність знань, навичок і вмінь керування технічними системами літака в різноманітних умовах польоту [1]. Тому основною магістраллю навчання в льотному навчальному закладі повинно стати формування інтегрального професійного вміння, базованого на розвинених творчих, евристичних здібностях і розширених знаннях, уміннях і навичках, які лежать в основі безпеки польоту.

Науковці [2], говорячи про види підготовки під час навчально-виховного процесу майбутніх авіаційних фахівців, окрім теоретичної підготовки, яка формує науковий евристичний рівень знань, умінь і навичок; фізичної підготовки, що вможливлене «динамічне здоров'я», стійкість до гіподинамічного режиму та працездатність; тренажерної підготовки, яка моделює професійну діяльність в окремому її фрагменті у звичайному й екстремальному режимах діяльності; реальної професійної діяльності у професійних умовах, наголошують на психологічній підготовці, яка сприяє психологічній готовності до професійної діяльності загалом та в окремих моментах життя, а також на психофізіологічній підготовці, яка передбачає стійкість психічного і фізіологічного рівня людського чинника до екстремальних умов, матеріалізує професійні знання, уміння та навички за вірогіднісними параметрами.

Зважаючи на особливості професійної діяльності авіаційних фахівців, постійний вплив негативних чинників на організм, пролонгований вплив емоційної напруженості впродовж польоту тощо, актуалізації набуває формування психологічної стійкості майбутніх авіафахівців. Необхідні психологічні якості формуються під час занять із фізичного виховання, тренажерної підготовки, виконання реальних польотів тощо. Однак ми наголошуємо на необхідності формування у майбутніх авіаційних

фахівців навичок ідеомоторного й аутогенного тренування. Оскільки дані методики дозволяють як мобілізувати можливості організму пілота та диспетчера під час виконання професійних дій, так і відновити організм після впливу негативних чинників і психологічних подразників (що особливо важливо).

Під час професійної підготовки курсантів льотних навчальних закладів нами було запропоновано оволодіння ідеомоторними методиками професійного спрямування: *методика, що підвищує рівень передбачення* (антиципація – передбачення, заздалегідь складене уявлення про що-небудь), є реальною основою складного психологічного феномена «льотного відчуття», що надає великої уваги надійності в льотній діяльності; *методика візуалізації польотних схем* (методика візуалізації польотних схем полягає в тому, що курсант, перебуваючи перед схемою польотного завдання й супроводжуючи поглядом лінію польоту, образно уявляє всі еволюційні етапи літака та його просторове положення); *методика «емпатійного» польоту* (емпатія – співпереживання, перевтілення (сутність методики полягає в тому, що курсант повинен спробувати поставити себе на місце повітряного судна, усвідомити категорію «пілот – повітряне судно» як єдине ціле, як живу реальність) тощо. Формування у курсантів навичок ідеомоторного тренування є необхідністю, оскільки сформовані навички з уявлення майбутніх рухів і дій будуть доречними під час професійної діяльності пілота, підготують психологічно до виконання тих чи інших дій і збільшать його професійну надійність у контексті безпеки польотів.

Для відновлення організму після виконання професійних дій в умовах постійного стрес-чинника ми пропонуємо оволодіння технікою аутогенного тренування (ауто-тренінг), яка застосовується в аспектах психологічного забезпечення льотної праці під час виконання завдань психопрофілактики і психореабілітації. Застосування аутогенного тренування допомагає краще підготуватися до польоту, добре відпочити, зняти зайву емоційну напруженість, підвищити відчуття впевненості в успіху. Аутотренінг може бути реалізований для заспокоєння, психореабілітації від емоційно-психологічного стресу та найкращого відпочинку після навантажень [3].

Таким чином, професійна діяльність авіаційних фахівців вимагає цілого комплексу психічних якостей, які характеризують його готовність виконати професійні завдання, що стоять перед ним, у звичайних умовах і при дії різноманітних стрес-чинників. Важливим аспектом професійної діяльності авіаційного фахівця є саморегуляція, тобто здатність керувати власними психічними станами та поведінкою для оптимального розв'язання складних ситуацій професійної діяльності. Тому формування навичок ідеомоторного й аутогенного тренування є необхідністю у контексті збереження психічного здоров'я авіаційного фахівця та безпеки польотів у цивільній авіації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Керницький, О. М. Методика формування психологічної готовності курсантів-льотчиків до льотної діяльності : Автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.02 / Керницький Олександр Михайлович. – Харків, 2005. – 17 с.
2. Макаров, Р. Н. Авиационная педагогика : [учебник] / Макаров Р. Н., Неділько С. Н., Бамбуркин А. П., Григоревский В. А. – Москва ; Кировоград : МНАПЧАК, ГЛАУ, 2005. – 433 с.

3. Плачинда, Т. С. Психологічний аспект професійної підготовки авіаційних фахівців // Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя : збірник наукових праць / [за ред.: Кузікової С. Б., Щербанової І. М.]. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2016. – С. 371-371.

УДК 371:371.4

А. М. Романишин

ФОРМУВАННЯ АКТУАЛЬНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У КУРСАНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ВИХОВНА ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА РОБОТА У ПІДРОЗДІЛАХ, НА КОРАБЛЯХ (ЗА ВИДАМИ ЗС УКРАЇНИ)»

Узагальнений досвід виконання обов'язків офіцерів структур із морально-психологічного забезпечення в ході Антитерористичної операції недвозначно вказує на необхідності оволодіння офіцерами ще під час навчання у вищих військових навчальних закладах психолого-педагогічними знаннями, сформованості умінь і навичок роботи з підлеглими, наявності можливостей підготовки та підтримки готовності кожного бійця виконувати завдання в екстремальних умовах, забезпечення належного морально-психологічного стану підрозділів безпосередньо в бою та своєчасного відновлення їх психіки після дії стресу.

Сьогодні професійні вимоги до військовослужбовців Збройних Сил України дуже високі. Усі знання, уміння та певною мірою навички є тими компетентностями, формування яких покладається на ВВНЗ.

Поряд із тим, компетентність – це не лише динамічна комбінація знань, умінь і навичок, але і спосіб мислення, професійний світогляд, громадянські якості та морально-етичні цінності, які визначають здатність офіцера успішно здійснювати професійну діяльність. Крім того, це і поінформованість, обізнаність, а головне – авторитетність і лідерство.

Адекватне реагування на реальні потреби Збройних Сил потребує не епізодичного, а постійного та безперервного зв'язку з військами, розуміння потреб і запитів, що є об'єктом спрямування уваги наших випускників. Представимо, яким чином це вдається робити науково-педагогічним працівникам кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ Національної академії сухопутних військ.

У першу чергу, це періодичне залученням науково-педагогічних працівників кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ до виконання завдань у військових частинах, які беруть участь в Антитерористичній операції. На даний час 9 із 10 офіцерів – викладачів кафедри є учасниками АТО. Деякі з них неодноразово перебували у відрядженнях в АТО. Не менш важливим є той факт, що в переважній більшості залучаються офіцери до виконання обов'язків за напрямом організації морально-психологічного забезпечення: від перебування на посадах заступників командирів підрозділів із морально-психологічного забезпечення до постійної участі у групах психологічного забезпечення чи високомобільних групах внутрішніх комунікацій.

Не менш важливим для розуміння реальних потреб військ є налагоджений двосторонній зв'язок із випускниками кафедри. Причому мова йде не лише про

курсантів, а й про випускників різних курсів підвищення кваліфікації. Обмін думками з вирішення нагальних проблем, оперативна та дієва допомога їм у службових ситуаціях дозволяють НПП кафедри бачити об'єктивну картину реальної сфери службових інтересів заступника командира підрозділу з морально-психологічного забезпечення не лише під час участі в АТО, але й під час бойового злагодження чи відновлення боєздатності підрозділу.

Вищезазначений підхід дозволяє НПП кафедри як розуміти об'єктивні вимоги до компетентностей, якими повинен володіти офіцер структур із морально-психологічного забезпечення на даному етапі, так і прогнозувати тенденції, які матимуть місце в перспективі.

Доречним буде зауважити, що аналогічний погляд на перспективи підвищення ефективності підготовки майбутніх офіцерів має місце і у вимогах керівництва Міністерства оборони України та Генерального штабу до їх підготовки.

Організаційно-методичні вказівки щодо реалізації державної гуманітарної та соціальної політики у вищих військових навчальних закладах і військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів у 2016-2017 навчальному році визначили низку напрямів спрямування зусиль:

- навчання курсантів (слухачів) сучасним ефективним формам і методам роботи з особовим складом із застосуванням останніх досягнень педагогіки, психології, соціології тощо, набуття ними практичних навичок роботи з підлеглими, особливо у питаннях формування та підтримання на відповідному рівні моральної та психологічної стійкості, готовності до дій в екстремальних умовах з урахуванням особливостей бойового застосування військових частин і підрозділів, досвіду антитерористичної операції;

- розробка та впровадження заходів щодо оволодіння курсантами основами практичної роботи з профілактики в особового складу бойових психічних травм, подолання бойового стресу, психологічної реабілітації, допомоги корекції та саморегуляції;

- навчання курсантів (слухачів) практиці ведення інформаційно-пропагандистської роботи з підлеглими в умовах ведення проти України «гібридної війни».

Вищезазначені вимоги й аналіз реальних потреб військ зумовили низку заходів, реалізованих колективом кафедри: *по-перше*, оперативно були внесені зміни у робочі навчальні програми підготовки майбутніх офіцерів; *по-друге*, окремої уваги заслуговує створення у навчальних дисциплінах комплексу ситуаційних завдань, типових для дій офіцера з МПЗ (командира підрозділу) в зоні АТО та, відповідно, внесення змін у методику підготовки курсантів за допомогою впровадження активних форм навчання, а саме: аналізу конкретних ситуацій, імітаційних і рольових ігор; *по-третє*, це прикладна спрямованість занять. НПП кафедри намагаються, щоб результатом кожного практичного заняття було вирішення курсантами індивідуальних творчих завдань і відпрацювання конкретного документа (план, звіт, довідка, доповідь, методичні матеріали, алгоритм, проект рішення, формалізований документ, аналіз, експлуатація технічних засобів інформації тощо).

По-четверте, тематика курсових робіт повністю виходить із проблем узагальнення досвіду, організації та проведення морально-психологічного забезпечення

особового складу підрозділів СВ ЗС України в АТО. Під час роботи над ними курсанти структурують досвід МПЗ бойової діяльності підрозділів, а також намагаються виробляти рекомендації щодо підвищення ефективності окремих напрямів морально-психологічного забезпечення бойових дій.

Крім того, польові заняття спрямовуються на активні й ініціативні дії в умовах підвищених психологічних навантажень із визначенням найбільш ефективних методик досягнення психологічної готовності та стійкості до впливу різних стрес-чинників. Головною метою перебування курсантів на польових заняттях є набуття ними вмінь і навичок долати стресові чинники сучасного бою, приймати виважені рішення в умовах, наближених до бойових, під час виконання завдань на Навчально-тренувальному комплексі «Психологічної підготовки особового складу», що передбачає подолання перешкод у визначених часових показниках, та в ході комплексного заняття з дисципліни «Організація морально-психологічного забезпечення», де курсанти у ході 10-годинного пересування за визначеним маршрутом відпрацьовують ситуативні завдання щодо морально-психологічного забезпечення бойових дій, які ґрунтувалися на досвіді АТО.

Для покращення готовності військовослужбовців до виконання завдання в екстремальних умовах і формування психологічної стійкості, стабілізації їхнього психофізіологічного стану науково-педагогічними працівниками кафедри розроблений і запроваджений комплексний шестиденний тренінг, який складається з трьох цільових блоків, метою якого є набуття знань і формування простих навичок згуртовано працювати у команді, надання першої психологічної допомоги, застосовувати методики реабілітації та відновлення психічного стану військовослужбовців, ґартування психологічної стійкості при наданні першої долікарської допомоги на полі бою.

Метою комплексу «Антистрес» є ознайомлення курсантів із психологічними техніками для збереження високого рівня боєздатності військовослужбовців у екстремальних умовах обстановки та недопущення нервово-психічного виснаження особового складу, а також формування психологічної стійкості військовослужбовців.

Знаковим є той факт, що впровадження тренінгових технологій у практичне навчання курсантів, крім іншого, також сприяє методичній підготовці майбутніх офіцерів до самостійного проведення занять у подальшій службовій діяльності. З огляду на досвід МПЗ діяльності особового складу в зоні проведення АТО та тенденції розвитку військової психології та педагогіки, саме через опанування курсантами сучасними методиками вбачається формування розуміння своєї ролі та місця у вихованні підлеглих, набуття майбутніми офіцерами тих знань і вмінь, які стануть винятково актуальними у недалекому майбутньому.

Як наслідок, пріоритетом навчального процесу вбачається подальше формування у майбутніх офіцерів високих лідерських якостей, комунікативних та організаторських здібностей, психологічна підготовка військовослужбовців, профілактика бойових травм, формування психологічної стійкості до впливу психічних і фізичних чинників, формування вольового компоненту, вміння долати труднощі; усвідомлення важливості командної роботи при виконанні завдань і згуртування особового складу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Військова педагогіка у професійній діяльності офіцера і сержанта: Частина I : Загальні основи педагогіки та військової дидактики / О. В. Бойко, Л. В. Коберський, В. М. Кожевніков, А. М. Романишин, С. В. Скрипник. – Л. : АСВ, 2012. – 448 с.
2. Військова педагогіка у професійній діяльності офіцера і сержанта: Частина II : Методика та системи виховання військовослужбовців / О. В. Бойко, Л. В. Коберський, В. М. Кожевніков, А. М. Романишин, С. В. Скрипник. – Л. : АСВ, 2012. – 370 с.
3. Військове виховання: історія, теорія та методика : навч. посібник / За ред. В. В. Ягупова. – К. : Graphic&Design, 2002. – 560 с.
4. Лідерство сержанта та офіцера (психолого-педагогічний аспект) : навчально-методичний посібник / О. В. Бойко, О. В. Копаниця, А. В. Луньков, А. М. Романишин, Н. Спейд. – Львів : ЛІСВ, 2009. – 188 с.
5. Романишин, А. М. Психологія бою: діяльність командира підрозділу щодо підтримання морально-психологічного стану особового складу в ході бойових дій : навчально-методичний посібник / А. М. Романишин, О. В. Бойко, Д. В. Богородицький та ін. – Львів : НАСВ, 2015. – 322 с.

УДК 378.014.25:341.24

В. М. Поліщук

ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СОЦІАЛЬНОМУ ВИМІРІ

У будь-якій професійній діяльності наявний соціальний запит на доказове і тематичне психолого-педагогічне знання. Мета дослідження – окреслити провідні професійно-педагогічні аспекти підготовки професіоналів.

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. в Україні позначений спробами переосмислення та вдосконалення радянського (згодом – пострадянського) і західноєвропейського освітньо-наукового простору [1]. Однак разом із творчими здобутками про людину встановилися споглядальні (навіть потенційно сумнівні) матеріали, які здебільшого концентруються у таких смислових сегментах: 1) побудова теоретичних конструкцій із невиразними перспективами свого застосування (пропонуються структурні чи структурно-функціональні моделі життєвих феноменів без претензії навіть на короткострокові прогнози, проте із запевненнями наступного вдосконалення); 2) пізнавальна орієнтація на ефективне розв'язання проблеми: певне життєве явище вивчається навіть із допомогою лише одного методу (особливо опитувальників), але з обов'язковим формулюванням масштабних висновків, або презентуються авторські методики, які ще потребують перевірки.

Ця пошукова ситуація додатково ускладнюється через інформаційний вакуум про вікові й індивідуальні психологічні особливості підростаючої та дорослої особистості (йдеться, передусім, про динаміку психічних процесів). І це в умовах назрілої потреби негайного пропагування та впровадження пізнавальної ідеї, згідно з якою не лише викладачі мають знати особливості вікового розвитку своїх студентів, а й студенти повинні орієнтуватися в психологічних особливостях дорослості (і – навпаки!) [2].

У зв'язку з цим розвивальна взаємодія в системі «викладач – студент» має свої соціальні смисли. Наприклад:

1. Забезпечення базової психологічної просвіти в обох суб'єктів вишівського навчання (загальна психологія, вікова психологія, соціальна психологія).

Її провідна тематика: 1) оглядова характеристика психічних структур (стани, процеси, індивідуально-типологічні особливості); 2) проголошення пізнавальної багатополлярності в розвитку будь-якого вікового періоду та диференціація вікових особливостей студентів як юнацтва (16/17–22/23 рр.) та дорослості; 3) типові взаємини у професійних групах.

2. Потреба інтеграції навчальних дисциплін.

Їхня штучна диференціація давно сягнула абсурду (навіть окремі розділи чи теми суб'єктивно претендують не лише на окремий навчально-науковий статус, а на самостійні наукові галузі), внаслідок чого навчальні дисципліни попередньо приречені на взаємне дублювання, що унеможлиблює виконання Закону України про вищу освіту щодо максимального (600 год.) навчального навантаження у викладачів (це також додаткові фінансові затрати).

3. Масове використання в гуманітарних навчальних закладах (спеціальностях) так званих тестових завдань, які з 1990-их рр. стали обов'язковими компонентами навчально-методичних комплексів (поняття «тест», який у психології є унікальним методом дослідження, підмінився закритою анкетною) і екзаменаційного контролю. Відбулася локалізація безпосереднього емоційно-раціонального спілкування між суб'єктами, що призводить до ігнорування інтересів професійно мотивованих особистостей, у тому числі реального та перспективного становлення вченого.

4. Неприпустимість встановлення обов'язкових навчальних технологій у вишівському навчальному процесі, що апріорі є нонсенсом. Студенти мають «йти не стільки на навчальну дисципліну», скільки на «викладача», який утворює з нею цілісну структурну одиницю.

5. І врешті-решт, це пізнавальна орієнтація на «сильного» студента з формуванням у нього теоретико-прикладних знань із навчальної дисципліни.

Так, пізнавальна орієнтація на *«слабких студентів»* (далі в тексті – *«слабкого»* чи *«слабких»* – В. П.) означає їхнє кількісне зростання за рахунок тяжіння до них більшості «середніх», які, відзначаючись слабкою професійною мотивацією, зацікавлені у зворотній динаміці через пошук для себе лідерського комфорту (аналогічна мотивація стосується меншості «сильних», які переходять у групу «середніх»). Кількісна «піраміда» студентської групи впорядковується з домінуванням «слабких». Формується малочисленна група «сильних» із відвертим чи прихованим навчальним спротивом решті групи та викладачу. Між «сильними» та «середніми», які створюють другу за чисельністю мікрогрупу, виникає значна навчальна дистанція, чого немає між «середніми» і «слабкими». Характерно, що успішними для викладачів, які впроваджують таку орієнтацію, є «слабкі» і «середні», які схильні до репродуктивного (буквального) відтворення матеріалу, а не його логістики.

Як наслідок, низький рівень пізнавальної взаємодії неминуче формує в оточення навчальну ілюзію, згідно з якою «чим доступніше пояснення змісту матеріалу, тим кращий рівень його засвоєння». Насправді задекларований дидактичний принцип доступності трансформується у спрощене і схематизоване роз'яснення, яке примітивізує обох суб'єктів навчання. Наприклад, монотонна некваплива лекція-монолог із

тотальним записом матеріалу перетворюється у диктант із ситуативним тлумаченням окремих, не завжди важливих інформаційних фрагментів. Зрештою стабілізується освітній абсурд, згідно з яким у вищих навчаються особи, які заздалегідь неспроможні до інтенсивної навчальної діяльності, тим самим виокремлюючи реальне продукування персоналізованої професійної некомпетентності.

Пізнавальна орієнтація на так званого «*середнього*» – це їх стрімке кількісне зростання за рахунок «сильних» (професійна мотивація та прагнення тут аналогічні як у попередньому випадку із «середніми»). У «середніх» встановлюється інтелектуальна та мотиваційна «зрівнялівка» без чіткої поляризації за навчальними інтересами. Чисельність «сильних» і «слабких» потенційно однакова за наявності незначної навчальної дистанції між «сильними» і «середніми». Загалом у студентській групі домінують «середні». Нечисленні «сильні» та «слабкі» поляризуються за інтересами, навчальною успішністю та прихованими (неприхованими) антагоністичними взаєминами.

Характерно, що викладач прагне повідомити студентам «про все і вся» на рівні популяризації інформації, що дійсно є проявом педагогічної майстерності. Однак, мимовільно спрощуючи зміст навчальної дисципліни, він позбавляє «сильних» студентів навчальних перспектив.

Пізнавальна орієнтація на «*сильних*» через поєднання швидкого темпу навчального заняття з проблемністю змісту є найбільш доцільною. Відтак прогнозується кількісне збільшення «сильних» за рахунок «середніх», які, у свою чергу, поповнюються колишніми «слабкими». Вкотре відбувається кількісне «пірамідне впорядкування» студентської групи, де в ранзі навчальних ініціаторів домінують «сильні» (як правило, кількістю вони поступаються «середнім»); потім найбільш численною є «середня» мікрогрупа, і, зрештою, мікрогрупа «слабких», яка чисельно найчастіше співпадає з мікрогрупою «сильних». Однак навчально-пошукова диференціація на цьому не завершується: однаково поляризуються «середні» (їхня меншість або «ближня підгрупа» тяжіє до сильних, а більшість – до «середніх») та «слабкі» (більшість тяжіє до «середніх», а меншість – до «слабких»: кількісний розмах коливається в межах від 1/3 до 2/3 осіб від загальної кількості обох мікрогруп). Отже, студентська група, маючи, як мінімум, п'ять мікрогруп, позначає для своїх членів навчальну «марафонну» дистанцію.

Успішними тут науково-педагогічні працівники вбачають спочатку «сильних», потім – «ближню мікрогрупу», схильну в поясненнях до логістики та продукування власних ідей. Рельєфно виокремлюється мікрогрупа «слабких», які як зацікавлені навчальні аутсайтери потребують диференційованого підходу і здебільшого відгукуються на пропозицію навчальної допомоги.

Таким чином, ці та інші схожі психолого-педагогічні аспекти є важливими механізмами реальних, а не декларативних, розвивальних взаємин у системах «викладач – студент», «викладач – викладач», «студент – студент» незалежно від їхньої професійної спрямованості, перед якими тьмяніють різні директивні документи про підвищення якості навчання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кремень, В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / Василь Григорович Кремень. – [2-е вид.]. – К. : Тов. «Знання України», 2010. – 520 с.
2. Поліщук, В. М. Психологія педагогічного повсякдення : реальність і міфи / Валерій Миколайович Поліщук. – Суми : Університетська книга, 2012. – 152 с.

УДК 378:159.95

Е. О. Помиткін

РОЗВИТОК СВІДОМОСТІ СТУДЕНТА ЯК СТРАТЕГІЧНА МЕТА ОСВІТЬОГО ПРОЦЕСУ

Освіта і наука в будь-якій державі має служити суспільним інтересам і розв'язувати найактуальніші завдання. Найактуальнішим завданням для України нині є вихід із системної кризи, яка триває понад 25 років. Початок цієї кризи доцільно пов'язувати не з економічними факторами, а з процесом знецінення духовних ідеалів, цінностей і життєвих смислів, напрацьованих минулими поколіннями. Чи зберегли ми матеріальні і духовні цінності, за які віддавали життя і працю наші батьки? Чи побудували країну, у якій із кожним роком життя стає кращим?

Соціальна ситуація в державі характеризується зростанням злочинності, наркоманії, алкоголізму, руйнацією шлюбів, сімейним насильством, масовою еміграцією трудового ресурсу та студентів. Останнє дослідження Research&Branding Group показало, що найсильніші емігрантські настрої серед молоді: 55% українців до 30 років готові покинути країну. Подолання системних криз під силу лише народу, який не занепав духом, усвідомлює власні ідеали та цінності, поважає свою гідність. Іншими словами – має високий рівень свідомості та духовного потенціалу. Чи спрямована наша освіта на розвиток свідомості та духовного потенціалу молоді?

Ще кілька століть тому освіта була особливим привілеєм окремих верств того чи іншого суспільства. В умовах загальної безграмотності актуальною потребою було навчання значної частини людства писемності. За навчання грамотності, доступ усіх верств населення до освіти в різних країнах виступали видатні філософи, педагоги і психологи. Нині майже кожна людина має можливість навчатися. Більше того, на початку ХХ століття ставлення до знань та інформації зазнало істотних змін. З винаходом Інтернету знання перестали бути дефіцитом, а кількість інформації у світі збільшується в геометричній прогресії. Таким чином, більш важливою стає здатність до селективного сприйняття знань, здатність виділяти головне і необхідне для вирішення конкретних завдань.

Безсумнівно, суспільні зміни повинні привести як до зміни освітніх пріоритетів, так і до корекції стратегічної мети освітньої діяльності в цілому. Найстійкішим орієнтиром в освітньому процесі має бути розвиток самої людини, особистості. Серед видів розвитку виділяють фізичний, емоційний, інтелектуальний, творчий, духовний розвиток та ін.

Процес розвитку людини має свої закономірності у часі як на індивідуальному рівні (онтогенез), так і в контексті розвитку людства в цілому (філогенез). Для більш детального розгляду зазначених закономірностей скористаємося соціально-психологічною моделлю індивідуального та еволюційно-історичного розвитку людини (таблиця 1).

Потреби в даному випадку виступають рушійною силою, яка спрямована на урівноваження суперечностей між дійсним та бажаним і зумовлюють мотиваційну активність особистості. Фактично розвиток людини як організму (нижня частина таблиці) починається з моменту об'єднання батьківської та материнської клітин. Фізичний розвиток зумовлює збільшення м'язової сили, формування органів і функцій організму. У загальнолюдському масштабі цей період можна порівняти з первісним ладом, коли в умовах ворожої природи людина повинна була проявляти силу, витривалість, швидкість реакції. Лише потім і маленька дитина, і первісна людина починають проявляти хитрість, кмітливість.

Другий період пов'язаний із розвитком емоційності, почуттів, основ емпатії. На цьому етапі провідними потребами розвитку як дитини, так і людства в цілому можна визначити потреби у спілкуванні, грі, емоційній взаємодії. Знайомство, спілкування, партнерство завжди починається з емоційного контакту, почуттів. Емоційна взаємодія необхідна як маленькій дитині для встановлення контакту з батьками у сім'ї, так і різним народам для співіснування і співпраці.

Таблиця 1

Соціально-психологічна модель індивідуального й еволюційно-історичного розвитку людини

Базисні потреби, що зумовлюють розвиток	Послідовність індивідуально-психологічного розвитку людини	Послідовність еволюційно-історичного розвитку людства
Потреба в самосвідомості, відновленні втраченої єдності.	Розвиток духовності: свідомість, самосвідомість, воля; усвідомлення єдності, здатність віддавати, піклуватися, любити.	Епоха Духовності. Пріоритетні цінності: Єдність, Краса, Добро, Істина, Любов, Прийняття.
Потреба в розумінні, інтерес.	Розвиток інтелектуальних процесів (сприйняття, уваги, мислення, пам'яті, уяви); оволодіння знаннями у школах і вищих навчальних закладах.	Епоха науки. Пріоритетні цінності: знання, інформація. Домінування інтелекту над емоціями. Інформатизація, комп'ютеризація.
Потреба в емоційному спілкуванні, ігровій взаємодії.	Розвиток емоційності, почуттів; навички спілкування, комунікації, відвідування дошкільних закладів.	Епоха античності, ренесансу. Пріоритетні цінності: честь, слово, відчуття. Перевага емоційного над інтелектуальним. Розвиток мистецтв.
Потреба у виживанні в умовах відділення від організму матері.	Фізичний розвиток: розвиток тілесних сил, органів і функцій організму, активізація інстинктів.	Епоха первісного ладу. Пріоритетні цінності: виживання, безпека, фізична сила. Перевага фізичного над емоційним та інтелектуальним, домінування інстинктивної поведінки.

Наступний період розвитку дитини співвідноситься з розвитком інтелекту. Дитина задає багато питань, цікавиться всім, що оточує. Відбувається активний розвиток пам'яті, мислення. Це найсприятливіший час для навчання. У загальнолюдському масштабі це період швидкої інтелектуалізації, епоха науки, яка супроводжується інформатизацією, компютеризацією. Найбільшу цінність має інформація. Емоції не зникають, але поступаються своїм значенням інтелекту. Провідним завданням освіти є надання інформації.

Нарешті, розвиток свідомості є ще одним кроком на шляху до досконалості. Активізація духовності зумовлює розвиток здатності не лише брати, але і віддавати, піклуватися, любити. Спочатку втрачена в момент народження єдність із материнським організмом відновлюється через стосунки з матір'ю, рідними, надалі – у колі друзів, однодумців, потім – через єдність із коханою людиною і у своїй створеній родині і, нарешті, через усвідомлення загального духовної єдності. На цьому етапі освіта має бути спрямована на розвиток свідомості особистості – формування загальнолюдських ідеалів, цінностей, знаходження індивідуальних і загальнолюдських смислів життя.

Таким чином, онтогенез і філогенез об'єднує єдина спрямованість розвитку від примітивно-біологічних до вищих рівнів свідомості та самосвідомості людини і людства. Так само має відбуватися розвиток освіти та зміна освітніх пріоритетів. Саме тоді освіта з формальної перетвориться на потрібну і ефективну галузь державотворення.

УДК 159.947.2:629.73(043.2)

Л. В. Помиткіна

ВРАХУВАННЯ СУБ'ЄКТИВНОЇ ЕНТРОПІЇ В ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ ДО ДІЯЛЬНОСТІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

Не зважаючи на існування великої кількості різних методів і психолого-технологічних рішень щодо підготовки фахівців до діяльності в особливих та екстремальних умовах, це питання залишається актуальним не лише для України, а й для усього світу в цілому. Призначення системи психолого-педагогічного забезпечення процесу професійної підготовки таких фахівців у вищих навчальних закладах полягає у врахуванні максимальної кількості особистісних показників, які визначаються й узагальнюються терміном «людський фактор». Одним із таких показників пропонуємо розглянути суб'єктивну ентропію, яка все частіше з'являється у працях учених і дослідників.

Термін «ентропія» довгий час використовувався лише в прикладній науці для опису термодинамічних систем як характеристики їх стану. Ентропію визначають як зв'язок між макро- і мікростанами, як єдину функцію у фізиці, яка показує напрям процесів. Практичне значення має не стільки сама величина ентропії, скільки її зміна. За зміною ентропії визначають можливість протікання того або іншого процесу, передусім перетворення теплоти в роботу.

На сьогодні поняття ентропії широко використовується в інших науках як міра безпорядку системи, яка складається з багатьох елементів. Так, у статистичній фізиці це міра ймовірності здійснення будь-якого макроскопічного стану, в теорії інформації – міра невизначеності певного досліду, який може мати різні початки, а отже, і кількість інформації, в історичній науці – для експлікації феномена альтернативності історії (інваріантності та варіативності історичного процесу), у теорії управління – міра невизначеності стану або поведінки системи в певних умовах [1]. Отже, ентропія виступає мірою рівноваги системи, характеризує ступінь її впорядкованості чи хаосу.

Поняття ентропії також введене до психологічної науки. К. Юнг ввів поняття ентропії в психоаналіз, вивчаючи динаміку особистості. У когнітивній психології є тенденція пов'язувати це поняття з невизначеністю. Тобто чим вища невизначеність наслідків у будь-якій ситуації, тим більша буде кількість інформації, що міститься в ній, і тим вища буде ентропія. У психоаналітичній теорії ентропія – це ступінь, у якому психічна енергія стає недоступною для використання після вкладення її у певний об'єкт. У соціальній психології – це кількість енергії, яка стала недоступною для здійснення соціальних змін і соціального прогресу. Можливо, що зі збільшенням соціальної ентропії пов'язані поступовий занепад і застій суспільства або культури.

Гештальтпсихологи порівнюють і класифікують ентропію як прагнення замкнених систем до рівномірного перерозподілу фізичної енергії та розглядають порядок із закономірностями зорового сприйняття природних форм, заснованих на принципі економії енергії. Ентропія – спосіб взаємодії особистості із соціальним середовищем і визначається тим, що соціальне середовище, з одного боку, і особистість – з іншого можуть включати в себе ентропійні та негентропійні прояви, а їх певне співвідношення утворює комбінаторно-можливі модуси взаємодії; їх широкий діапазон дає можливість виходу за межі обмеженого визначення особистості як стабільної системи, яка діє в умовах, що змінюються, тобто в умовах середовища.

Вивчаючи ентропійні процеси особистості, ряд дослідників і вчених виділяють для розгляду поведінкові дисоціації, дезорганізованість, непослідовність у вчинках і переконаннях, емоційну нестійкість тощо. Все це є проявами внутрішнього хаосу й ентропійних характеристик особистості. Це продемонстровано у відомих дослідках Ф. Зімбардо [3], який зробив висновок, що всі дії людини підкорені боротьбі двох мотивів: хаосу і порядку.

Деякі дослідники вказують, що психічна ентропія або внутрішній хаос може травмувати свідомість. Кожного дня можна стикатися з ситуаціями, в яких все відбувається «не так як хотілося б», а почуття безпорадності виливається назовні у вигляді конфліктів. Людина може потрапляти у стан, коли нова інформація вступає в конфлікт з уже існуючими намірами і відволікає від досягнення поставлених цілей. Усі сподівання й очікування зазнають краху і вона починає переживати біль, страх, гнів, сором тощо. Це і є психічна ентропія, повна невизначеність і безпорадність. Щоб відновити самовладання і впоратися з небажаними реакціями потрібно мати особливий ресурсний стан. Це стан, коли нова інформація знаходиться у згоді з внутрішньою структурою цілей і психічна енергія тече без перешкод. Коли не хвилює

занепокоєння і сумніви у своїй адекватності, і ви маєте стійке відчуття, що все в порядку. Цей стан іноді називають «станом потоку», у результаті якого суб'єкт починає поважати себе за все те, що вже зроблено.

Такі стани переважно повинні складати «робочі будні» фахівців у особливих та екстремальних професіях. С. Дружилов, аналізуючи основи професіоналізму, приходить до висновку про доцільність використання ентропійного аналізу в інженерній психології [2, с. 191-193]. В інженерній психології відомі приклади продуктивного застосування ентропійних методів дослідження процесів інформаційної взаємодії людини і машини (Т. Шерідан, У. Феррел, 1980) [7]. Зміна ентропії розглядається як міра кількості інформації, яка вноситься людиною в керований процес.

Сучасний дослідник, професор В. Касьянов, проводячи глибокий аналіз стресових подій в авіації, пропонує використовувати поняття ентропії в якості «ентропії суб'єкта» як кількісну характеристику його психічного стану під час проблемно-ресурсної ситуації. Він робить припущення, що рівень ентропії певних переваг (рівень невизначеності бажань) характеризує ступінь психічної напруженості особистості. При цьому чим вища суб'єктивна ентропія, тим вища ця напруженість. Максимальну ентропію вчений пропонує розглядати як один із критеріїв інтелекту, оскільки визначається через кількість одночасно розглянутих альтернатив [5, с. 76-80].

В. Касьянов вказує, що бувають ситуації, які він називає «ентропійними катастрофами», коли суб'єкт не може прийняти вірне рішення. Накладається ряд факторів (недостатність або надмірність альтернатив, обмеженість у часі, недостатність суб'єктивних ресурсів тощо), які призводять до критичного зростання ентропії й неможливості прийняти вірне рішення [4, с. 337]. До такої невизначеності призводять стрибкоподібні зміни, які й супроводжуються стресом, а відтак і певними переживаннями суб'єкта.

Зрозуміло, що працюючи в особливих і екстремальних умовах діяльності, суб'єкт праці, перш за все, повинен мати високий рівень стресостійкості. Однак наявність цієї професійно важливої якості не знімає відповідальності за прийняття рішень, а разом із цим і переживань, пов'язаних із вірно / невірно здійсненим вибором. Отже, поряд зі стресостійкістю необхідно формувати і досліджувати й інші якості, які допомагають долати хвилини стресових ситуацій із найменшим навантаженням як на емоційно-вольову сферу, так і на усю психіку суб'єкта [8].

Такою характеристикою, на наш погляд, може стати суб'єктивна ентропія. У психології ентропію суб'єкта можна порівняти з тривожністю особистості. Однак це близькі, але різні характеристики, оскільки тривожність (як особистісна, так і ситуативна) зростає у випадках складних обставин, ситуацій, що супроводжуються емоційними перевантаженнями. І кожне збільшення розглядається вченими і дослідниками як негативне явище, що заважає здійсненню функціональних обов'язків чи будь-яких особистих професійних дій. Тобто чим вищий показник тривожності, тим вища знервованість і некерованість емоційно-вольовою сферою, невірно прийняті рішення і конкретні дії.

Суб'єктивна ентропія, як видно з попереднього аналізу, є характеристикою міри невизначеності у складних ситуаціях, однак її зростання не можна розгля-

дати як однозначне збільшення напруженості емоційно-вольової сфери чи підвищення тривожності особистості. Як вказують дослідження В. Касьянова, є так звана «голуба зона» (рівень від- і -до) зростання параметрів ентропії суб'єкта, коли йому вдається прийняти найвірніші рішення і виконати найоптимальніші професійні дії. Проблема визначення означеної зони для професійної діяльності фахівців у особливих та екстремальних умовах, зокрема авіаторів, залишається поки що не розв'язаною, оскільки, по-перше, необхідно розробити психодіагностичний інструментарій щодо визначення цього параметру, по-друге, визначити критерії, тобто межі вказаної зони, на які буде спиратися діагностика. Отже, розробка психодіагностичного інструментарію на визначення цієї характеристики може бути першочерговим завданням для екстремальної психології та психології в особливих умовах діяльності.

Сучасний дослідник Г. Маклаков, провівши ряд досліджень, пропонує новий метод оцінки впливу зовнішніх факторів на психіку людини і її психофізіологічні структури. Метод реалізується шляхом комплексної оцінки стійкості гомеостазу організму людини з використанням шенонівського визначення ентропії. Доведено, що максимальна психоемоційна стійкість досягається, коли рівень хаосу і порядку в структурах організму знаходиться в пропорції «золотого перетину». Як стверджує Г. Маклаков, оскільки прийом і переробка інформації у людини відбувається за допомогою універсального коду (код Фібоначчі), в основі якого лежать параметри «золотого перетину», то й детермінованість (порядок) і стохастичність (безпорядок) у системі (організм людини), тобто їх гармонійне поєднання, повинні досліджуватися за допомогою параметрів «золотого перетину» через значення ентропії. Отже, констатує дослідник, «розвиток і стабільність функціонування системи (людини) у складних стресових ситуаціях можливий, коли рівень хаосу і порядку в ній підкоряється закону гармонії, а саме знаходиться у пропорції «золотого перетину» [6, с. 36.18].

Отже, людство перебуває у пошуку інваріативних параметрів і показників суб'єктивної ентропії, психодіагностика яких дасть можливість забезпечити розробку ефективних методів щодо прогнозування та стабілізації емоційних станів операторів складних технічних систем управління. Можемо констатувати, що для підготовки фахівців до діяльності в екстремальних умовах необхідно запроваджувати нові методи і технології визначення ентропійних процесів особистості з метою забезпечення ефективності їх професійної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волькенштейн, М. В. Энтропия и информация. – М. : Наука, 2006. – 192 с.
2. Дружилов, С. А. Психология профессионализма. Инженерно-психологический подход. – Харьков : Издательский дом «Гуманитарный центр», 2011. – 296 с.
3. Зимбардо, Ф. Эффект Люцифера. Почему хорошие люди превращаются в злодеев / Пер. с англ. А. Стативка. – М. : Альпина нон-фикшн, 2013. – 740 с.
4. Касьянов, В. А. Субъективный анализ [Текст] / В. А. Касьянов. – К. : НАУ, 2007. – 512 с.
5. Касьянов, В. А. Энтропийная парадигма в теории активных систем. Субъективный анализ [Текст] / В. А. Касьянов. – Ч. 2. – К. : НАУ, 2016. – 661 с.

6. Маклаков, Г. Ю. Метод комплексной оценки психофизиологических параметров человека в системе комплексной реабилитации профилактики нарушений психоэмоционального состояния при его деятельности в экстремальных условиях // Матеріали Х міжнародної науково-технічної конференції «АВІА-2011». – Т. 4. – К. : НАУ, 2011. – С. 36.16-36.19.
7. Шеридан, Т. Б. Системы человек – машина / Т. Б. Шеридан, У. Р. Феррелл. – М. : Машиностроение, 1980. – 400 с.
8. Pomytkina, L. V. The subject's experience during decision-making / PROCEEDINGS The VII World Congress «AVIATION in the XXI-st CENTURY», «Safety in Aviation and Space Technologies», September 19-21, 2016, Volume 3. – Kyiv, 2016. – P. 9.159-9.163.

УДК 37.017.924

Л. А. Руденко

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ У КОНТЕКСТІ ГУМАНІСТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ ОСВІТИ

Сучасна система освіти вимагає послідовної гуманізації освітнього простору на засадах особистісної орієнтації та гуманітаризації освіти, демократизації освітньої системи з метою створення умов для повноцінного розвитку та саморозвитку особистості [2]. Це означає зорієнтованість освітнього процесу на утвердження суб'єкт-суб'єктних відносин між його учасниками, що будуються на взаємній повазі, визнанні індивідуальності кожної особистості, її права на власну думку тощо. Особистість апіорі розглядається при цьому унікальною й цілісною, з неповторним внутрішнім світом, здатністю до саморозвитку та свідомої поведінки. Важливим чинником ефективного упровадження цього процесу у ВНЗ є актуалізація психолого-педагогічних дисциплін, узгодження їх змісту з профільними у процесі професійної підготовки.

Відповідно до викликів ХХІ століття сучасна парадигма освіти визначає провідні сутнісні аспекти освітнього процесу: біологічний, соціальний та гуманістичний [7]. Згідно з першим, освіта має забезпечити людину необхідним для виконання своєї функції комплексом знань і вмінь, який сприятиме адаптації біологічної природи індивіда до життя в суспільстві. Соціальний аспект освіти пов'язаний із формуванням необхідних, з точки зору соціального замовлення, особистісних якостей і передбачає засвоєння особистістю соціокультурного досвіду. Гуманістична сутність освіти полягає не лише в розвитку здібностей, соціально і професійно важливих якостей особистості майбутніх фахівців, а й у допомозі людині в її саморозвитку й духовному зростанні. У такому контексті освіта є сферою соціокультурної життєдіяльності, в якій відбувається становлення духовно зрілої, відповідальної, морально вільної особистості, здатної захищати загальнолюдські цінності.

Реорганізацію освітнього процесу потрібно спрямовувати не лише на формування у студентів конкретних знань і вмінь, а й на розвиток якостей особистості, які дозволять досить швидко опановувати будь-який новий зміст діяльності, а в разі необхідності – й нові професії [6, с. 193]. Тобто освіта повинна створювати підґрунтя для подальшого саморозвитку людської особистості. Зважаючи на це,

сучасна професійна освіта має орієнтуватися на формування конкурентоздатного фахівця, духовно розвинутої культурної особистості, якій притаманне цілісне гуманістичне світосприйняття.

З огляду на викладене, теорія освіти потребує конструювання цілісного процесу набуття знань, адекватних життю [4], який буде органічно поєднувати всі напрями професійної підготовки завдяки спільності гуманістичних смислів і духовно-моральних цілей. У системі професійної освіти провідне місце у цьому процесі мають посісти психолого-педагогічні дисципліни, які, відповідно до ключових напрямів державної освітньої політики, базуються на переорієнтації освітніх цілей на потреби особистості, відході від авторитарності, установці на співпрацю викладачів і студентів.

Аналіз сучасного ринку праці переконує, що більш затребуваними є фахівці, які не лише володіють сумою певних професійних знань і вмінь, а й мають потужний потенціал особистісних властивостей і якостей, що сприяють самоактуалізації, самоосвіті й саморозвитку в процесі подальшої професійної діяльності та впродовж усього життя [3, с. 39]. Зважаючи на це, вищі навчальні заклади, які здійснюють професійну підготовку, мають гарантувати випускникам конкурентоспроможність отриманої кваліфікації на сучасних ринках праці. У психолого-педагогічному контексті конкурентоспроможність фахівця трактується як багаторівнева інтегральна властивість, що дозволяє особистості відповідно до її індивідуальних здібностей, інтересів і потреб брати участь і отримувати переваги в конкурентних відносинах в обраній для себе сфері професійної діяльності [1]. Вона визначається професійними й особистісними якостями фахівця, від яких залежить успішність виконання ним певних видів діяльності, що забезпечують його переваги у порівнянні з іншими. Серед загальних вимог сучасних підприємств до випускників ВНЗ відзначимо: високий ступінь адаптованості до динаміки технологічних змін та умов професійного середовища; компетентність у суміжних областях професійної діяльності; оволодіння методологією вирішення завдань у галузі соціальних технологій, інтегративними підходами до виконання своєї професійної ролі.

У сучасній науці все більшої ваги набуває думка про те, що формування особистості, здобуття нею знань і накопичення життєвого досвіду відбувається через спілкування. Урахування цього дозволяє стверджувати, що важливим чинником особистісного становлення й оптимізації професійної діяльності фахівців, особливо тих, які працюють у сфері «людина – людина», є комунікативна культура. Фундаментальні основи її формування у фахівців цих професій розроблені Н. Курилович [5] і містять соціальну, педагогічну та психологічну частини. Соціальна основа цього процесу спирається на закони соціально-економічного розвитку країни, закономірності соціального розвитку особистості та зумовлена рівнем розвитку науки і техніки. Педагогічна основа визначається функціями освітньої діяльності (закладання основ культури діяльності відповідно до сучасних реалій, комплексне врахування вимог розвивальних освітніх технологій, технологізація пізнавальної діяльності, виховання, забезпечення рівних вихідних прав і можливостей усім суспільним групам) як передумовами розумового, фізичного і духовного вдосконалення особистості відповідно до обраної діяльності та характеру вирішуваних завдань. Психологічною основою процесу формування комунікативної культури складають

механізми її становлення як особистісної якості, оскільки саме її сформованість визначає результат освітнього процесу.

Спираючись на викладене, сформулюємо закономірності формування комунікативної культури майбутніх фахівців сфери «людина – людина» у процесі професійної підготовки у ВНЗ.

Перша закономірність ґрунтується на розумінні комунікативної культури як суспільного й індивідуально-особистісного явища, яке розглядається з позиції його внутрішньої сутності, пов'язаної з формуванням суспільної й індивідуальної свідомості, та є її духовною складовою, зумовленою гуманістичними вимогами суспільного розвитку. Вона пов'язана з необхідністю формування комунікативної культури майбутніх фахівців, визначеною модернізацією й інтеграцією вітчизняної системи освіти в європейський і світовий освітній простір, загостренням конкуренції на ринку праці та підвищенням вимог виробничих галузей до професійної культури випускників ВНЗ, що вимагає максимального використання ресурсних можливостей освітніх стандартів і виховного потенціалу культурно-комунікативного простору навчального закладу.

Відповідно до *другої закономірності*, конкурентоздатність фахівця сфери «людина – людина» визначається рівнем розвитку його комунікативної культури в її особистісному та професійному значенні. Цілеспрямованість формування комунікативної культури майбутніх фахівців у процесі навчання забезпечить підвищення якості професійної підготовки випускника та його готовності до майбутньої діяльності, сприятиме успішності його особистісно-професійного вдосконалення.

Третя закономірність полягає у тому, що процес формування комунікативної культури майбутніх фахівців сфери «людина – людина» у ВНЗ належить до пізнавально-перетворювальної діяльності, яка є результатом педагогічного впливу, ґрунтується на певних якостях особистості, спрямована на забезпечення її саморозвитку на аксіологічних і гуманістичних засадах. Це означає його залежність від зовнішніх і внутрішніх умов [5, с. 128]. Зовнішні стосуються відповідності суспільних норм і цінностей соціальному замовленню на професійну підготовку фахівців сфери «людина – людина», а внутрішні – пов'язані з прагненням самовдосконалення фахівця у професійній діяльності шляхом осмислення цих норм і цінностей і включення їх у власну ціннісну систему.

У *четвертій закономірності* відображається цілеспрямованість розвитку комунікативної культури майбутніх фахівців сфери «людина – людина» як цілісної професійно-особистісної характеристики. Це означає, що фахівець має бути самостійним, інтелектуально розвинутим, здатним розуміти мотиви своїх вчинків і відповідати за їх наслідки, аналізувати процес комунікативної взаємодії у професійній сфері та прогнозувати його результати, приймати рішення, адекватні ситуації, й досягати взаєморозуміння з партнером по спілкуванню.

Викладені закономірності спираються на гуманістичну парадигму освіти, відображають розуміння комунікативної культури як суспільного та індивідуально-особистісного явища й актуалізують необхідність її формування у майбутніх фахівців сфери «людина – людина» у процесі психолого-педагогічної підготовки як цілісної професійно-особистісної характеристики з метою підвищення їхньої конкурентоздатності та забезпечення саморозвитку в професійній діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андріяко, Т. Ю. Педагогічна сутність і структура конкурентоспроможності фахівця [Електронний ресурс] / Т. Ю. Андріяко // Портал сучасних педагогічних ресурсів. – Режим доступу : <http://www.intellect-invest.org.ua>
2. Біла книга національної освіти України / Т. Ф. Алексєєнко, В. М. Аніщенко, Г. О. Балл [та ін.]; за заг. ред. акад. В. Г. Кременя; НАПН України. – К. : Інформ. системи, 2010. – 342 с.
3. Бухтеева, Е. Е. Педагогические условия формирования мотивации к профессиональной деятельности / Е. Е. Бухтеева, О. И. Кравец // Среднее профессиональное образование. – 2013. – № 2. – С. 39-41.
4. Валицкая, А. П. Философские основания современной парадигмы образования / А. П. Валицкая // Педагогика. – 1997. – № 3. – С. 15-19.
5. Курилович, Н. В. Методологические основы формирования культуры профессионального общения будущих социальных работников / Н. В. Курилович // Вопросы современной науки и практики. – 2010. – № 10-12(31). – С. 121–130.
6. Новиков, А. М. Российское образование в новой эпохе : Парадоксы наследия, векторы развития / А. М. Новиков. – М. : Эгвес, 2000. – 272 с.
7. Чумак, О. В. Парадигма освіти ХХІ століття: інноваційні аспекти / О. В. Чумак. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp7/konfl/Chumak.pdf

УДК 371.3

Н. О. Семенюк

Науковий керівник – С. М. Вдович

ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДСНС

Підготовка майбутніх фахівців ДСНС здійснюється професійно-технічними навчальними закладами, навчальними і навчально-методичними центрами, структурними підрозділами вищих навчальних закладів ДСНС.

Аналіз психолого-педагогічної та наукової літератури показує, що підготовка майбутніх фахівців ДСНС повинна відповідати сучасній високодинамічній ситуації, швидкості оновлення у всіх галузях, зокрема в галузі надзвичайних ситуацій. Діяльність фахівців має здійснюватися з урахуванням новітніх інформаційно-комунікативних технологій, які забезпечать надійність, швидкість, оптимальність здійснення фахівцем посадових обов'язків із попередження та ліквідації надзвичайних ситуацій.

Проблеми професійної підготовки курсантів в умовах профільного вищого навчального закладу у своїх працях аналізують В. Вареник, Н. Вовчата, А. Капля, М. Кришталь, М. Козяр, М. Кусій, Н. Ничкало, О. Островерх, О. Парубок, В. Покалюк, Ю. Приходько, В. Рондирєв-Ільїнський, О. Склень, В. Ткачов та ін. Проблемам використання комп'ютерних технологій у підготовці фахівців різних професій присвячені дослідження вчених М. Афанасєва, В. Бикова, Р. Гуревича, М. Кадемії, А. Литвина, В. Шангіна, Б. Шуневича та ін. Особливості використання програмного забезпечення у навчальному процесі досліджували В. Грищенко, А. Довгало, І. Захарова, М. Козяр, О. Зачко та ін.

Первинна професійна підготовка – це здобуття професійно-технічної освіти особами рядового і молодшого начальницького складу, які раніше не мали робітничої професії або спеціальності іншого освітньо-кваліфікаційного рівня, що забезпечує відповідний рівень професійної кваліфікації, необхідний для професійної діяльності [7].

Професійна підготовка фахівців, як зазначає Н. Ничкало, орієнтована на особистісний розвиток і творчу самореалізацію кожного громадянина України, формування поколінь, які навчаються впродовж життя, розвивають цінності громадянського суспільства, сприяють консолідації української нації та її інтеграції в європейський та світовий простір [8].

У сучасних умовах праця даних спеціалістів стала набагато складнішою і небезпечнішою, тому що повсюдно пов'язана із застосуванням різних технічних засобів, озброєння і спеціальної техніки. Робота пожежних частин пов'язана зі значним фізичним і нервово-психічним напруженням, викликаним високим ступенем особистого ризику, відповідальністю за людей і збереження матеріальних цінностей, із необхідністю прийняття рішень в умовах дефіциту часу.

Домінуючою тенденцією розвитку сучасного суспільства є перехід до інформатизації, де об'єктами і результатами праці переважної частини населення стають інформаційні ресурси та знання щодо використання інформаційно-комунікаційних технологій у своїй професійній діяльності.

А. Литвин надзвичайно детально прослідковує генезу терміна «інформаційно-комунікаційні технології» (ІКТ) та показує, як розвивалося дане поняття в часі. Дослідник наводить визначення різних учених, проте для нас інтерес становлять визначення М. Жалдака, де інформаційна технологія – це «сукупність методів і технічних засобів збирання, організації, збереження, опрацювання, передавання і подання інформації, яка розширює знання людей і їхні можливості щодо управління технічними і соціальними процесами». Г. Козакова вважає, що «інформаційні технології стали результатом сполучення технічних можливостей: обчислювальної техніки, електров'язку, інформатики. Вони спрямовані на збирання, накопичення, аналіз і доставку інформації споживачам незалежно від обсягів і віддаленості, на автоматизацію рутинних дій управлінського персоналу і підготовку аналітичної інформації для прийняття рішень» [6].

Істотним недоліком у професійній підготовці сучасних фахівців є їхній недостатній професіоналізм у використанні інформаційно-комунікаційних технологій. У сучасному модернізованому суспільстві кожен має володіти знаннями в галузі комп'ютерної техніки та бути фахівцем із застосування ІКТ у своїй професійній діяльності, вміти спілкуватися в інформаційному середовищі.

Швидкі темпи розвитку ІКТ дають можливість впроваджувати інноваційні дидактичні технології у професійній освіті фахівців із пожежної безпеки з метою підвищення якості навчального процесу у ВНЗ ДСНС України. Прикладами таких технологій є:

1. Використання систем навчання та тестування.

В. Беспалко зазначає, що проведення контролю засвоєння навчального матеріалу з використанням різних програм тестування є однією з галузей інформаційної освіти й одержало широке використання. Комп'ютерне тестування курса-

нтів використовується при проведенні поточного, рубіжного й підсумкового контролю, при перевірці залишкових знань і перевірці екзаменаційних оцінок із відповідних дисциплін [4].

ІКТ у ВНЗ ДСНС є принципово новим засобом навчання, що приводить до появи нових методів, засобів, організаційних форм контролю та більш інтенсивного їх впровадження в навчальний процес.

Тестовий контроль використовується у ЛДУБЖД для діагностики рівня знань, корегування вмінь і навичок під час вивчення певної теми та в кінцевому результаті для підсумкового рівня навчальних досягнень. Застосовується паперове (бланкове) тестування, а також розроблені системи електронного тестування, які складаються з окремих модулів, об'єднаних в одне ціле, які ілюструються на комп'ютері.

2. Використання інноваційних ІКТ при проведенні ділових ігор під час занять. Підготовка фахівців служби ДСНС, які орієнтовані на роботу в екстремальних умовах, висуває нові вимоги не лише до знань способів проведення аварійно-рятувальних робіт, але й до особливих дій у різноманітних критичних ситуаціях природного, техногенного, екологічного характеру.

Ділова гра – форма і метод навчання, в якій моделюються предметний і соціальний аспекти змісту професійної діяльності. Призначена для відпрацювання професійних умінь і навичок [1].

У ЛДУБЖД з використанням комплексу HiClass II проводяться заняття з предметів «Інформатика та комп'ютерна техніка», «Пожежна тактика», «Автомобільна підготовка», «Інженерна та комп'ютерна графіка», «Вища математика», «Англійська мова», «Ділова українська мова», «Автоматизовані системи управління та зв'язок у пожежній охороні», «Пожежна автоматика», «Пожежна профілактика». Мережевий навчальний комплекс разом із відповідним програмним забезпеченням є потужним інструментом для викладання різноманітних предметів як технічного, так і гуманітарного профілю [7]. Організація ділових ігор під час навчання у ЛДУБЖД відбувається за допомогою інтерактивних дошок, які дають змогу якісно готувати фахівців для потреб структурних підрозділів ДСНС України.

3. Моделювання розв'язків із ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій із використанням комп'ютерних технологій навчання.

У сучасних умовах зростає необхідність підготовки і проведення заходів із захисту населення країни від НС природного і техногенного характеру, що висуває підвищені вимоги до професійної компетентності керівного складу. Одним із інноваційних методів підготовки майбутніх фахівців є комп'ютерне моделювання. У закладах ДСНС, зокрема у ЛДУБЖД, практикується візуальне моделювання розміщення сил і засобів на цифровій карті місцевості, яка перетворюється за допомогою анаформози й аналізується за допомогою нейронної мережі. Також моделювання під час навчання в Університеті відбувається за допомогою інтерактивних дошок, які дають змогу якісно готувати фахівців для потреб структурних підрозділів ДСНС України, що значно розширює можливості подання навчальної інформації та підсилює мотивацію до навчання курсантів і студентів. Застосування мультимедійних технологій

(кольору, графіки, звуку та сучасних засобів відеотехніки) дає змогу моделювати різні ситуації, активізувати пізнавальну діяльність курсантів і студентів, підсилювати ефективність засвоєння матеріалу [3].

4. Використання можливостей комп'ютерних мереж.

Нині майже в усіх закладах вищої освіти, у тому числі у ВНЗ ДСНС, широкого використання набули комп'ютерні мережі. Комп'ютерна мережа є сукупністю комп'ютерів, об'єднаних засобами передачі даних. У закладах ДСНС створена внутрішня корпоративна мережа, яка забезпечує навчальний процес, дистанційне навчання, роботу всіх підрозділів навчального закладу.

Серед корисних комп'ютерних мереж особливе місце займають інтернет-ресурси, які забезпечують пошук і перегляд у мережі великого обсягу різнобічної неформалізованої структурованої інформації у вигляді текстових, графічних, аудіо- та відеофайлів або програм із будь-якої галузі людської діяльності [3].

У ЛДУБЖД створена внутрішня корпоративна мережа, яка надає широкі можливості для розширення потенціалу традиційних і розроблення нових навчальних методик і технологій.

5. Використання можливостей дистанційного навчання.

Дистанційне навчання – це організований за певними темами, навчальними предметами навчальний процес, який передбачає активний обмін інформацією між розділеними в просторі та часі викладачами, студентами, між самими студентами, а також навчальними матеріалами, за якого використовуються максимально сучасні засоби нових інформаційних технологій і засобів масової комунікації [9].

Дистанційна форма навчання, яка впроваджена у ЛДУБЖД, дозволяє зробити освіту доступнішою. Модель, яка використовується, базується на ідеї розширення аудиторних рамок за рахунок технічних засобів комунікацій. Така модель передбачає отримання учнем інформації від лектора у вигляді аудіовізуального запису лекційного матеріалу. Причому необхідні відеофайли створюються автоматично під час проведення занять у групах, які навчаються очно. Зазначений підхід забезпечує ефект присутності курсантів і студентів на реальному занятті, а відповіді на питання, які виникають під час перегляду відео-лекцій, вони можуть отримати шляхом індивідуальних дистанційних консультацій.

6. Використання можливостей електронних бібліотек.

Електронна бібліотека – це нова форма інформаційних систем, ефективна і високопродуктивна робота яких забезпечується розвитком їх функцій та інструментальних засобів їхнього створення і супроводу. Це сучасні складні інформаційні системи, які дають змогу надійно зберігати й ефективно використовувати різноманітні колекції електронних документів, що надаються користувачеві у зручному для них вигляді [4].

Одним із прикладів електронної бібліотеки ВНЗ ДСНС є бібліотека ЛДУБЖД, в якій розміщено: каталог бібліотечних ресурсів Intranet, нормативна література, електронні курси лекцій із предметів, які вивчаються в Університеті, електронні посібники (підручники), практичні, лабораторні, самостійні та контрольні роботи. Електронна бібліотека, створена на базі ЛДУБЖД, забезпечує публічний доступ до електронних інформаційних ресурсів, які успішно функціонують і розвиваються у ВНЗ ДСНС.

7. Використання електронних підручників.

Електронні підручники, які використовуються в закладах ВНЗ ДСНС, можуть мати лінійну і нелінійну структуру. Лінійна структура доцільна, коли підручник складається з невеликої кількості порівняно незалежних розділів, із кожної сторінки яких читач може перейти на попередню або наступну сторінку. Якщо ж підручник має нелінійну структуру, кожна сторінка може містити посилання на інші сторінки, якимось пов'язані з поточною. Така структура зручна, оскільки користувач може самостійно визначити послідовність цікавих для нього сторінок [4].

Отже, основою електронної бібліотеки ЛДУБЖД є електронні мультимедійні навчальні посібники. Такі посібники наявні з усіх професійно орієнтованих дисциплін із відповідними тестами, відеофрагментами, електронні тренажери, мультимедійні епізоди з аудіосупроводом.

8. Впровадження моделі віртуального середовища «Віртуальний університет».

На базі ЛДУБЖД для формування ефективної освітньої програми функціонує модель віртуального середовища «Віртуальний університет», яка дає можливість викладачам і студентам організувати систематичний контроль знань, інтегрувати навчальну, дослідницьку діяльність і вдосконалювати управління освітою. Віртуальний університет дає можливість користувачам розповсюджувати матеріали лекцій, публікацій, статей, публікувати новини та спілкуватися викладачам і студентам.

Таким чином, розглянувши сучасні інформаційно-комунікаційні технології (використання систем навчання та тестування; використання інноваційних ІКТ при проведенні ділових ігор під час; моделювання розв'язків з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій із використанням комп'ютерних технологій навчання; використання можливостей комп'ютерних мереж; використання можливостей дистанційного навчання; використання електронних підручників; використання можливостей електронних бібліотек), ми визначили їх можливості застосування у підготовці майбутніх фахівців ДСНС.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамова, Г. С. Деловые игры: теория и организация / Г. С. Абрамова, В. А. Степанович. – Екатеринбург : Деловая книга, 1999. – 192 с.
2. Беспалко, В. П. Инструменты диагностики качества знаний учащихся // Школьные технологии. – 2006. – № 2. – С. 118–128.
9. Використання інтерактивних технологій у навчальному процесі. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.psyh.kiev.ua>.
3. Козяр, М. М. Віртуальний університет : навч.-метод. посібник / М. М. Козяр, О. Б. Зачко, Т. Є. Рак. – Львів : Львів. держ. ун-т безпеки життєдіяльності, 2009. – 168 с.
4. Козяр, М. М. Проектування та створення інформаційного освітнього середовища навчального закладу : навчально-методичний посібник / [М. М. Козяр, Т. В. Ткаченко, Л. С. Шевченко]. – Львів : Вид-во «СПОЛОМ», 2008. — 186 с.
5. Литвин, А. В. Інформатизація професійно-технічних навчальних закладів будівельного профілю : монографія / Андрій Вікторович Литвин. – Львів : Компанія «Манускрипт», 2011. – 498 с.
6. Наказ МНС 01.07.2009 № 444 «Про затвердження Настанови з організації професійної підготовки та післядипломної освіти осіб рядового і начальницького складу органів і підрозділів цивільного захисту». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.dsns.gov.ua/files/2010/11/22/nakaz444.doc

7. Ничкало, Н. Г. Неперервна професійна освіта як філософська та педагогічна категорія / Нелля Ничкало // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. – 2001. – Вип. 1. – С. 9–22.
8. Шуневич, Б. І. Теоретичні основи дистанційного навчання : навч. посібник. – 2-е вид., доповнене / Б. І. Шуневич. – Львів : Вид-во ЛДУ БЖД, 2009. – 200 с.

УДК 008(075.8)

Л. В. Сидоренко

ПРИКЛАДНА КУЛЬТУРОЛОГІЯ ЯК ГАЛУЗЬ НАУКОВОГО ЗНАННЯ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ

Початок ХХІ століття, безсумнівно, пов'язаний із новими дослідженнями і подальшими пошуками шляхів формування людини як суб'єкта культури, утвердження культури як найефективнішого засобу вирішення глобальних проблем третього тисячоліття і культурології як науки, здатної розкрити культуру в усьому її різноманітті та єдності.

Умовою ефективного розвитку суспільства стає успішна соціалізація та інкультурація особистості, її саморозвиток як суб'єкта культури. Однак щоб досягти цього, не можна обмежуватися даними різних наук, які розкривають методики розв'язання окремих освітніх або виховних завдань. Потрібна комплексна, всепроникна програма морально-естетичного виховання і розвитку творчих здібностей особистості в усіх сферах життєдіяльності. І така програма може бути зумовлена саме прикладною культурологією як галуззю фундаментальної культурології, яка розкриває механізм залучення людини у світ культури, її різнобічного розвитку і соціально-культурної творчості.

Реальне місце культури в духовному житті світової спільноти визначило нагальну потребу завершити багатовіковий процес становлення єдиної науки про культуру, яка покликана забезпечити системне осмислення закономірностей походження, становлення, розвитку і функціонування культури, розкриття сутності, природи, структури і специфіки духовного зростання, аналіз створених і створюваних національних і загальнолюдських цінностей.

Сьогодні культурологія поряд із філософією, економікою, соціологією, політологією, психологією, правом стала однією зі стрижневих дисциплін сучасної вищої школи. Це свідчить про тенденцію гуманізації освіти, необхідність посилення в ній багатьох аспектів, вкорінених у світовій і вітчизняній культурі. Суперечливість ситуації, що склалася, пов'язана і з об'єктивними процесами соціальної практики, які істотно випереджають розвиток культурології як науки, розробку її методологічних основ, науково виправданої структури, що включає широкий діапазон її проявів від фундаментальної до прикладної культурології, категоріально-понятійного апарату, визначення ролі та місця в системі людинознавства і гуманітарних наук.

Найбільший інтерес у цьому плані становить прикладна культурологія, яка відповідає вимогам соціальної практики і приймає на себе розкриття принципів використання теоретичних знань про культуру і механізмів соціалізації та інкультурації з метою прогнозування, проектування, регулювання й організаційно-методичного забезпечення культурних процесів; розробки і реалізації технологій формування

сприятливого культурного середовища; задоволення і подальшого збагачення духовних інтересів і потреб людини, розвитку її творчих здібностей. Як галузь практичного застосування культурної діяльності прикладна культурологія будується на обґрунтованій фундаментальною культурологією класифікації функцій культури, ідеї різноманіття і забезпечення діалогу і взаємодії культур, принципах соціодинаміки культури, теорії культурно-історичних типів.

Реалізовані прикладною культурологією механізми професійної діяльності та методика стимулювання соціально-культурної творчості спираються на розкриті в українській філософії концепції збереження та подальшого збагачення національних традицій духовного життя і духовної спадщини українського народу, на розроблені у філософії, психології та фундаментальній культурології концепції формування духовного світу людини й особистісно орієнтованого процесу залучення індивіда до культури, теорії розвитку святково-обрядових форм соціально-культурної діяльності.

Об'єктом і предметом прикладної культурології стали культурна політика, культурне прогнозування, охорона і трансляція культурної спадщини, соціально-культурна творчість, соціокультурні аспекти освіти, виховання, спілкування, професійно-трудова, суспільно-політична, культурно-освітньої, сімейно-побутової, спортивно-оздоровчої та дозвіллево-розважальної діяльності, установи мистецтва й інші соціальні інститути, які забезпечують збереження і подальше збагачення цінностей культури, сприяють процесу соціалізації та інкультурації особистості, її залученню до духовного спілкування у різних сферах соціально-культурної діяльності.

У рамках культурології як єдиної науки про культуру прикладна культурологія органічно пов'язана з такими гуманітарними науками, як філософія, історія, соціологія, загальна і соціальна психологія, загальна та соціальна педагогіка, мовознавство, філологія, семіотика, етнокультурологія, археологія, антропологія, демографія, релігієзнавство, економіка та ін.

Методологічні та методичні засади прикладної культурології ґрунтуються на закономірностях самореалізації творчих здібностей особистості, спираються на соціально-психологічні механізми задоволення та подальшого розвитку її духовних інтересів і потреб, будуються на педагогіці співтворчості.

Отже, прикладна культурологія – галузь культурології, яка розкриває методологічні основи, закономірності, принципи, засоби, методи і форми залучення людини у світ культури, що визначає створення сприятливого культурного середовища, забезпечення умов для реалізації духовних і художньо-творчих можливостей людей, прояву їхньої соціально-культурної активності.

Прикладна культурологія як галузь культурологічного знання перебуває на стику між фундаментальною культурологією й історією, соціологією, психологією, етикою, естетикою, політологією, юриспруденцією і педагогікою, що дозволяє використовувати методики і технології цих наук для реалізації механізму залучення людини у процес освоєння, збереження, відтворення і поширення цінностей культури; це своєрідний місток між культурою як інтегральним явищем духовного життя і конкретною людиною, включеною в соціально-культурну діяльність. Якщо держава і суспі-

льство, а ще більшою мірою наука і практика усвідомлюють це – він буде зміцнюватися, обростаючи новими методиками максимального розвитку творчого потенціалу особистості, стимулювання послідовного й активного прояву її самобутності, індивідуальних здібностей і обдарувань.

Найважливішу особливість прикладної культурології вбачаємо в тому, що предметом свого вивчення вона обрала не тільки і не стільки кращі зразки художньої культури, вершини літературного, музичного, театрального мистецтва, архітектури, живопису, скульптури, а об'єктивні реалії сучасного світу; досягнення, суперечності, проблеми багатогранного процесу створення, освоєння, збереження і поширення цінностей культури – процесу, пов'язаного як із високим мистецтвом, так і з повсякденною працею, пізнанням, спілкуванням, побутом, дозволяям.

Для культурології і, в першу чергу, такого її напрямку, як прикладна культурологія, виняткового значення набуває принцип цілісного розуміння культури, методологія формування якої виходить із того, що її не можна засвоювати фрагментарно, не пов'язаними між собою частинами, вона завжди базується на синтезі знання і віри, єдності інформаційно-логічного й емоційно-образного. Це зближує прикладну культурологію з педагогікою, які обрали єдиний магістральний шлях розвитку своєї методики – від репродуктивно-інформаційного до емпірико-діалогічного, від тематичного до проблемно-концептуального, від споглядального до діяльного, культуротворчого.

Сьогодні є всі підстави стверджувати, що прикладна культурологія як стрижнева дисципліна в системі підготовки фахівців соціально-культурної сфери Збройних Сил України забезпечує науково-методологічну і технологічну базу цього напрямку середньої професійної та вищої школи, визначаючи її престижність і конкурентоспроможність. Реалізація принципів прикладної культурології в осмисленні соціально-культурних процесів дає можливість принципово по-новому розкривати методику інформаційно-освітньої діяльності, аматорської творчості, художньої організації дозвілля, соціально-культурної діяльності засобами кіно, телебачення, театрального, музичного й образотворчого мистецтва.

УДК 378.14

Р. І. Сірко, В. І. Слободяник

АНАЛІЗ УСПІШНОСТІ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ ДО ОСОБЛИВИХ УМОВ ДІЯЛЬНОСТІ

У Львівському державному університеті безпеки життєдіяльності з 2006 року проводиться підготовка майбутніх психологів, де основним завданням є формування професійних знань, умінь і навичок у процесі фахової підготовки до екстремальних умов діяльності у відомчому навчальному закладі. З метою підвищення об'єктивності аналізу запропонованої нами системи підготовки та її ефективності досліджувався середній бал успішності студентів різних курсів навчання. До групи респондентів увійшли студенти та курсанти першого, другого, третього та четвертого курсів спеціальності «Психологія» освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» Львівського

державного університету безпеки життєдіяльності, які проходили підготовку за запропонованим нами навчальним планом. Загальна чисельність респондентів склала 117 осіб, із них: 31 особа (26,4% від вибірки в цілому) – студенти та курсанти першого року навчання, 32 особи (27,3%) – другого, 27 осіб (23,0%) – третього та 27 осіб (23,0%) – четвертого років навчання. Розглянемо аналіз результатів оцінки знань студентів викладачами Львівського державного університету безпеки життєдіяльності (табл. 1). Середній бал успішності визначався за сукупністю оцінок екзаменаційної сесії в кінці навчального року: задовільно – від 3,0 до 3,9 балів, добре – від 4,0 до 4,9 балів, відмінно – 5,0 балів.

Таблиця 1

Рівень успішності студентів різних курсів навчання

Курс	Задовільно		Добре		Відмінно		Всього осіб (%)
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	
1 курс	6	19,4	21	67,7	4	12,9	31 (100%)
2 курс	15	46,9	17	53,1	0	0,0	32 (100%)
3 курс	16	59,3	9	33,3	2	7,4	27 (100%)
4 курс	6	22,2	17	63,0	4	14,8	27 (100%)

Відповідно до аналізу отриманих результатів виявлено, що найкраща успішність у студентів першого року навчання: відмінно – 12,9%, добре – 67,7%, задовільно – 19,4%. На нашу думку, це пов'язано зі специфікою навчального плану, де на першому курсі викладаються загальноосвітні дисципліни, такі як «Українська мова», «Історія України», «Іноземна мова», основи яких студенти вивчали ще у школі. З фахово орієнтованих дисциплін здійснюється лише введення у професію психолога, коли викладаються теоретичні навчальні курси «Вступ до спеціальності», «Загальна психологія», «Первинна підготовка рятувальника», «Психологія кризових ситуацій». Вищевказані курси хоча і нелегкі для засвоєння, проте вимагають від студентів лише теоретичного осмислення знань, а не застосування цих знань на практиці.

Суттєво знижується успішність студентів другого року навчання: відмінно – 0%, добре – 53,1%, задовільно – 46,9%. На другому курсі продовжується поглиблене вивчення теоретичних дисциплін: «Соціальна психологія», «Основи педагогіки та педагогічної психології», «Психологія управління та конфліктологія», «Психодіагностика», «Тренінг комунікативності», «Мотиваційний тренінг». У той же час вводяться дисципліни, які пов'язані з екстремальною специфікою діяльності («Основні положення кодексу цивільного захисту», «Психологія діяльності в особливих умовах», «Психологія безпеки», «Фізичне виховання») й ознайомча навчальна практика з професійно-екстремальної діяльності у навчальній пожежній частині ЛДУБЖД. Оскільки вищезазначені навчальні курси спрямовані на засвоєння знань, умінь і навичок, які необхідні для діяльності у стресованих умовах, вони вимагають від особистості студента відповідного розвитку професійно значущих особистісних рис: високого рівня емоційної стійкості, фізичної витривалості, швидкості реагування, які, враховуючи відсутність професійного відбору, не завжди добре розвинуті у студентів.

Найгірші результати виявлені у студентів та курсантів третього року навчання: відмінно – 12,9%, добре – 67,7%, задовільно – 19,4%. Як показує наш досвід, це пов'язано з тим, що на третьому курсі вводяться дисципліни, які потребують відпрацювання практичних навичок і прикладного застосування знань: «Експериментальна психологія», «Статистичні методи в психології», «Психологічна підготовка та професійний відбір до дій в екстремальних умовах», «Організація психологічної служби», «Основи психологічного консультування», «Психологія праці, профорієнтація та профвідбір», «Медицина надзвичайних ситуацій», «Соціальна робота», «Тренінг профілактики адиктивної поведінки», «Тренінг сенситивності», що і призводить до погіршення результативності навчання.

Студенти четвертого року навчання значно покращують свою успішність: відмінно – 14,8%, добре – 63,0%, задовільно – 22,2%. Незважаючи на те, що четвертий курс пов'язаний із дисциплінами патопсихологічного та психокорекційного напрямів: «Основи клінічної та патопсихології», «Основи дефектології та психіатрії», «Основи психокорекції», «Технологія психотренінгу», «Психологія постравматичної реабілітації», «Тренінг саморегуляції», студенти вже використовують певний обсяг набутих теоретичних знань, володіють мінімальними навичками психодіагностики, мають досвід роботи у тренінгових групах, що дає їм можливість краще засвоювати методи психокорекційної практики.

УДК 37.013:656.7

К. В. Стасевич
Науковий керівник – Т. С. Плачинда

ПРАКТИЧНА ПІДГОТОВКА ЯК ВАЖЛИВИЙ КОМПОНЕНТ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З АВІАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

Сьогодні разом із розвитком авіаційної галузі та збільшенням пропускнуєї спроможності аеропортових комплексів спостерігається зростання правопорушень і сплеск тероризму, що призводять до необхідності перегляду традиційної системи професійної підготовки фахівців авіаційної безпеки (АБ). Перш за все, змінюються підходи до організації навчального процесу в професійних навчальних закладах, а також здійснюються пошуки шляхів ефективної підготовки фахівців.

Професійна підготовка є складною педагогічною системою, яка включає в себе цілі, зміст, форми, методи, засоби і технології, необхідні для повноцінної взаємодії між об'єктом (курсантом/студентом) і джерелом навчання (вищий навчальний заклад). Професійна підготовка фахівця з АБ – це багатоетапний процес навчання, під час якого курсант отримує фахові знання, вміння, навички, оволодіває фаховими компетентностями; є результатом формування готовності курсанта до виконання своєї професійної діяльності.

Таким чином, сучасна професійна підготовка має концентруватися на формуванні компетентного фахівця. Майбутній фахівець повинен мати не лише гли-

бокі теоретичні знання, а й професійні вміння і навички. Саме завдяки практичним заняттям, які, на нашу думку, відіграють ключову роль у процесі підготовки, курсант освоює майбутню професію.

Роль, місце та проблеми практичної підготовки розглядалися у роботах В. Довбеуса, П. Балабана, В. Балашова, В. Баратюка, Ю. Іванова, Ю. Сердюка, В. Щербаня та ін. Зважаючи на те, що зазначена тема є досить важливою та широкою для дослідження, вважаємо доцільним розглянути і проаналізувати основні види практичної підготовки майбутніх фахівців з АБ.

Професійна діяльність співробітника служби авіаційної безпеки (САБ) – це, преш за все, робота з підвищеним рівнем небезпеки та надмірною відповідальністю, тому в процесі навчання практичній підготовці приділяється значна увага. Курсанти набувають практичних навичок як у стінах навчального закладу, так і безпосередньо на робочому місці обраної професії. Для формування компетентного фахівця з АБ відповідно до навчального плану курсанти проходять такі види практик: ознайомлювальну та виробничу.

Ознайомлювальна практика проводиться одноразово з курсантами по завершенню теоретичного курсу початкової підготовки з АБ та курсу з національної та міжнародної правової законодавчої бази. Цей вид практики проходить безпосередньо в аеропортовому комплексі та націлений на формування у курсантів загального розуміння принципу роботи авіаційного суб'єкта, роль і місце АБ в ньому, а також ефективно впливає на мотивацію курсантів до навчання.

Якщо ознайомлювальна практика носить більш загальний характер, то виробнича практика чітко концентрує увагу курсанта на професійній діяльності обраної професії. Виробнича практика в САБ має на меті застосування курсантами всіх отриманих знань, набутих у процесі теоретичної підготовки, відпрацювання навичок із застосування технічних засобів контролю на безпеку та формування у майбутніх фахівців із АБ фахової компетентності. На відміну від ознайомлювальної, виробнича практика не є одноразовою. На нашу думку, якість професійної підготовки компетентного фахівця з АБ залежить саме від кількості виробничих практик.

Щороку у зв'язку з глобальним науково-технічним прогресом вимоги роботодавців до кандидатів на працевлаштування зростають. Керівники підприємств одразу бажають бачити перед собою готового до професійної діяльності компетентного фахівця, без перенавчань і додаткових витрат. Саме якісна практична підготовка як складова професійної підготовки у поєднанні з теорією є запорукою успішного працевлаштування курсантів. На нашу думку, практична підготовка майбутніх фахівців із АБ – це наближення курсантів до фаху шляхом закріплення теоретичного матеріалу, вдосконалення практичних навичок і вмінь та максимально швидкої адаптації на робочому місці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балабан, П. Ю., Практична підготовка як важлива складова навчального процесу / П. Ю. Балабан, М. Балабан, Ю. Іванов. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/3663/1/selection.pdf>.
2. Державіаслужба. Програма підготовки персоналу з авіаційної безпеки. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://avia.gov.ua/documents/arhiv_sajtu/30408_4.html.

3. Державна служба України з нагляду за забезпеченням безпеки авіації. Наказ про затвердження Правил сертифікації навчально-тренувальних центрів з підготовки персоналу з авіаційної безпеки. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0063-06>.
4. Козирев, М. П. Професійне становлення фахівця в умовах вищого навчального закладу / М. П. Козирев, Ю. Р. Козловська // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. – Вип. 1. – Львів, 2013. – С. 305–313.

УДК 378.1

Ю. Р. Сурмяк

РОЗВИТОК ВОЛЬОВОЇ СФЕРИ ПРАВОСВІДОМОСТІ В МОЛОДІ ЯК УМОВА ПІДГОТОВКИ ДО ДІЯЛЬНОСТІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

Державна політика, що здійснюється в інтересах як молодих громадян, так і суспільства в цілому, повинна створювати належні умови для самореалізації молоді, у тому числі у сфері формування її правової свідомості як необхідної складової підготовки до діяльності в екстремальних умовах. Індивідуальна правосвідомість особи з позиції психології особи показує, що правосвідомість має складну структуру. Вона складається з: 1) інтелектуальних (раціональних) процесів і станів; 2) емоційних процесів і станів; 3) вольових процесів і станів. Кожен із цих компонентів має свою досить складну структуру, і вони дуже тісно взаємопов'язані між собою.

Третім компонентом правосвідомості особистості є вольова сфера. Вольова дія починається з усвідомлення мети і прагнення до неї, яка стає дією, перетворюючись на бажання і намір. Вольова сфера правосвідомості особи починається, по суті, з усвідомлення правових потреб та інтересів суб'єктів суспільних відносин. Правові потреби й інтереси – це джерело поведінки і діяльності особи, вони примушують її вступати в суспільні відносини. Правові потреби – це вимоги держави і громадянського суспільства, а також інших суб'єктів права до правомірної поведінки і діяльності особи. Інтерес – означає важливий, значущий. Інтереси – це усвідомлені потреби, вони можуть бути різними: законними і протиправними. Потреби й інтереси виражають спрямованість особи до її об'єктів або суб'єктів. Інтереси переростають у зацікавленість, яка виражає стале ставлення особи, яке стало нормою цілеспрямованої діяльності. До вольової сфери також відносяться цілі, мету і мотиви поведінки і діяльності особи. Мотив у перекладі з латинської означає штовхаю, збуджую, рухаю. Іншими словами, це спонукальна причина дій і вчинків людини. Мотив виступає як причина постановки тих чи інших цілей. Вони не тотожні, але іноді збігаються, співпадають. Ціль може бути одна, а мотивів багато. Коли в процесі діяльності та поведінки існує декілька мотивів, то вживають поняття «мотивація поведінки». Правові мотиви виражаються в формі прагнення, бажання, намірів, потягу, нахилів, захоплення, ухилення тощо. Вольова сфера правосвідомості особи також пов'язана з правовими установками, переконаннями. Правова установка – це стан готовності до правомірної діяльності та задоволення правових потреб та інтересів. Правові установки можуть поділятися на загальні та конкретні. Правові установки виражають (або включають) також правові орієнтації та позиції. Позиція виражає сталу свідому сукупність відносин особи до правових явищ і цінностей. Орієнтація розуміється як

наявність в особи цілеспрямованих реакцій на зміни ситуацій. Вольова сфера правосвідомості особи завершується прийняттям рішень, які мають правове значення і спрямовані на реалізацію суб'єктивних прав і обов'язків. У своїй сукупності інтелектуальна, емоційна і вольова сфери правосвідомості особистості є необхідною основою для правомірної діяльності та поведінки. Наявність негативних установок, орієнтацій і позицій, незнання діючого законодавства, неповага до права і закону можуть вести до протиправної поведінки і діяльності. У зв'язку з цим індивідуальна правосвідомість особистості включає як позитивні, так і негативні елементи і компоненти. Таким чином, індивідуальна правосвідомість особистості має складну структуру.

Проведений аналіз свідчить про те, що правові знання є першою передумовою формування правосвідомості молодої людини. Вибіркові соціологічні опитування студентів ВНЗ (Дрогобицький педагогічний університет, Львівський державний університет внутрішніх справ, Прикарпатський інститут МАУП) свідчать, що більшість студентів перших курсів мають слабкі знання норм права. У відповідях на питання «Оцініть свій рівень правової культури» виявляється певний суб'єктивізм: 73% першокурсників відповіли, що недосконало знають закони, однак намагаються їх не порушувати; 17% – законів не знають, але ніколи не порушують ніяких моральних чи етичних правил поведінки. Тільки 23% опитаних визнали, що знають закони, ніколи не порушують правових норм, водночас 17,4% студентів відповіли, що знають закони, але ніколи можуть їх порушувати, якщо впевнені, що це не стане відомо. На щастя, лише 3% студентів не знають законів, але їм байдуже, чи порушують їх, оскільки завжди діють у власних інтересах, та 1,0% – не змогли оцінити свій рівень правової культури. Питання «У яких правових знаннях Ви відчуваєте найбільшу потребу?» виявило, що 69% студентів відчувають потребу в знаннях своїх прав, свобод і обов'язків; 23% – у знаннях трудового, сімейного, цивільного законодавства; 10% – у знаннях адміністративного та кримінального права; 0,9% – не відчувають потреби у правових знаннях. Відповідаючи на питання «Що для Вас є основним джерелом правової інформації», студенти вказали спеціальні друковані видання (8,0%), спілкування з родичами, друзями, знайомими (30,0%), засоби масової інформації (27,7%), навчальну дисципліну «Основи правознавства» у школі та ВНЗ (48,0%). Наведені результати соціологічного опитування підтверджують, *що основою правової свідомості молодої людини є системні правові знання про суспільство, його інститути та процеси, про державу та її органи, про норми, що регулюють відносини людей між собою та з владою, про взаємні права, свободи й обов'язки людини і держави.* Правові знання формують раціональний елемент у структурі правової свідомості молоді. Тому молодь повинна здобувати ці знання систематично і безперервно, у процесі шкільного, вищого і професійного навчання, а також шляхом самоосвіти. Психологічний елемент правової свідомості молодої людини формується на основі повсякденного сприйняття нею правових явищ та процесів і проявляється у вигляді почуттів, переживань, стереотипів, що в сукупності виробляють у психіці людини певну правову установку. Як зазначає Н. Щербакова, правова установка може переходити у дії, вчинки особистості, по-перше, відносно самостійно; по-друге, внаслідок боротьби з іншими правовими установками; по-третє, у гармонійній єдності з іншими правовими і соціальними установками; по-четверте, автоматично [4, с. 37]. Дуже важливим фактором реалізації установки

виступає соціальне середовище, яке оточує особу. Людина з високою правовою культурою може і не погоджуватися з певним законом, але при цьому дотримуватися його. «Волю розумної істоти слід розглядати як законодавця», – писав П. Юркевич [5, с. 186]. Правові установки займають найважливіше місце у структурі правової свідомості. Передусім, у вигляді правових установок визначається ставлення громадян до навколишньої дійсності. На основі правових установок правова свідомість об'єднує у собі всі психічні процеси, властивості та стани, які виявляються у конкретній правовій поведінці. Вони відіграють визначальну роль в освоєнні та переробці правової інформації. Найважливішим внутрішнім джерелом правової активності особистості є позитивна соціально-правова установка, тобто принципова духовна спрямованість на цінності правової культури суспільства. Інакше кажучи, правова свідомість очевидна, якщо в її носіях сформована позитивна соціально-правова установка. Вона відсутня (не сформувалася, деформувалася, зруйнувалася тощо), якщо такої установки немає, або її місце займає негативна соціально-правова установка. Соціально-правові установки – це елемент системи правової свідомості, який надає їй системоутворюючого характеру. Установка на «право» є серцевиною правової свідомості особистості або соціальної групи.

Відомо, що на формування правової установки і правосвідомості особистості в цілому найбільш ефективно впливає *правове виховання*. Слід зазначити, що на формування правосвідомості, поруч із правовим вихованням, значною мірою впливає і стан законності та правопорядку в державі, діяльність судових і правоохоронних органів у боротьбі з правопорушеннями та захисту прав і свобод пересічних громадян, особливо молоді. Досліджуючи проблеми правового виховання молоді, В. Головченко, Г. Неліп, М. Неліп дійшли висновку, що правове виховання молоді – це процес надання молодим громадянам соціальних, педагогічних, психологічних, правових послуг педколективами, громадськими і благодійними організаціями, правоохоронними органами, батьками щодо інформування про їх права та можливості у різних сферах життя, правове консультування суб'єктів навчально-виховного процесу, інших молодих громадян і їх батьків; педагогічна, психологічна, наркологічна та юридична допомога; інша діяльність щодо формування у молоді правової культури і правосвідомості, навичок правомірної поведінки [1, с. 8].

На нашу думку, правове виховання в Україні має спиратися на глибокі світоглядні засади, якими є: а) орієнтація на загальнолюдські цінності, насамперед ті, що закріплені у Загальній декларації прав людини; б) відправним пунктом і теоретико-ідеологічною основою всієї роботи з правового виховання має стати Конституція України; в) узгодженість правового виховання з сучасними державотворчими процесами в Україні; г) використання концепції правової держави, якою має стати Україна; д) департизованість правового виховання, тобто формальна незалежність від політичних програм, інших директивних документів будь-яких партій, громадських об'єднань, на основі визнання плюралізму ідеології.

Таким чином, уся система правового виховання повинна формувати не лише знання права, але й глибоку переконаність у необхідності його норм як таких, що втілюють у собі справедливість і стоять на захисті прав та інтересів особи.

Отже, навчальні заклади є головним інструментом у формуванні правосвідомості молоді, забезпеченні правової просвіти молодих громадян. Науково педагогічні працівники, виховники, соціальні педагоги, психологи зобов'язані за допомогою певних педагогічних технологій та механізмів освітнього простору, психологічних прийомів домагатися перетворення правових знань у стійкі правові переконання, погляди, установки, і таким чином сприяти розвитку правосвідомості та правової культури молодої людини. Висока правова свідомість забезпечить правильний алгоритм дій молодій людині перебуваючи в екстремальних умовах життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Головченко, В. В. Правове виховання учнівської молоді : питання методології та методики / В. В. Головченко, Г. І. Неліп, М. І. Неліп. – К. : Наук. думка, 1993. – 138 с.
2. Котюк, В. О. Теорія права : курс лекцій : навч. посібник [для юрид. фак. вузів] / В. О. Котюк. – К. : Вентурі, 1996. – 208 с.
3. Крестовська, Н. М. Теорія держави і права: Елементарний курс / Н. М. Крестовська, Л. Г. Матвеева. – Х. : Одісей, 2007. – 432 с.
4. Щербакова, Н. В. Правовая установка и социальная активность личности / Н. В. Щербакова. – М. : «Юридическая литература», 1986. – 127 с.
5. Юркевич, П. Історія філософії права. Філософія права. Філософський щоденник / П. Юркевич. – [3-тє вид.] – К. : Ред. журн. «Український світ» : Вид-во ім. Олени Теліги, 2001. – 756 с.
6. Юридична психологія : термінологічний словник / За ред. Бандурки А. М. – Х. : Тимченко, 2005. – 432 с.

УДК [378.22:621.382]:378(410)

В. В. Третько

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЗМІСТУ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ У ГАЛУЗІ НАНОЕЛЕКТРОНІКИ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ

Вплив глобалізації на інженерну освіту зумовлений розвитком глобальної економіки, інформаційно-комунікаційних технологій, прагненням світового співтовариства до формування в сучасних умовах нових глобальних цінностей – цінностей загальнолюдської культури. За своєю суттю глобальний вимір є сумарним показником соціальних, політичних, технологічних, культурних та екологічних проблем, які формують наноінженерію на глобальному рівні. Глобалізація, проблема сталого розвитку, використання природних ресурсів, сучасні досягнення міждисциплінарних досліджень, стрімкий розвиток нанотехнологій значно вплинули на зміну ролі інженера у галузі наноелектроніки та зумовили появу нових парадигм інженерної освіти.

Відтак процеси глобалізації в інженерній освіті відбуваються у трьох аспектах: *інституційному* (діяльність відомих міжнародних інженерних організацій), *концептуальному* (імплементация глобального виміру в зміст інженерної освіти) та *процесуальному* (впровадження глобального виміру в навчально-виховний процес, розробку стандартів якості інженерної освіти).

Визначення професії інженера повинно відповідати конкретним умовам, воно постійно зазнає суттєвих змін. Передусім інженерний фах передбачає здатність аналізувати і результативно розв'язувати проблеми різноманітного масштабу, пов'язані з розробкою, виробництвом і впровадженням у конкурентоспроможному середовищі виробів, систем і послуг, а, за потреби, й вирішення проблем їхнього фінансування та реалізації. У цьому плані справжній фахівець у галузі наноелектроніки повинен володіти комплексом знань: технічних, економічних, суспільних і гуманітарних знань, які базуються на міцній науково-теоретичній основі. Сучасний інженер-наноелектроник виконує дедалі більше керівних обов'язків, він – організатор, координатор, менеджер комплексних проектів, керівник наукових досліджень. Його професійна діяльність потребує людських, технічних та фінансових ресурсів і часто відбувається у міжнародному середовищі, скерована на благо суспільства, де велика увага приділяється захисту людини, життя та довкілля.

Технологічні потреби глобальної економіки знань різко змінюють характер інженерної освіти, вимагаючи від сучасного інженера в галузі наноелектроніки володіння набагато ширшим спектром ключових компетенцій, ніж освоєння вузькоспеціалізованих науково-технічних та інженерних дисциплін. Всезростаюче усвідомлення важливості технологічних інновацій у галузі наноелектроніки для конкурентоспроможності економіки вимагає нових пріоритетів для інженерної діяльності. Тісна взаємодія і взаємозв'язок фундаментальних і прикладних досліджень (навіть у рамках окремих комплексних науково-технічних проектів), міждисциплінарний характер нових наукоємних нанотехнологій, що дозволяють вирішувати комплексні завдання у традиційних, суміжних і нових галузях, вимагають нової якості інженерної освіти.

На основі співпраці академічної спільноти та стейкхолдерів визначено орієнтир розвитку інженерної освіти у Великій Британії – впровадження глобального виміру в зміст інженерної освіти, що передбачає формування глобальних навичок (*global skills*) – навичок, необхідних для життя й роботи у глобалізованому суспільстві. До них належать такі навички: корпоративної і соціальної відповідальності; підприємницькі та соціальні; контекстуального аналізу (*STEEP: social, technical, economic, environment and political*); професійні; прогнозувальні; комунікативні; критичного мислення тощо.

У Великій Британії розроблено Рамку імплементації глобального виміру в інженерну професію, що охоплює три аспекти: *загальні положення* (*Generic Themes*) – розуміння глобальних викликів, соціальна відповідальність, глобальна взаємозалежність між локальним і глобальним; *загальні навички* (*Generic Skills*) – холістичне мислення, критичний аналіз і рефлексія, активне навчання і практична реалізація, самосвідомість та емпатія, комунікація та розуміння; *загальні диспозиції* (*Generic Dispositions*) – зобов'язання сприяти соціальній справедливості та відповідальності, цінності та сприйняття, цілісність і надійність, неперервний розвиток.

Стратегія впровадження глобального виміру в зміст інженерних програм з наноелектроніки спрямована, насамперед, на розвиток особистості інженера на індивідуальному, національному та глобальному рівнях. Реалізація цієї стратегії здійснюється у контексті таких ключових концептів: «стійкість», «розвиток освіти», «права людини», «глобальна етика», «міжнародні відносини», «політичний аналіз», «соці-

альна справедливість», «кроскультурна спроможність», «диверситивність», «взаємозалежність», «цінності та сприйняття». Особливий наголос робиться на моральних якостях, спрямованих на досягнення поставлених завдань: ініціативності, наполегливості, самостійності, витримці, стриманості, ввічливості, здатності до самооцінки, самокритичності, вимогливості до себе, високій культурі людського спілкування, толерантних міжособистісних відносинах.

Глобалізація змісту інженерної підготовки полягає, передусім, у його фундаменталізації та професіоналізації. Науковці переконані, що основні складові змісту інженерної освіти в галузі наноелектроніки – це:

- фундаментальні науки, які гарантують вміння чітко аналізувати та здатність до адаптації відповідно до нових вимог професії;
- ґрунтовні фахові знання у галузі наноелектроніки, які забезпечують ефективність роботи майбутнього фахівця;
- знання корпоративної культури, розуміння актуальної економічної ситуації, впливу соціального, людського, етичного та філософського чинників середовища і навичок управління, комунікативні навички, знання традицій світової культури, які сприяють роботі за фахом і налагодженню соціальних контактів у будь-якому середовищі тощо.

Аналіз навчальних планів 18 університетів Великої Британії показав, що інтеграція змісту інженерної підготовки майбутніх наноелектроніків спрямована на забезпечення інтердисциплінарної перспективи з орієнтацією на практику; розуміння взаємозв'язку наноінженерії, навколишнього середовища та суспільства; розвиток здатності використовувати інженерно-технічні знання для розв'язання комплексних проблем. Зміст забезпечує формування професійних компетенцій, які охоплюють знання й уміння щодо проектування технології, організації виробництва матеріалів електронної техніки; проектування й організації виробництва виробів мікро- і наноелектроніки; розробки й експлуатації автоматизованих систем проектування, управління технологічними процесами виготовлення виробів мікро- і наноелектроніки; розробки нових електронних і оптоелектронних приладів та інтегральних мікросхем на їх основі; проведення фундаментальних і прикладних наукових досліджень з актуальних проблем мікро- і наноелектроніки, наноматеріалів і нанотехнологій для електроніки; техніко-економічного аналізу науково-дослідної, дослідно-конструкторської і виробничої діяльності.

Британські університети забезпечують професійну підготовку майбутніх інженерів у галузі наноелектроніки на рівні бакалаврських (24 програми) та магістерських (75) програм. З'ясовано, що на формування змісту інженерних програм із наноелектроніки суттєвий вплив має стрімкий розвиток нанотехнологій, які швидко впроваджуються у фізику, електротехніку та комп'ютерну інженерію. Відтак у британському досвіді існує три моделі інженерних програм із наноелектроніки: перша орієнтована на вивчення нанофізики (nanophysics engineering), друга – електротехніки (electrical engineering); третя – комп'ютерної інженерії (computing engineering), які визначають профіль програм і спеціалізацію. Наприклад, рівень бакалавра – BSc (Physics with Nanotechnology, Physics with Nanoscience), BEng (Electronics and Nanotechnology, Electronic Engineering with Nanotechnology, Electronic and Electrical

Engineering, Nanoelectronics and Nanomechanics); рівень магістра – MEng (Electronics and Nanotechnology), MSc (Nanoelectronics and Nanotechnology, Nanoelectronics and Nanomechanics).

Наше дослідження показало, що основу концептуальних підходів до інженерної підготовки майбутніх фахівців у галузі наноелектроніки складає логіка та зміст самого поняття «інженер», специфіка інженерної діяльності в галузі наноелектроніки, а також його функціональні обов'язки в контексті глобалізаційних викликів. Структурування та формування змісту інженерної освіти здійснюється з урахуванням потреб наоіндустрії, інформаційно-комп'ютерних технологій, електротехнічних галузей, а також потреб економіки, науки, техніки й особистості, викликів глобалізації. Головний орієнтир – формування глобальних навичок інженера-наноелектроніка. Процес упровадження глобального виміру в зміст інженерних програм із наноелектроніки сприяє розвитку особистості інженера на всіх рівнях – індивідуальному, національному та глобальному.

УДК 378.22 (73)

А. С. Шевченко

СУЧАСНИЙ СТАН ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАГІСТРІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У США

З кінця 90-х рр. ХХ ст. публічне управління у США стало розглядатися з трьох сторін, які охоплюють сукупність взаємовідносин громадян і держави: публічної політики, публічного адміністрування та соціальних державних програм, що зумовило створення спеціалізацій за цими трьома напрямками підготовки. Академічні програми, які тяжіють до публічної політики, стали розвиватися на факультетах політології або у спеціалізованих школах (факультетах) публічного управління. Програми, які тяжіють до публічного адміністрування, розвиваються, як правило, у школах публічного адміністрування (schools of public administration), а програми аналізу державних програм (public policy analysis) розвиваються у школах зв'язків уз громадськістю (schools of public affairs). Водночас необхідно підкреслити, що підготовка фахівців за всіма трьома напрямками однаково важлива для успішної роботи міністерств і державних агентств.

Значний вплив на розвиток зазначених спеціальностей здійснює відома Асоціація АРРАМ (Association for Public Policy Analysis and Management), яка об'єднує практично всі провідні факультети й інститути публічного адміністрування у США й інших країнах. На конференціях АРРАМ розглядаються проблеми реалізації освітніх програм відповідного спрямування.

Констатуємо, що з кінця 90-х по теперішній час поступово відбулося предметне розмежування програм публічного адміністрування на програми в галузі публічного адміністрування (Public Administration) і на програми в галузі публічної політики (Public Policy). За магістерськими програмами з публічного адміністрування (Master of Public Administration) закріпилися сфери підготовки практиків

для роботи в державних органах. У свою чергу, освітні програми з публічної політики (Master Degree in Public Policy (MD in PP)) розділилися на два підвиди залежно від специфіки конкретних програм:

1) програми Master of Science in Public Policy (MSc in PP), у рамках яких готують аналітиків і науковців у галузі публічного адміністрування «наукового профілю». Головний акцент у підготовці робиться на вивченні курсів природничо-наукової (як мінімум, два природничо-наукові базові курси, які призначаються самими університетами) і математичної (математичні моделі) спрямованості;

2) програми Master of Arts in Public Policy (MA in PP), які готують аналітиків культурологічно-гуманітарного профілю в галузі публічного адміністрування.

Аналіз співвідношення програм PA і PP показав, що перші тяжіють до компетентнісної орієнтації, підготовки до практичної діяльності, а другі – до знанневої орієнтації (підготовка аналітиків, які оперують моделями і використовують кількісні, математичні методи). Це привело до подальшої диверсифікації освітніх програм публічного адміністрування на програми, що орієнтуються на знаннєву парадигму, і на програми, що орієнтуються на компетентнісну парадигму.

Зазначимо, що ступінь магістра публічного адміністрування (MPA) – це професійний ступінь для державних службовців. Програма магістратури з публічного адміністрування готує управлінців для органів виконавчої влади на місцевому, регіональному та федеральному рівнях, а також для неурядових і некомерційних організацій. У процесі навчання особлива увага приділяється принципам публічного адміністрування і ролі державних службовців; формування і реалізації державних програм, організаційного управління та законотворчості; бюджетування та фінансового менеджменту; адміністративного права; управління персоналом на державній службі; професійної етики; методам аналізу. На дворічну програму приймаються бакалаври. Після закінчення освітньої програми магістранти захищають диплом.

Сучасні тенденції розвитку публічного адміністрування зумовили необхідність розроблення освітніх програм на основі принципу міждисциплінарності. Інтеграція таких дисциплін, як економіка, соціологія, право, антропологія, політологія, регіональне планування та ін., дає змогу майбутнім державним службовцям бути мобільними та конкурентоздатними на сучасному ринку праці. Принципи свободи вибору, варіативності та модульності уможливають задоволення потреб магістрантів у виборі спеціалізацій, зокрема з міського планування, управління надзвичайними ситуаціями, охорони здоров'я, економічного розвитку, управління міським господарством, місцевого самоврядування, освіти, управління некомерційними організаціями, управління інформаційними технологіями, охорони навколишнього середовища, адміністративного права тощо. Нині у США спостерігається тенденція до зближення магістерських програм із публічного адміністрування (MPA) й аналізу публічної політики (MPP) у контексті вивчення базових дисциплін.

Розділ 3

Сучасний стан і перспективи психологічного супроводу особистості, яка перебуває в екстремальних умовах

УДК 159.99

Х. О. Катаран, Ю. В. Політило, О. В. Гайдар
Науковий керівник – В. М. Фірман

СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ОСОБИСТОСТІ, ЯКА ПЕРЕБУВАЄ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

Психологічний супровід – це вид психологічної допомоги, спеціально організований процес, спрямований на створення «перехідного простору» – безпечних умов для особи, де стає можливим вихід із негативного стану.

Кожна людина в конкретних умовах життєдіяльності відповідає на різноманітні подразники різною фізіологічною реакцією. В основному ця індивідуальність залежить від психофізіологічних властивостей людини. До них належать нервово-емоційна стійкість, врівноваженість нервових процесів, розумова та фізична працездатність і витривалість тощо.

Однією з основних проблем психологічного супроводу є визначення інтенсивності стрес-впливу на людину в екстремальних умовах діяльності.

Психологічного супровід особистості, яка перебуває в екстремальних умовах, складається з чотирьох основних факторів:

Перший фактор – «Розуміння» (розуміння ситуації): адресність психологічної допомоги; надання порад постраждалому.

Другий фактор – «Контакт» (початок взаємодії психолога з постраждалим): невідкладність і швидкість допомоги; неможливість застосовувати довгострокові методи психологічного впливу.

Третій фактор – «Допомога» (розуміння себе в ситуації): відновлення адекватної Я-концепції постраждалого; виправлення стратегії взаємовідносин з оточуючими; неможливість проводити профілактику виникнення та розвитку негативних психічних станів у постраждалих і зниження почуття неповноцінності.

Четвертий фактор – «Захист» (безпосереднє надання ЕПД (екстреної психологічної допомоги)): надання підтримки; пошук ресурсів; відновлення або розвиток знижених внаслідок негативного впливу психічних функцій; допомога у прийнятті рішень; неможливість забезпечити збереження або зміцнення психічного здоров'я постраждалого.

У даній доповіді ми розглянемо сучасний стан і перспективи психологічного супроводу особистості в екстремальних умовах на прикладі військовослужбовців АТО (антитерористичної операції) і їх сімей. Зважаючи на зростання числа екстремальних ситуацій у нашій країні за останні роки, саме цю категорію осіб було обрано.

Психологічний супровід учасників АТО є недостатнім, тому потрібно багато працювати, створювати теоретичну і практичну базу, щоб у перспективі надавати більш кваліфіковану допомогу військовослужбовцям.

Дану тему ми досліджували на основі наукових праць О. Буковської, Н. Оніщенко, О. Буряка, М. Гіневського, Г. Катеруша. Аналіз джерельної бази досліджуваної проблеми дозволяє стверджувати, що сучасний стан психологічної допомоги учасникам АТО незадовільний, оскільки за всі роки існування нашої держави не розроблялися спеціальні програми для психологічної реабілітації військовослужбовців. Перебування на сході країни, вирішення військових завдань призводять до психологічних травм військовослужбовців. Вони не можуть соціалізуватися у мирному суспільстві при їх поверненні, що впливає на їхнє життя і життя їхньої сім'ї.

В особового складу можуть розвиватися: відчай, апатія, складатися спотворена картина світу, формуватися агресивна, конфліктна поведінка.

Тому впродовж тривалого періоду їм потрібен психологічний супровід, допомога фахівця, у процесі якого особу скеровують у потрібному напрямку, залишаючи за нею вибір її подальших дій, не знімаючи з неї відповідальність за прийняті нею рішення.

Аналіз наукової літератури стосовно розвитку в учасників збройних конфліктів посттравматичних стресових розладів (ПТСР) свідчить, що ПТСР складають від 10 до 50% усіх медичних наслідків бойових дій. Фахівці наполягають, що психологічну допомогу повинні отримувати не лише військовослужбовці, але і їх родичі. На думку психотерапевтів, найбільш значущою для бійців, які повернулися з війни, є підтримка матері, дружини та командира. Дуже сприятливим засобом виходу зі стану ПТСР є систематична організація зустрічей між бійцями і створення груп взаємопідтримки між тими, хто разом пройшли через бойові дії, а ще краще, коли ці зустрічі проходять за участю командира, який є лідером і взірцем для своїх підлеглих.

Отже, якщо перелічені тенденції й особливості психічного життя учасника АТО не будуть враховані при роботі психолога з ними, створяться передумови для виникнення складних психосоціальних наслідків. Результати показують, що зіткнення більшості учасників АТО з реаліями звичайного мирного життя без попередньої допомоги може призвести до посилення їх психотравматизації й агресивної, конфліктної поведінки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Оніщенко, Н. В. Рефлекс придушення або що заважає ветеранам АТО повернутися до звичайного мирного життя / Н. В. Оніщенко, В. О. Тімченко // Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил. – 2015. – Вип. 2(43).
2. Бондаренко, О. Ф. Психологічна допомога особистості : учб. посібник для студентів ст. курсів психол. фак. та відділень ун-тів; О. Ф. Бондаренко. – Харків : Фоліо, 1996. – 237 с.
3. Повернення з зони бойових дій. Пам'ятка для сімей військовослужбовців, які повернулися з зони АТО / Редактор-упорядник: Т. М. Майстренко. – Житомир : Вид-во Євенок О. О., 2015. – 32 с.
4. Бандурка, О. Основи психології і педагогіки : підручник / Олександр Бандурка, Валентина Тюріна, Олена Федоренко ; МВС України, Нац. ун-т внутр. справ. – Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 334 с.
5. Бондарчук, О. І. Експериментальна психологія (CD) : Курс лекцій / О. І. Бондарчук. – К : МАУП, 2003. – 120 с.
6. Методичні рекомендації щодо соціально-психологічної адаптації демобілізованих учасників антитерористичної операції (АТО) та їх сімей [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dsznzoda.gov.ua/sites/default/files/loadfiles/АТО/pamjatka.pdf>

ЛЮДИ ПОМІЖ ЛЮДЕЙ: ЖИТТЄВА ПЕРСПЕКТИВА ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Суб'єктивність формування життєвого світу, творення свого життєвого шляху розгортається в контексті умов життя й індивідуальних особливостей кожної людини. Інвалідність як кризова ситуація є потужним мало прогнозованим чинником формування специфіки життєвої перспективи та внутрішнього світу.

Особи з інвалідністю живуть у світі, орієнтованому на здорових людей, які можуть нормально пересуватися, бачити, чути тощо. Порушення цих звичайних функцій обмежує звичайні вияви життєдіяльності малоприступними мурами. Щоб знайти своє місце в суспільстві, не пристосованому для неї, та бути творцем власного життя, людині з неповносправністю доводиться витратити велику кількість внутрішнього ресурсу для подолання численної кількості бар'єрів. Таких перешкод є безліч і вони створюють проблему доступності (до прикладу, для осіб із фізичними обмеженнями це проблема вільного пересування, для осіб із сенсорними порушеннями – проблема доступності до адекватної інформації). Часто така обмеженість може формувати поведінку за типом набутої безпорадності.

Проблеми *безбар'єрного простору* можна визначити основною проблемою у конструюванні життєвої перспективи й оцінки життя і своїх можливостей у ньому. Формування картини майбутнього визначається особливостями проблем, які створюють обмеження; у конструюванні життєвої перспективи особи з інвалідністю керуються обмежуючими чинниками, і часто ця обмеженість створена як травмою чи функціональним порушенням, так і умовами життя, пристосованістю середовища, толерантністю суспільства і, зрештою, смисловими та функціональними наповненнями свого життя та місця серед інших людей.

На відміну від семантичного наповнення терміна інвалідності в Конвенції ООН про права інвалідів, на побутовому рівні слово «інвалідність» вживають поряд із такими значеннями, як слабкий, нещасний, неспроможний до діяльності. А відтак відбувається підміна понять, що формує негативні установки макро- та мікросоціуму.

Проте дані американського дослідження свідчать про так званий *парадокс інвалідності*: досліджено, що діти, котрі страждають інвалідністю, говорять, що якість їхнього життя така ж сама, як і в їх однолітків. К. Бака, автор терміна, визначає поняття парадоксу інвалідності таким чином: наявність хронічного захворювання або інвалідності не обов'язково означає, що людина не задоволена своїм життям, незважаючи на те, що про це можуть думати інші [3].

Приписуючи особам з інвалідністю такі значення, як слабка, нещасна і неспроможна особа, навколишні починають проявляти надмірний жаль, невиправдане бажання допомогти (яке, зазвичай, лише шкодить), що формує надмірну залежність від інших та неможливість самореалізовуватись і розширювати власні соціальні компетенції. Окрім того, надмірна опіка близьких негативно впливає на самоефективність, а в першу чергу – на ефективність процесу реабілітації.

Окрім того, обмеженість у вільному доступі формують проблеми самооцінки та самоприйняття, ресурсності та творчого потенціалу, стигматизації та самостигматизації.

Проблеми, з якими зіштовхуються особи з інвалідністю, впливають на побудову життєвої перспективи, сприйняття і творення власного життя й оцінки своєї функції в ньому. Специфіку розвитку життєвої перспективи осіб з інвалідністю формують як загальні проблеми, з якими зіштовхуються особи з інвалідністю (обмеженість простору у вільному доступі, семантичне наповнення терміна інвалідності та ін.), так і проблеми, які залежать від ступеня функціонального обмеження, тривалості інвалідності та нозології (провідні суб'єктивні потреби та особливості умов життя).

Для збору емпіричного матеріалу використано опитувальник часової перспективи Ф. Зімбардо ZTPІ (адаптація українською мовою О. Сенік), шкалу задоволеності життям Е. Дінера, методичку діагностики соціальної підтримки (скорочена форма), тест життєстійкості С. Мадді (адаптація Д. Леонтєва), список термінальних цінностей Рокіча, модифіковану методичку діагностики самооцінки Дембо–Рубінштейн, методичку діагностики соціально-психологічної адаптації Роджерса–Даймонд (шкали прийняття себе, прийняття інших), анкету із загальними даними про досліджуваного, методичку «Психологічна автобіографія» (Л. Бурлачук, О. Коржова).

У дослідженні взяли участь 139 осіб з інвалідністю різної нозології та з функціональними обмеженнями різних ступенів (травма опорно-рухового апарату, ДЦП, інвалідність за загальним захворюванням, вади слуху та зору). Вік досліджуваних становить від 19 до 59 років.

У ході опрацювання методички «Психологічна автобіографія» викристалізувалась основна проблема досліджуваної групи в розумінні й аналізі життєвої перспективи: *минуле травмуюче, а майбутнє невизначене.*

У подіях минулого, які вказували досліджувані, простежуються певні особливості: 1) часто досліджувані зазначали події, які безпосередньо не стосуються їх власного життя (наприклад, весілля брата, народження похресниці тощо); 2) дуже рідко в подіях минулого особи з набутою інвалідністю вказували подію, яка призвела до травми; події минулого часто вказували вже після травми (рідко ж, ще до травми).

У подіях майбутнього дуже часто зазначалися не очікувані та плановані події, а потреби (хотів би, треба та ін.).

Особливості формування життєвої перспективи осіб з інвалідністю визначаються, перш за все, ставленням до свого стану здоров'я і можливостей. При якісному аналізі відповідей досліджуваних можна простежити самозвинувачення у власній травмі (до прикладу, причиною травми зазначають: дурість, дурна голова ногам спокою не дає), або ж, протилежно, звинувачення інших (наприклад, помилка лікарів, яку не визнає жоден медик). Окрім того, можна спостерігати певну іронію у ставленні до власної травми (наприклад, до причин травми відносили такі: бейсбольна бита, народився таким тощо).

Група осіб, що зазначала події і минулого, і майбутнього, має вищі показники за оцінкою вміння досягати бажаного, соціальною підтримкою ($p < 0,05$), оцінкою природи як цінності та сімейного життя як цінності та позитивним минулим ($p < 0,01$). Позитивне минуле формує позитивні очікування і від майбутніх подій. Цінності як смислове наповнення життєвої перспективи формують її неперервність і послідовний розвиток часових континуумів.

Рівень оцінки реального здоров'я та свободи як цінності є вищою у групі осіб, що не зазначали події власного життя ($p < 0,05$).

Автори методики «Психологічна автобіографія», опираючись на класифікацію Х. Різа та М. Смайера (H. Reese, M. Smyer), виділяють 4 типи подій: *біологічні* (наприклад, травма, народження дитини), *особистісно-психологічні* (наприклад, вибір життєвого шляху, події, пов'язані з використанням вільного часу), *події, що належать до змін фізичного середовища* (наприклад, переїзд) та *подій, що належать до змін соціального середовища* (наприклад, шлюб, просування по службі, зміна місця роботи, навчання тощо) [6, с. 142].

За типами вказаних подій у групі досліджуваних виділено три кластери, де до першого кластеру увійшли 23 особи, до другого – 50 осіб, а до третього – 66 (рис. 1). У всіх кластерах є незначна кількість біологічних подій і подій, які належать до змін фізичного середовища. Середні показники за особистісно-психологічними подіями присутні у першому кластері. Події, що належать до змін соціального середовища, у виділених кластерах розподілились за низьким, середнім і високим рівнем (рис. 1).

Таким чином, досліджувані, які увійшли до виділених профілів, характеризуються різним рівнем орієнтації на соціальні події та взаємодії з соціумом. Виділені кластери відрізняються за такими досліджуваними характеристиками, як соціальна підтримка, оцінка реального щастя та здоров'я ($p < 0,05$) і позитивне минуле ($p < 0,01$).

Профіль із найвищим рівнем вказаних подій, що стосуються змін соціального середовища, характеризується високими показниками за шкалою позитивного минулого та щастя реального, середнім рівнем соціальної підтримки та низькими показниками оцінки реального здоров'я. Досліджувані, що увійшли до профілю з низьким рівнем за типом соціальних подій, характеризуються низьким рівнем соціальної підтримки, високим рівнем оцінки реального здоров'я та низьким рівнем щастя реального та орієнтації на позитивне минуле.

Рис. 1. Виділені профілі за типами подій (за методикою «Психологічна автобіографія»).

З допомогою кластерного аналізу встановлено, що особи, вказуючи важливі події власного життя, перш за все, відрізняються за типом взаємодії з соціумом, мають різний рівень соціальної активності. Специфіка взаємодії з соціальним середовищем часто залежатиме від особистісного вміння налагодити соціальні компетенції, від загальних проблем, із якими зіштовхуються особи з інвалідністю, та від специфіки травми.

За результатами методики «Психологічна автобіографія» виявлено, що особи з набутою інвалідністю значно частіше вказують події, що певним чином стосуються здоров'я, тоді як у групі з набутою інвалідністю таким подіям досліджувані значно менше надають значення ($p < 0,001$).

Окрім того, у групі осіб із вродженою інвалідністю виявлено вищий рівень життєстійкості ($p < 0,01$), яка необхідна для пристосування до нового функціонального стану та набуття нових соціальних компетенцій.

Отже, для осіб, інвалідність яких набута в процесі життя, факт інвалідності є поняттям кризової життєвої ситуації і часто ця ситуація може розділяти життя на 2 періоди: життя до травми та після неї.

Формування життєвої перспективи як інтегративного утворення в структурі особистості залежить від низки факторів: умов життя, соціального оточення, мотиваційної та ціннісної сфери, минулого досвіду життя. Специфіку формування життєвої перспективи та життєвого шляху зумовлює і ситуація інвалідності. Особи з інвалідністю у формуванні власної картини життя зіштовхуються з низкою проблем і внутрішніх суб'єктивних потреб. Проблема вільного доступу, змістовне розуміння інвалідності на побутовому рівні формує в осіб з інвалідністю поведінку за типом набутої безпорадності. Поряд із цією проблематикою виникає проблема стигматизації та самостигматизації, які є взаємозумовленими. Так, очікування оточення від стигматизованої групи буде формувати відповідну підтверджуючу поведінку.

На побутовому рівні осіб з інвалідністю характеризують як неспроможних до ефективної діяльності, нещасних, слабких. Виникає необґрунтована опіка та бажання допомогти у побутовій діяльності (особливо це стосується близьких осіб, які формують лише залежність і несамостійність в осіб з інвалідністю).

Проблеми доступності та вільного простору формують у групі осіб обмеженість у розвитку життєвої перспективи та самодетермінації відповідно до своїх потреб, задатків і можливостей.

Основною проблемою та відмінністю за критерієм тривалості є дискретність часової перспективи у групі осіб із набутою інвалідністю. Пристосування до нової ситуації розвитку потребує високого рівня адаптаційного потенціалу. Також особи з набутою інвалідністю часто згадують події, що стосуються їх здоров'я; на відміну від особи з вродженою інвалідністю, вони мають змогу порівняти свій функціональний стан до травми та після неї.

Вирішення проблем осіб з інвалідністю знаходиться не лише у сфері створення безбар'єрного суспільства, а й у переосмисленні семантичного наповнення поняття інвалідності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Титаренко, Т. М. Життєвий шлях особистості в постмодерністському дискурсі / Т. М. Титаренко // Психологія особистості. – 2010. – № 1. – С. 11-18.
2. Niepełnosprawność: definicja, klasyfikacja i konsekwencje. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bon.uw.edu.pl/budw/niep_co.html
3. Бака, К. Парадокс инвалидности. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dislife.ru/flow/theme/8766/>.
4. Дембо, Т. Приспособление к несчастью: проблема социально-психологической реабилитации / Т. Дембо, Г. Левитон, Б. Райт. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://traumatherapy.com.ua/content/prisposoblenie-k-neschastyu-problema-socialno-psihologicheskoy-reabilitacii>.
5. Клименко, О. Є. Конструювання життєвої перспективи крізь призму ситуації інвалідності / О. Є. Клименко // Проблеми сучасної психології : Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – 2013. – Вип. 22. – С. 215-224.
6. Бурлачук, Л. Ф. Психология жизненных ситуаций / Л. Ф. Бурлачук, Е. Ю. Коржова. – М. : Российское педагогическое агентство, 1998. – 263 с.

УДК 159.9.07

С. А. Поліщук

ЕМОЦІЙНА САМОРЕГУЛЯЦІЯ ЯК УМОВА ПРОДУКТИВНОГО ПЕРЕЖИВАННЯ ОСОБИСТІСТЮ СУБ'ЄКТИВНИХ КРИЗ

Суб'єктивні кризи є невід'ємною частиною життєвого шляху особистості та виникають, у першу чергу, залежно від її тау-типу, неоціненний внесок у вивчення якого належить двом відомим вітчизняним ученим Б. Цуканову та В. Рибалці [1]. Завдяки їх копіткій науковій праці було експериментально вивчено одну з найвагоміших індивідуальних властивостей людини, яка отримала назву індивідуальної одиниці часу, що впродовж життя залишається жорстко заданою, а отже, незмінною програмою, узагальненою формою «дійсного теперішнього». Окрім ефективності функціонування людини впродовж життя, індивідуальна тривалість часу впливає на її сприймання, переживання, маніпулювання часом тощо. Згідно з дослідженнями Б. Цуканова, люди умовно поділяються на п'ять типів психологічного часу, які відрізняються за кількома ознаками: а) специфікою сприймання і переживання часу; б) орієнтацією на одну з трьох страт часу; в) схильністю ефективно діяти у специфічних сферах життя (наприклад, у міжособистісній взаємодії).

Особливості кожного тау-типу визначають періодичність виникнення суб'єктивних криз особистості та специфіку їх перебігу через співвідношення показників втрат, життєвих надбань і «завдань розвитку» (Хевайюрст) як груп проблем, вимог, життєвих ситуацій, які породжуються біологічним становленням, соціальними очікуваннями і власними діями людини. Зміст «завдань розвитку» має змінюватися від кризи до кризи, визначаючи його (розвитку) напрям, силу і наповнення. Важливу роль у цьому процесі відіграє емоційна саморегуля-

ція людини, у якій зосереджені її ресурсні можливості продукування ідей і готовність втілювати їх у життя, тим самим впливаючи на продуктивність переживання суб'єктивних криз.

Тут (в емоційній саморегуляції) контролюється енергетичний баланс організму на різних рівнях активності та глибини емоційного контакту з середовищем [2]:

1. Рівень польової реактивності, який пов'язаний із найбільш примітивними, пасивними формами психічної адаптації, розв'язує проблеми захисту організму від руйнівних впливів середовища, забезпечує вибір позицій комфорту і безпеки. Ця проста й адекватна поведінка дозволяє обрати для забезпечення психічного комфорту оптимальну просторову позицію, сприяє підтримці гармонії, душевного спокою у внутрішньому емоційному житті. Польова реактивність сприяє відчуттю краси, гармонії створеного, що є першим сигналом можливості оптимального розв'язання життєвих проблем і завдань.

2. Рівень стереотипів як регулятор процесів і шляхів задоволення соматичних потреб, ефективний контроль за функціями організму, впорядкування психосоматичних відчуттів у їх зв'язку з актуальними зовнішніми сигналами, інтенсивність яких коригується відповідно до вітальних потреб людини. Тут зростає чутливість до будь-яких порушень потреб, якісно оцінюються сигнали оточення і внутрішнього середовища, де останні більш значущі. Властиві яскраві емоційні переживання. Неприятні сенсорний дискомфорт, порушення режиму. Стійка афективна пам'ять, завдяки якій з'являється афективний досвід сенсорної взаємодії з середовищем, формуються індивідуальні смаки, звички. Рівень стереотипів вибірково посилює стеничні стани, протидіє розвитку астенічних, розвиває способи аутостимуляції радості, задоволення. У культурному розвитку афективні механізми стимулюють соматичну сферу, впливають на складні прийоми підтримки позитивних емоційних станів.

3. Рівень експансії забезпечує активність там, де афективний стереотип поведінки є неефективним. Перешкоди викликають дослідницьку поведінку, формують шляхи переборення труднощів, потребу оцінити власні сили. Афективні переживання пов'язані з досягненням бажаного. Афективна пам'ять накопичує знання про себе, успіхи і поразки, започатковує рівень домагань. Як наслідок, виникає афективне самовідчуття «можу» і «не можу», що сприяє активній експансії на оточення, коли неочікувані враження не лякають, а цікавлять, перешкоди спричиняють не страх, а гнів, агресію. Цей рівень є енергетично сильним, провідним, дозволяє активно перетворювати окремі неприємні враження у приємні, вирішувати «завдання розвитку» попри існуючі перешкоди.

4. Рівень емоційного контролю, коли на самовідчуття особистості впливає емоційна оцінка оточення, внаслідок чого розв'язуються складні соціальні проблеми. Афективні переживання, у свою чергу, пов'язані зі співчуттям. Емоційна пам'ять упорядковує процеси сприймання, створює образ надійного, стабільного навколишнього світу, сприяє емоційній впевненості в інших людях, їх знаннях.

Таким чином, посилені базальні рівні емоційної саморегуляції впливають на переживання особистістю суб'єктивних життєвих криз, створюючи типову манеру емоційних відносин із зовнішнім світом, що в кінцевому результаті впливає

на проблеми, вимоги, життєві ситуації, які супроводжують індивідуальний розвиток, визначаючи його напрямок, силу і наповнення, а, отже, спроможність продуктивного переживання означених криз.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рибалка, В. В. Теорії особистості у вітчизняній психології : навчальний посібник / В. В. Рибалко. – К. : ПППС АПН України, 2006. – 530 с.
2. Поліщук, С. А. Методичний довідник з психодіагностики / С. А. Поліщук. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2009. – 442 с.

УДК 159.9

І. І. Приходько

ТРЕНІНГ ФОРМУВАННЯ, ПІДТРИМАННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ОСОБИСТОСТІ У ФАХІВЦІВ ЕКСТРЕМАЛЬНИХ ВИДІВ ДІЯЛЬНОСТІ

Трирічний досвід виконання службово-бойових завдань (СБЗ) військовослужбовцями Національної гвардії України (НГУ) в умовах проведення антитерористичної операції (АТО) показав, що професійно-психологічна підготовленість військовослужбовця – це не просто бажана частина його майстерності, але й обов'язкова складова професійної діяльності [4]. Професійна майстерність військовослужбовця НГУ складається не лише з військової спеціальної навченості, але і психологічної підготовленості. Якщо у людини немає такої підготовленості, немає і справжньої майстерності, будуть існувати проблеми в ефективності та результатах виконання службово-бойових завдань в екстремальних умовах [1]. У зв'язку з цим дуже важливо, щоб військовослужбовці змогли опанувати методи, які дозволяють розвинути необхідні професійно важливі якості, що забезпечують їх психологічну безпеку особистості (ПБО), в основі якої є не лише забезпечення фізичного виживання військовослужбовця в екстремальних умовах, але й збереження більш широкого функціонування особистості, фахівця – здатності ефективно і професійно діяти [7].

Тому великий інтерес представляє розроблення та впровадження програми формування, підтримання та збереження психологічної безпеки особистості у персоналі екстремальних видів діяльності. Для її вирішення у рамках нашого дослідження була розроблена комплексна програма, теоретичним підґрунтям якої стала структурно-функціональна трансформаційна модель ПБО фахівця екстремального виду діяльності [2].

Під психологічною безпекою особистості фахівця екстремального виду діяльності ми розуміємо складну багаторівневу динамічну систему, що відображає ступінь психічної захищеності людини, її здатність підтримувати оптимальний рівень функціонування, можливість усувати зовнішні та внутрішні загрози, які виникають, зберігати на достатньо стійкому дієздатному рівні виконання службово-бойових завдань у звичайних та екстремальних умовах [3]. Метою розбу-

дови системи ПБО є створення безпечних умов для її життєдіяльності та здійснення вибору, який визначатиме напрям подальшої самореалізації особистості та її безпеку. Для її реалізації використовується потенціал чотирьох структурно-функціональних компонентів ПБО у звичайних умовах діяльності: морально-комунікативного, мотиваційно-вольового, ціннісно-смислового та внутрішнього комфорту. Під час діяльності людини в екстремальних умовах, коли відбувається трансформація системи ПБО та створюються інші чотири структурно-функціональні компоненти, використовується потенціал: морально-вольової урегульованості, стратегій подолання стресових ситуацій, ціннісно-смисловий компонент і посттравматичне зростання / регрес.

Для позначення здатності до відновлення системи ПБО пропонується використання терміна «пружність системи психологічної безпеки особистості», який відображає процес динаміки і трансформації системи ПБО під час впливу екстремальних факторів зовнішнього середовища [3]. При цьому під час діяльності в екстремальних умовах на певний час система ПБО «стискується» і таким чином захищається від небезпек зовнішнього середовища; коли гостра фаза минає, система знову «розтискується» та відновлюється. Після дії помірного стресу дана система не лише відновлюється, але й дає помітний приріст і певне зростання, стає більш диференційованою, забезпечує більшу здатність для розвитку особистості, підвищує якість взаємодії з оточуючим соціальним середовищем. Проте після дії надсильних або хронічно тривалих повторюваних негативних впливів ця система не завжди спроможна відновитися до початкового рівня: може залишатися зі «сплющеною» ціннісно-смиисловою сферою, термінальною мотивацією, обмеженою соціальною взаємодією й однобоким уявленням людини про себе. У результаті цього зменшується кількість «Я»-образів, з якими ідентифікується особа, виникає неадекватне уявлення про себе через дію захисних механізмів самосвідомості, з'являються ознаки, характерні для посттравматичного стресового розладу або професійної деформації особистості.

Визначено, що здатність до самовідновлення системи ПБО персоналу екстремального профілю діяльності залежить: від режиму праці та можливостей для відпочинку, спілкування з референтною групою та самореалізації в інших сферах життєдіяльності, а також від того, наскільки під час професіоналізації система ПБО сприяла формуванню механізмів емоційного відреагування на стресові впливи та здатності залучати зовнішні та внутрішні ресурси для їх подолання [3].

Для покращення відновлення системи ПБО персоналу екстремального профілю діяльності була розроблена комплексна програма, яка складається з проведення організаційних, психодіагностичних, психопрофілактичних, психокорекційних, психореабілітаційних заходів і надання психологічної допомоги на таких етапах [2]:

1. Психологічна підготовка особового складу до ймовірних (типових) екстремальних ситуацій.
2. Оцінювання типу організації та рівня ПБО у військовослужбовців на етапі підготовки до виконання СБЗ, яке передбачає дії в екстремальних умовах, та прогнозування ефективності їх професійної діяльності у зазначених умовах.
3. Контроль психічного стану військовослужбовців в умовах екстремальної ситуації та надання необхідної екстреної психологічної допомоги.

4. Оцінювання рівня ПБО у військовослужбовців безпосередньо після прибуття з СБЗ, які виконували в екстремальних умовах, і надання психологічної допомоги особам, які її потребують.

5. Загальні й індивідуальні психореадаптаційні заходи для всього особового складу, який виконував СБЗ в екстремальних умовах.

6. Періодичний контроль за динамікою рівня ПБО у військовослужбовців, які потрапляли в екстремальні ситуації, з метою встановлення ознак психічних порушень.

7. Індивідуальна та групова психологічна реабілітація та корекція осіб з ознаками непсихотичних порушень.

8. Психолого-психіатрична та медична експертизи військовослужбовців, які брали участь у виконанні СБЗ в екстремальних умовах, для прийняття рішення про їх придатність до подальшої військової служби.

Основною частиною розробленої програми є соціально-психологічний тренінг «Спокій та порядок» [6]. За його змістом було сформовано чотири модулі, які відповідають структурним компонентам трансформаційної моделі ПБО фахівця екстремального виду діяльності у звичайних умовах: морально-комунікативний, мотиваційно-вольовий, ціннісно-смісловий і внутрішнього комфорту. Запропоновані заходи спрямовані на: 1) покращення процесу адаптації особового складу до екстремальних умов, пов'язаних із виконанням СБЗ; 2) розвиток морально-комунікативних якостей; 3) підвищення стійкості до стресу, що виникає під час виконання СБЗ при ускладненні оперативної обстановки; 4) активізацію професійної мотивації; 5) здобуття навичок постановки реальних професійних цілей і їх досягнення; 6) отримання навичок саморегуляції поведінки в екстремальних умовах; 7) розвиток ціннісно-сміслові сфери у військовослужбовців; 8) корекцію негативних психічних реакцій і станів, які виникають при виконанні СБЗ в екстремальних умовах; 9) покращення якості сну.

При розробленні програми тренінгу враховувалося, що у разі виконання особовим складом СБЗ в екстремальних умовах, структурно-функціональна модель ПБО трансформується. Тому в зазначені блоки тренінгу вводилися додаткові вправи [2], які спрямовані на розвиток психологічних якостей, які входять до структурних компонентів моделі ПБО в екстремальних умовах діяльності: морально-вольова урегульованість (нормативність), стратегії подолання стресових ситуацій (копінги), ціннісно-сміслові і посттравматичне зростання / регрес.

Після завершення кожної вправи та заняття, яке складається 60 хвилин (тривалість усього тренінгу – 16 годин без урахування часу на тестування) здійснюється розбір можливих варіантів дій особового складу в ситуаціях, які моделювалися, висвітлюються основні ключові моменти після проведених елементів тренінгу. Деякі елементи тренінгу (ситуаційно-рольові та ділові ігри) доцільно проводити під час занять із бойової та спеціальної підготовки, які ґрунтуються на максимально реальному відтворенні майбутніх екстремальних ситуацій, моделюванні різноманітних варіантів їх розвитку, чинених дій і емоційного фону виконання СБЗ.

Для оцінки ефективності тренінгу після його завершення проводяться психодіагностичні дослідження особового складу, який брав у ньому участь, за допомогою

авторської методики «Діагностика психологічної безпеки особистості» з визначенням рівня ПБО та її компонентів [5]. Після проведеного тренінгу в респондентів підвищується індекс ПБО й інших компонентів, розвивається впевненість у собі, зміцнюються навички надання психологічної та медичної допомоги співслужбовцям, він допомагає вирішувати власні психологічні проблеми.

Таким чином, розроблений соціально-психологічний тренінг «Спокій та порядок» дозволяє розвинути емоційну саморегуляцію і покращити нейтралізацію агресивних проявів, сформувати більшу толерантність до оточуючих, знизити ризик дезадаптації у під час діяльності в екстремальних умовах, підвищити нервово-психічну стійкість, покращити показники комунікативних якостей і контроль свідомості над поведінкою. У результаті в персоналу розвиваються не лише особистісні та професійно важливі якості екстремальних видів діяльності, але й будується добре диференційований професійний образ світу, в майбутньому можна прогнозувати події власного життя, уникати небажаних для самореалізації ситуацій, розбудовувати соціально-психологічне середовище за власним планом і виконувати провідну роль у стосунках з іншими. Після проведеного тренінгу особовий склад стає відкритим новому досвіду, новим способам взаємодії, вони не бояться нових завдань, складних життєвих ситуацій. Побудовані стосунки з оточуючим середовищем не лише дозволяють в екстремальних ситуаціях залучати власний зовнішній ресурс (допомогу від оточення), але й сприяють постійному збагаченню особистості фахівця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Динаміка психічних станів військовослужбовців сил охорони правопорядку при виконанні службово-бойових завдань під час масових заворушень : монографія / І. І. Приходько, О. В. Тімченко, А. А. Лиман та ін. / За заг. ред. проф. І. І. Приходька. – Х. : НА НГУ, 2016. – 130 с.
2. Засади психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності: монографія / І. І. Приходько. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2013. – 745 с.
3. Приходько, І. І. Психологічна безпека персоналу екстремальних видів діяльності (на прикладі військовослужбовців внутрішніх військ МВС України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / І. І. Приходько. – Х., 2014. – 40 с.
4. Приходько, І. І. Психологічні особливості службово-бойової діяльності військовослужбовців Національної гвардії України при проведенні антитерористичної операції / І. І. Приходько // Вісник Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Військово-спеціальні науки. – 2015. – № 2 (33). – С. 35-39.
5. Приходько, І. І. Розробка психодіагностичного інструментарію визначення психологічної безпеки особистості фахівців екстремальних видів діяльності / І. І. Приходько // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. – 2012. – Вип. 2 (1). – С. 312-322.
6. Професійно-психологічний тренінг військовослужбовців Національної гвардії України : монографія / О. С. Колесніченко, Я. В. Мацегора, І. І. Приходько / За заг. ред. проф. І. І. Приходька. – Х. : НА НГУ, 2016. – 281 с.
7. Психологія екстремальної діяльності : навч. посіб. / І. І. Приходько, О. С. Колесніченко, О. В. Тімченко та ін. / За заг. ред. проф. І. І. Приходька. – Х. : НА НГУ, 2015. – 408 с.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ДОПОМОГА В РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПЕРЕДУМОВА ЇЇ ЖИТТЄВОЇ СТІЙКОСТІ

Особистість характеризується певною динамікою. Зміни в особистості можна оцінювати як позитивні (корисні) або негативні (шкідливі). Ці зміни відбуваються, перш за все, завдяки активності самої людини, а також впливу середовища, яке може сприяти чи перешкоджати її розвитку. Як приклад допомоги середовища в розвитку особистості можна розглядати педагогічне керівництво самовихованням особистості, здійснюване у навчальних закладах, психолого-педагогічний супровід, патронаж розвитку особистості, а також зустрічі у різноманітних групах (молодіжні й інші спільноти, психотерапевтичні групи). Зміни є основним фактором розвитку особистості. Однак «...не всякі зміни є розвитком. Останній являє собою низку внутрішньо пов'язаних, послідовних і прогресивних змін, які характеризують рух людської істоти від нижчих до вищих рівнів її життєдіяльності» [1, с. 135].

Є чимало концепцій розвитку. Так, згідно з теорією К. Роджерса, в атмосфері свободи й сердечності, тобто в так званій атмосфері визволення, найуспішніше відбувається розвиток власного «Я», перехід від залежності до самостійності. Особа під впливом доброзичливого ставлення до себе з боку оточення набуває самоповаги, навчається самостійно робити оцінки й відкриває в собі щораз нові потенційні можливості для розвитку. Натомість у дегуманізованому суспільстві, у якому спостерігається гострий дефіцит любові та сердечності, розвиток особистості зазнає різноманітних деформацій.

Для правильного функціонування людині потрібна довіра і позитивне ставлення до власного «Я». Така позиція щодо себе можлива лише тоді, коли особа зазнає такого ж ставлення від середовища (від батьків у сім'ї, учителів у школі). Людина не буде вірити в себе, якщо раніше хтось інший не повірить у неї [3]. Під впливом прийняття любові від оточуючих у дитини виникає потреба обдаровувати любов'ю, вона хоче сама любити, оскільки під впливом самоактуалізації дістає задоволення не лише з того, що зазнає любові, але й через те, що може дарувати її іншим.

Водночас із повагою, яку виявляють до дитини, у неї розвивається позиція поваги стосовно себе самої (самоповаги). Дитина навчається сприймати себе як цінність, як когось, хто заслуговує на любов і хто може любити сам. Коли особа вже здобуде таку позицію щодо себе самої, то навіть якщо інші вже перестануть виявляти це позитивне ставлення, вона все ж не втратить почуття самоповаги [3, с. 183]. Позиція самоповаги має величезне значення для функціонування особи в суспільному контексті. Вона забезпечує стійкість проти спроб маніпулювання з боку інших, відкриває перспективи для досягнення вищих цілей. Про значущість цієї позиції згадують багато психологів, починаючи від Адлера, який розглядає людину як таку, що бореться проти своєї слабкості та навіть готова прийняти хворобу, щоб не втратити позитивного самосприйняття. Важливість позитивного образу власної особи відображена й у трансакційному аналізі Е. Берна.

Небезпека низької самоповаги полягає, перш за все, у тому, що особа, яка не впевнена в собі, має схильність до пошуків протектора. Достатньо, щоб то цієї людини хтось виявив мінімальну доброзичливість, як вона вже буде готова піддатися тій особі цілковито, аж до втрати своєї гідності. Щоб завоювати чи зберегти чиєсь добре ставлення до себе, люди деколи готові відмовитися від власного способу мислення, принципів, суджень. У такий спосіб виникає умовне оцінювання, внаслідок чого особа керується не питанням, чи така поведінка сприятиме її розвитку, а лише тим, чи це викличе схвалення й хороше ставлення до неї з боку якоїсь важливої особи (для дитини – батьків, учителів, наставників).

У випадку маніпуляції чи загрози організм сам захищається за допомогою неврозу чи агресії. Агресія тут постає як спроба зберегти певне почуття контролю над ситуацією у спосіб охорони, зміцнення й підвищення почуття власної значущості. Фактично через агресію можна протидіяти маніпулюванню чи нав'язуванню собі чиєїсь волі [3]. Однак за певних обставин агресія може виявитися недієвою або неможливою. За таких умов можуть спрацювати так звані захисні механізми. Наскільки явна агресія повинна бути усвідомлена, оскільки особа мусить прийняти конкретне рішення, щоб атакувати когось, настільки захисні механізми діють у сфері несвідомого. Явна агресія спрямована назовні, а захисні механізми, навпаки, є агресивною неусвідомленою дією, скерованою на самого себе. Людина, яка відчуває загрозу від зовнішньої ситуації, щоб врятувати власне почуття гідності, сама фальсифікує правду про себе. Переконує себе, що не могла й не може повестися інакше, ніж це робить чи зробила. Правдиву інформацію, яка принижує її цінність у власних очах, усуває зі свідомості. Усування – це головний захисний механізм. Поряд із ним (на його основі) виступають: анулювання попередніх подій чи бажань, за які суб'єкт відчуває себе винуватим; фантазії, які мали б замінити реальні дії та можуть бути втечею від складних ситуацій; ідеалізація, коли людина, не маючи змоги зреалізувати ідеальний образ власної особи, переносить цей ідеал на когось, хто найчастіше є або мав би стати об'єктом любові; ідентифікація – несвідоме присвоєння рис іншої людини; інтраекція, коли людина приймає чийсь норми за власні, що дає їй почуття суб'єктивного контролю; компенсація, яка полягає в подальшому відшкодуванні своїх вад і недоліків через спробу звернути на себе увагу, здобути визнання; проекція – приписування іншим своїх несхвальних і неусвідомлених мотивів та емоцій із метою усунення страху і прикросів, пов'язаних із наявністю цих рис; переміщення, яке полягає в перенесенні емоцій із внутрішнього джерела конфлікту на якийсь зовнішній об'єкт (пренесення агресії на так званого «цапа-відбувайла»); показова реакція – полягає у демонструванні назовні позицій, мотивів і потреб, протилежних до тих, які свідомо відкидаються; регресія, тобто повернення до більш раннього стану чи стилю функціонування; раціоналізація, тобто деяка форма фальшивого розумування, мета якого – приховати дійсні мотиви вчинку, наслідки своїх дій або ж небажані ситуації, щоб зробити позитивним образ власної особи.

Усі захисні механізми – це внутрішні пізнавальні маніпуляції, які на якийсь час забезпечують особі послаблення неспокою або недопущення його виникнення. Однак за пізнавальними процесами йдуть слідом процеси емоційні – переживання й переоцінка в чуттєвій сфері. Навіть коли людина собі все пояснить і ніби себе переконує, все ж надалі вона може відчувати страх, неспокій, невдоволення собою, почуття провини і сорому. Якщо за таких обставин запрацює власна активність, зусилля,

спрямовані на розвиток (їх можна стимулювати вихованням або психотерапією), тоді воля й інтелект стають визначальними: воля стає більш вільною, а інтелект зі сліпого інструмента різних імпульсів перетворюється в силу, яка уможливорює глибшу, повнішу й об'єктивнішу оцінку себе самого і свого життя. Особа відчуває, що вона спроможна опанувати свої захисні механізми, усвідомити їх і відмовитися від них. Хоча цілком подолати їх не вдасться ніколи, однак і у цьому сенсі праця над своїм розвитком повинна здійснюватися впродовж усього життя.

Людям, які не можуть допомогти собі самі, можна і треба допомогти. Допомогою є безумовне позитивне ставлення (повага) до такої особи, незалежно від того, чи вона на це заслужила. Позитивне ставлення треба виявляти не лише словами, але й усією позицією. Якщо особа в неконгруентному стані буде тривалий час зазнавати позитивного ставлення, то в неї знову може прокинутися віра в себе, безумовна позитивна оцінка себе самої, а також інших людей.

Щоб допомога у формуванні особистості була успішною, слід врахувати природні процеси, які відбуваються в людині (внутрішня готовність до змін: чи людина, що потребує допомоги, звертається добровільно, які мотиви звернення, чи людина відкрита до допомоги). Особа, яка надає допомогу, повинна викликати довіру, бути сама собою, автентичною. Така автентичність вимагає сприйняття самого себе таким, яким є насправді, і водночас виявлення себе таким назовні. Бажаючи допомогти іншим у розвитку особистості, слід удосконалити свою особистість, щоб стати певним індивідуальним взірцем. Особи, які бажають надати допомогу, повинні володіти безумовною доброзичливістю, яка виявляється у вислуховуванні іншої людини, не нав'язуючи їй власної волі, та сприянні в прийнятті відповідальності за свої дії, виявом чого мають стати конкретні рішення про здійснення позитивних справ. Не слід приймати рішення, думати чи відчувати замість іншої людини, але потрібно думати, відчувати і приймати рішення разом із нею, ділячись при цьому власними почуттями, водночас допомагаючи у набутті потрібної інформації.

Таким чином, у сучасній розвивальній освітній парадигмі батьки, педагоги і психологи повинні стати тренерами з особистісного розвитку, мудрими наставниками, консультантами, щоб забезпечити гармонійний розвиток життєво компетентної особистості, невід'ємними якостями якої є цілісність, психологічна і духовна зрілість, а отже, життєздатність і життєстійкість.

ЛІТЕРАТУРА

1. Костюк, Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк ; за ред. Л. Н. Проколієнко. – К. : Рад. шк., 1989. – 608 с.
2. Організація самовиховання особистості : навчально-методичний посібник для вчителів і викладачів, організаторів виховного процесу / Ю. Р. Сурмяк, Т. Г. Тюріна, Л. Г. Кудрик. – Львів : ЛОППО, 2011. – 80 с.
3. Психологія. З викладом основ психології релігії / Під. ред. о. Юзефа Макселона ; Пер. з польської Т. Чорновіл. – Львів : Свічадо, 1998. – 320 с.
4. Юркевич, П. Д. Читання про виховання / П. Д. Юркевич; [переклад з рос. Л. Г. Кудрик]. – К. : Кондор-Видавництво, 2016. – 244 с.

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ КУРСАНТІВ ВНЗ МВС ДО МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: СИБЛІНГОВИЙ АСПЕКТ

Психологічна готовність курсантів ОВС виступає важливою умовою успішного виконання майбутньої професійної діяльності, яка повинна формуватися й удосконалюватися як самою особистістю фахівця, так і всією системою заходів, які проводяться державою в цілому. Шляхи формування готовності до здійснення професійної діяльності курсантів у системі МВС як умови ефективності службової діяльності досліджувалась у наукових працях В. Андросюка, О. Бандурки, В. Барка, Ф. Думка, В. Дяченка, Г. Запорожцевої, О. Іванової, Л. Казміренко, Л. Мороз, О. Шаповалова, Г. Юхновця, Г. Яворської та ін. [2]. Так, на думку І. Машука, психологічна готовність до діяльності в структурі МВС можна розглядати як стійкий стан, цілісний структурний комплекс компонентів (індивідуально-психологічні особливості, професійні знання, навички й уміння; мотиви, інтереси і потреби), який утворюється завдяки установці суб'єкта на конкретний вид правоохоронної діяльності шляхом цілеспрямованої професійно-психологічної підготовки і виникнення активно-дійового стану підготовленості тощо. Разом із тим, психологічна готовність характеризується оптимальною мобілізацією всіх ресурсів організму, розвитком емоційно-вольової регуляції особистості курсанта, його стійкості завдяки професійній підготовленості, а також активно-позитивним ставленням до обраної діяльності [1]. Зважаючи на те, що правоохоронна діяльність, служба в міліції розглядається як життєдіяльність людини в особливих, екстремальних умовах, які характеризуються достатньо високим рівнем нормованості, регламентованості та контрольованості, формування психологічної готовності курсантів – майбутніх правоохоронців – виступає базовою основою їхньої успішної діяльності та можливості у самореалізації. У дорослому житті знаходить відображення те, який порядок народження у батьківській сім'ї займала особистість. Оскільки сиблінгова позиція впливає на становлення особистості, то цікавим стало дослідити її ролі у формуванні психологічної готовності майбутнього професіонала. Це і зумовлює актуальність нашого дослідження. У дослідженні взяли участь 90 курсантів ОВС віком від 19 до 22 років, 3 і 4 курси Львівського державного університету внутрішніх справ. Для виявлення парціальної готовності до професійного саморозвитку застосовано методика «Діагностика рівня парціальної готовності до професійно-педагогічного саморозвитку». Також використана «Методика оцінки рівня самоактуалізації особистості» («САМОАЛ») для встановлення показників самоактуалізації, які можуть впливати на готовність курсантів до професійної діяльності. Для інтерпретації отриманих даних були застосовані методи математико-статистичного опрацювання даних (комп'ютерний пакет статистичного аналізу STATISTICA у версії 8.0): порівняльний (однофакторний дисперсійний аналіз, Scheffe Test) аналіз із їх подальшою якісною інтерпретацією та змістовим узагальненням. Отримані результати порівняльного аналізу вказують на відмінності показників психологічної готовності до діяльності в професійній сфері (див. рис. 1).

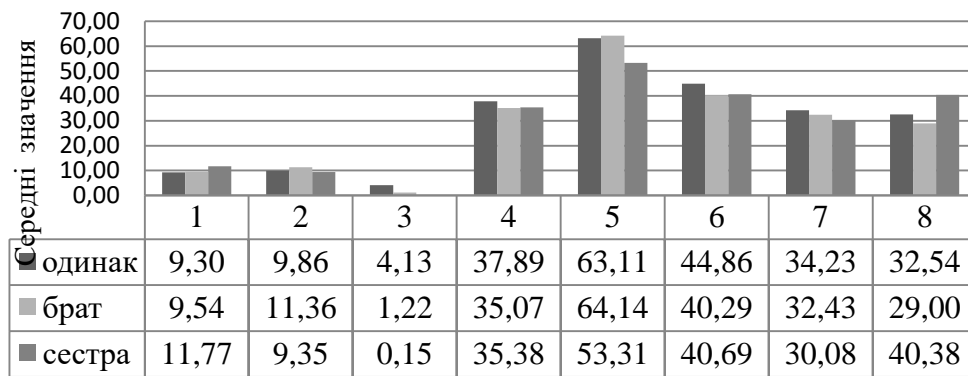

Рис. 1. Порівняльний аналіз сиблінгової позиції для діагностичних показників

Умовні позначення: 1 – орієнтація в часі; 2 – креативність; 3 – психологічна готовність; 4 – когнітивний компонент психологічної готовності; 5 – морально-вольовий компонент психологічної готовності; 6 – організаційний компонент психологічної готовності; 7 – здатність до самоуправління; 8 – комунікативний компонент психологічної готовності.

Так, одинаки демонструють вищі показники психологічної готовності до професійної діяльності, зокрема її когнітивний, організаційний компонент та здатність до самоуправління. Тобто вони більше налаштовані на майбутню професійну діяльність, знають специфіку роботи, володіють певними знаннями та навичками, прагнуть до пізнання та саморозвитку, показують успішність у професійному навчанні, вміють планувати час, здатні організувати себе та власну професійну діяльність, використовувати інноваційні технології.

Ті курсанти, що мають брата, вміють зосереджуватися на завданні, мобілізувати сили і ресурси для досягнення потрібного результату, цілеспрямовані, працездатні, доводять почату справу до кінця, сміливі та креативні. Наявність сестри характеризує досліджуваних як таких, що живуть у теперішньому часі, «тут і тепер», здатні встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, володіють певною сукупністю знань, умінь і навичок, що забезпечує ефективне спілкування, а також вміють акумулювати й використовувати досвід діяльності колег, відстоювати свою точку зору і переконувати інших у процесі дискусії, уникають конфліктів у процесі спільної діяльності, використовуючи при цьому співробітництво і взаємодопомогу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Машук, І. О. Формування психологічної готовності учнів спеціалізованих загальноосвітніх закладів міліції до навчально-службової діяльності в системі МВС України : Автореф. дис... канд. психол. наук. – К., 2009. – 21 с.
2. Шерман, М. І. Критерії готовності майбутніх правоохоронців до здійснення завдань щодо охорони громадського порядку / М. І. Шерман // Юридичний вісник Причорномор'я. – 2011. – № 2(2). – С. 300-307.

ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ НЕЩАСНИМ ВИПАДКАМ І ПРОФЕСІЙНИМ ЗАХВОРЮВАННЯМ НА ВИРОБНИЦТВІ З МЕТОЮ ГАРАНТУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я

На основі аналізу виробничого травматизму нині неодноразово проводяться заходи щодо боротьби з нещасними випадками та професійними захворюваннями під егідою дослідницьких інститутів з охорони праці, відділів охорони праці центральних органів виконавчої влади, а також служби техніки безпеки на підприємствах і в організаціях. Проведення таких заходів є надзвичайно важливим явищем, адже вони виключають можливість появи екстрених ситуацій та екстремальних умов, які можуть виникати на виробництвах та гарантувати психологічне здоров'я працівників.

Ці заходи часто поділяють на технічні, санітарно-гігієнічні й організаційні та психологічні. До технічних відносять такі, як, наприклад, заміна небезпечного виробничого обладнання безпечним, у конструкції якого закладені основи, які виключають травмування робітника, автоматизація операції завантаження і вивантаження оброблюваних деталей на верстатах, застосування різних запобіжних пристроїв, впровадження дистанційного керування й автоматичне регулювання виробничих процесів, широке застосування блокувань, що виключають неправильні операції при перемиканні в електричних ланцюгах, при управлінні виробничими машинами й агрегатами, комплексна механізація й автоматизація виробничих процесів, періодичні випробування виробничого обладнання, застосування індивідуальних захисних засобів і запобіжних пристроїв [3]. Санітарно-гігієнічні заходи включають правильне нормоване освітлення робочих місць і приміщень, раціональне опалення виробничих приміщень і захист від холоду або шкідливих теплових випромінювань, кондиціонування повітря та місцева вентиляція, заходи щодо боротьби з шумами і вібраціями, заміна шкідливих речовин і матеріалів менш шкідливими або взагалі нешкідливими для людини, раціональній пристрій водопостачання і каналізації, забезпечення чистоти робочих місць і виробничих приміщень [2]. Щодо організаційних заходів, то тут потрібно згадати про такі чинники, як точне дотримання трудового законодавства, ретельне розслідування й облік нещасних випадків і професійних захворювань, своєчасне проведення планово-попереджувальних ремонтів виробничого обладнання, навчання робітників і проведення інструктажів із техніки безпеки та гігієни праці, організація кабінетів і куточків охорони праці, проведення лекцій з охорони праці та показ кінофільмів, розробка місцевих інструкцій із техніки безпеки, застосування плакатів, попереджувальних написів і знаків. Психологічні заходи як додатковий аспект полягають в індивідуальному ставленні до кожного працівника задля створення позитивного психологічного клімату. Сюди можна віднести здатність до розподілу і концентрації уваги працівників на важливих професійних речах та уникнення відволікання на другорядні речі, створення позитивних умов праці, дружній колектив, відсутність будь-яких видів нездорової конкуренції, відсутність надмірної критики до працівників та неповаги. Для усунення будь-якої потенційної небезпеки, що може привести за собою недотримання таких

заходів у процесі праці, необхідно враховувати індивідуальні якості кожного робітника, оскільки помилки на виробництві, а також нещасні випадки є наслідком зіткнення якостей людини з особливостями конкретної професійної діяльності.

Безумовно, кожен працівник повинен дотримуватись заходів з охорони праці, до яких відносяться дотримання правил техніки безпеки й особистої гігієни, дотримання виробничої дисципліни і правил внутрішнього розпорядку, утримання в чистоті та порядку робочого місця, дотримання місцевих виробничих інструкцій і застосування індивідуальних захисних засобів [4].

На підставі запобігання нещасним випадкам і професійним захворюванням та відповідно до затвердженої постанови Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 р. № 1112 ведеться розслідування й ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві [6]. Так, у статті 22 Закону України «Про охорону праці» вказано, яким чином повинно вестися розслідування й облік нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві роботодавцем [1].

Дотримання правил і проведення заходів є ключовими способами унеможливлення професійних захворювань, які виникають внаслідок шкідливих виробничих факторів [5]. Адже ці правила та заходи гарантують неможливість виникнення даних факторів. Для успішного вирішення питань зниження нещасних випадків і професійних захворювань на підприємстві велике значення має знання причин їх виникнення, які й дозволяють розробляти конкретні заходи щодо їх запобігання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про охорону праці»" від 21.11.2002 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2694-12>
2. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 27 грудня 2001 р. № 528 «Гігієнічна класифікація праці за показниками шкідливості на небезпечності факторів виробничого середовища, важкості та напруженості трудового процесу». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0472-14>
3. Вільсон, О. Г. Охорона праці в галузі : навчальний посібник / О. Г. Вільсон. – К. : «Основа», 2006. – 204 с.
4. Державні санітарні норми та правила «Гігієнічна класифікація праці за показниками шкідливості та небезпечності факторів виробничого середовища, важкості та напруженості трудового процесу» // Офіційний вісник України. – 2014. – № 41. – С. 95-135.
5. Перелік професійних захворювань. Затверджено постановою КМУ від 8 листопада 2000 р. № 1662. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1662-2>
6. Постанова Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 р. № 1112 «Деякі питання розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1112-2004-п>

ПРОФЕСІЙНА РЕІНТЕГРАЦІЯ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ: УКРАЇНСЬКИЙ І МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Реінтеграція – це процес, за якого колишні учасники бойових дій набувають цивільного статусу та повертаються до звичної трудової діяльності. Процес реінтеграції охоплює політичну, соціальну та економічну складові, не обмежений часовими рамками та реалізовується здебільшого на місцевому рівні.

У зв'язку з активною фазою бойових дій і залученням до неї громадян України перед державою та суспільством постає комплекс принципово нових викликів: повернення військовослужбовців до звичних умов життя, зняття напруги в суспільстві та їх професійна адаптація.

Демобілізовані виявляються непристосованими до колишньої звичної обстановки, оскільки під час військових дій психіка людини зазнає змін, особа стає більш пильною, витривалою, реактивною та підозрілою, набуває навичок, які у мирному суспільстві є неефективними.

На державу покладаються завдання організації належного соціально-правового захисту такої категорії населення на законодавчому рівні, з цією метою делегування повноважень і матеріальних ресурсів до місцевих органів виконавчої влади, а звідти до відповідних організацій.

Перед центрами зайнятості постала категорія людей, яка потребує окремого підходу до вирішення її проблем, – учасники бойових дій на Сході України. Більшість мобілізованих, які повертаються зі служби в регіоні, охопленому війною, мають намір продовжити працювати на попередньому місці роботи. У свою чергу, держава гарантує його збереження. Проте певна кількість демобілізованих не здатна самотужки повернутися до звичного ритму життя і потребує додаткового сприяння й соціального захисту з боку держави. Йдеться про надання як психологічної допомоги, так і соціальних пільг при працевлаштуванні.

Робота з роз'яснення покладається і на працівників Державної служби зайнятості, ЗМІ, військових комісаріатів. Надання підтримки даній категорії громадян здійснюється і структурними підрозділами ОДА, які співпрацюють з організаціями, що займаються медичною, соціальною та трудовою реабілітацією осіб, демобілізованих після служби в АТО, а також громадськими та волонтерськими організаціями.

На законодавчому рівні слід забезпечити створення центрів соціально-психологічної підтримки, кваліфіковані спеціалісти яких працюватимуть над подоланням кризових станів і адаптацією демобілізованих шляхом проведення безкоштовних психологічних тренінгів.

Станом на сьогодні демобілізованих скеровують на лікування до спеціалізованих реабілітаційних закладів, що ускладнює їхній стан, сприяє повторній травматизації та стигматизації, створює додаткові труднощі на шляху до успішної трудової та соціальної адаптації. Часто демобілізовані потребують саме психологічної, а не психіатричної, допомоги, проте у них немає фінансової спроможності її отримати.

У межах трудової адаптації завданнями соціально-психологічної реабілітації учасників бойових дій є:

- відновлення працездатності військовослужбовців;
- відновлення професійного потенціалу.
- попередження зловживання військовослужбовцями психоактивними речовинами та їх «перекваліфікації» у небезпечні кримінальні елементи.

За необхідності слід забезпечити проведення професійної перекваліфікації на менш стресові професії.

Однією з проблем надання психологічної допомоги є її доступність, оскільки такі центри відсутні у невеликих населених пунктах. Недостатнім є рівень кваліфікації вітчизняних фахівців, тому що у даній галузі бракує досвіду роботи з такими людьми.

Чимале значення для успішної трудової адаптації має обстановка вдома, тому слід організувати проведення консультацій і тренінгів із членами родини для створення сприятливого психологічного мікроклімату.

В Україні досі недостатньою є матеріально-технічна й інституційна база для соціально-трудової інтеграції та реабілітації учасників бойових дій. Значна допомога припадає на волонтерські організації та благодійні фонди, які займаються наданням безоплатної медичної допомоги.

Україні слід покладатися на міжнародний досвід адаптації учасників воєнних дій. Так, комбатанти у США після повернення на батьківщину проходять спеціалізовану програму реабілітації у таборах демобілізації та реінтеграції. Також у США були створені Служба з охорони психічного здоров'я солдат і Агентство з відновлення працездатності кадрів. Загальносвітовою практикою є врахування індивідуальних особливостей кожної людини при її відборі на професійну військову службу та відправлення у зону бойових дій, що можливо лише за умови володіння необхідною стресостійкістю та психічним здоров'ям. Натомість в Україні армія довгий час тримається на службі добровольчих батальйонів військовослужбовців, індивідуальним особливостям психіки яких не приділяється належна увага.

За роки служби американських військових у В'єтнамі понад 300 тис. отримали поранення та залишилися інвалідами. У подальшому більшість сімей розпалися, а майже половина самих військових покінчили життя самогубством через неможливість адаптуватися у мирному суспільстві. Так у США була організована масова перепідготовка ветеранів на мирні професії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коробка, Л. М. Соціально-психологічна адаптація спільноти до умов і наслідків воєнного конфлікту: теоретичні засади дослідження / Л. М. Коробка // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки : збірник наукових праць. – № 4 (29), 2015. – Київ, 2015. – С. 96-103.
2. Кузнецова, В. П. Особливості надання послуг демобілізованим військовослужбовцям – учасникам АТО (досвід Дніпропетровського обласного центру зайнятості) [Електронний ресурс] // Ринок праці та зайнятість населення. – 2015. – № 3. – С. 70. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/rpzn_2015_3_18
3. Мульована, Л. І. Методи психологічної допомоги учасникам АТО / Л. І. Мульована // Молодий вчений. – 2014. – № 10 (13) – С. 114-116.
4. Пенькова, Н. Є. Психологічна готовність військовослужбовців національної гвардії України до службово-бойової діяльності у процесі проведення антитерористичної

операції : дис.. ...канд. психол. наук : спец. : 19.00.09 – психологія діяльності в особливих умовах / Н. Є. Пенькова; Національна академія Національної гвардії України. – Харків, 2015. – 242 с.

5. Disarmament, Demobilization and Reintegration [Електронний ресурс] // United Nations Peacekeeping. – 2013 – October, 24. – Режим доступу : <http://www.un.org/en/peacekeeping/issues/ddr.shtml>
6. How much did the Vietnam war cost? [Електронний ресурс] // The Vietnam War. – 2016 – April, 5. – Режим доступу : <http://thevietnamwar.info/how-much-vietnam-war-cost/>

Розділ 4

Міждисциплінарні гуманітарні аспекти підготовки та діяльності особистості в екстремальних умовах

УДК 32.019.52:316.647.8

*І. Ю. Гуріненко, Є. В. Школяр, В. М. Овсяник,
С. О. Касярум, М. М. Пелипенко, Д. В. Лагно*

РЕЗУЛЬТАТИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДІАГНОСТИКИ В НАСЕЛЕННЯ СТЕРЕОТИПУ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РЯТУВАЛЬНИКА

З метою дослідження стереотипу професійної діяльності рятувальника у населення України, опису змісту і встановлення джерел його походження у 2016 році було проведено опитування населення*. Усього в дослідженні взяли участь 1004 особи п'яти міст України (Житомир, Харків, Хмельницький, Запоріжжя, Черкаси), з них 561 жінка і 443 чоловіків трьох вікових груп: до 18 років; середній вік, старший вік.

Достовірність відповідей респондентів згаданих вікових груп на перше питання «Чи доводилося Вам або Вашим близьким звертатися за допомогою до рятувальної служби?» доводить, що об'єкт обраний для дослідження правильно, позаяк дійсно існує стереотип професійної діяльності рятувальника, а отже, підлягає опису та вивченню. Дані опитування підтверджують результати теоретичного аналізу (а саме: зміст поняття стереотип професійної діяльності рятувальника, його функції, джерела походження; психосемантики ядра архетипу героя та мотиву рятування) і вказують на вторинність образу рятувальника та його професійної діяльності для населення, як мало актуального в побуті та процесах життєдіяльності пересічного населення України, тобто такого, що не є центральним для сприйняття та критичної обробки індивіда, що, у свою чергу, є причиною до стереотипізації й узагальнення інформації відносно предмета професії та її представників (рятувальників).

Перелічені середньогрупові показники серед осіб молодшого віку вказують на стереотипізацію в респондентів образу рятувальника та його професійної діяльності, оскільки об'єкт не підлягав когнітивній обробці.

Відповіді респондентів на перше питання другої групи відзначаються достовірністю та статистичною значущістю, переважна кількість респондентів не зверталася за допомогою до рятувальної служби, а тому їхні наступні відповіді вказують на стереотипне сприймання професійної діяльності рятувальника. Відповіді респондентів другої групи є достовірними, про що свідчить відсутність похибки, а отже, стійкі.

---

* Науково-дослідну роботу «Стереотип професійної діяльності рятувальника у населення» виконано на замовлення Відділу взаємодії із засобами масової інформації та комунікацій з громадськістю ДСНС України у 2016 році (РК № 0116U002590)

Зафіксована динаміка збільшення кількості звернень за допомогою до рятувальної служби у чоловічого населення та незмінність кількості звернень серед жінок свідчить про недостатнє розуміння предмета діяльності служби. А випадки, у разі яких доцільний виклик оперативних розрахунків, також вказують на стійкість стереотипу професійної діяльності рятувальника у жіночого населення та на них як на головних носіїв даного стереотипу впродовж життя, на відміну від чоловіків.

Достовірністю наділені відповіді «ні» на питання «Чи мріяли Ви бути рятувальником?» чоловіків другої ($p \leq 0,05$) і третьої ($p \leq 0,05$) вікових груп та жінок третьої вікової групи ($p \leq 0,001$).

Відповіді респондентів третьої вікової категорії вказали на обмежене розуміння особи рятувальника як працівника ДСНС України та професійних завдань, які він виконує, тому необхідною є додаткова роз'яснювальна робота серед даної вікової групи щодо предмета професійної діяльності рятувальників та завдань служби, які зазнали змін за останні десятиліття.

Чоловіки другої вікової групи співвідносять із собою маскулінний архетип героя, тому критичніші порівняно з жінками своєї вікової групи щодо оцінки предмета діяльності рятувальників, значно менше ідеалізують образ рятувальника. Стереотип професійної діяльності рятувальника у чоловіків другої вікової групи є менш стійким порівняно з жінками тієї ж вікової групи, оскільки частіше є предметом когнітивних процесів.

У жінок середньої вікової групи як носіїв маскулінного архетипу героя насправді відсутні знання щодо предмета професійної діяльності співробітників ДСНС України, а також реальних небезпек і ризиків, які їм загрожують під час виконання професійних обов'язків, а тому образ рятувальника ідеалізований, зразковий і бажаний для сприймання.

Опитані респонденти своїми відповідями унаочнили маскулінність стереотипу героя, трансформованого у стереотип професійної діяльності рятувальника як ідеалізованого образу з набором стійких позитивно забарвлених рис. Опрацьовані результати є необхідним і достатнім підтвердженням поставленої гіпотези дослідження: сучасний стереотип рятувальника походить від архетипного образу героя, який виник у результаті стереотипізації чоловічих героїчних образів, успадкованих із минулого, а власне трансформація архетипного героя в героя-рятувальника відбулася під впливом втрати своєї функціональності.

Головним джерелом походження стереотипу професійної діяльності рятувальника є патерни колективного несвідомого, а саме маскулінний архетип героя як ідеалізованого образу героя-рятувальника, семантика концептів рятувати, допомагати. До сучасних нашарувань стереотипу належать архетипні образи героїв, які закономірно дубльовані у медіа-текстах з інформаційного простору населення (фільмах, випусках новин, рекламі та ін.).

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МЕНЕДЖЕРІВ ОСВІТИ У ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Спеціалізована підготовка менеджерів педагогічної галузі для системи освіти України є не лише визнаною потребою, а й цариною для розв'язання низки актуальних проблем, які виникають у процесі її реформування, зокрема європеїзації.

Упродовж майже десятиліття вітчизняна педагогічна школа накопичує досвід розв'язання комплексу завдань зі спеціалізованої підготовки управлінців у галузі освіти, беручи за основу традиційну школу менеджменту й адаптуючи її до академічних традицій вітчизняної школи. Цьому сприяє державна політика, спрямована на підвищення якості освітніх послуг, а також активна підтримка навчальних закладів нового типу, посилення ролі приватних навчальних закладів на ринку освітніх послуг, що сприяє здоровій конкуренції між закладами.

Систематизації й узагальненню зазнає накопичена система практичних знань з управління освітніми процесами. Дослідники вивчають і аналізують специфіку функціонування освітніх систем різних типів (зокрема здійснюють компаративний аналіз зарубіжного досвіду) на різних рівнях – від дрібного менеджера до найвищого керівництва (перших осіб); від нормативно-правового забезпечення та специфіки управління навчально-виховним процесом на кожній із ланок освіти (дошкільної, початкової, середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої, післядипломної тощо) до аудиту ресурсів, використаних у процесі для досягнення результату, а також – обов'язкового контролю якості досягнутого результату й аналізу соціально-психологічних аспектів педагогічного менеджменту.

Спеціалізована підготовка менеджерів педагогічної галузі в Україні здійснюється лише у магістратурах, до яких вступають фахівці з базовою вищою освітою (переважно педагогічною). Моніторингове дослідження абітурієнтів зі спеціальності «Управління навчальним закладом» засвідчило, що більшість вступників мають досвід педагогічної діяльності, лідерські якості й управлінські амбіції та відчули внутрішню потребу в спеціалізованій адміністративній підготовці та набутті специфічних управлінських компетентностей.

У нормативній частині підготовки магістрів з управління навчальними закладами (Галузевому стандарті вищої освіти України) запропоновано низку взаємопов'язаних дисциплін, покликаних забезпечити досконалу підготовку майбутнього менеджера в галузі освіти, і в кожному навчальному плані передбачена виробнича практика чи стажування для набуття управлінських навичок і формування менеджерських компетентностей. Як бачимо, пропонується розгорнутий ґрунтовний і вичерпний план підготовки майстерних адміністраторів, але не кожен із них проходить цей шлях до кінця й утверджується в професії.

Вирішальними стають особистісні якості особи керівника, якому потрібно навчитися не лише вести за собою, а й перенаправляти рух тих, хто крокує поруч.

У педагогіку приходять «за покликом серця», а задоволення від своєї праці отримують ті, хто навчився оптимізувати, тобто розподіляти і витримувати, професійне психологічне навантаження. Для представника соціономічної професії

це, передусім, робота з людьми, а саме з педагогами (тобто творчими креативними дороговказами на життєвому шляху нової генерації українців), які мають один із найвищих рівнів професійного вигорання.

З метою запобігання таким явищам навчальний процес у магістратурі урізноманітнюють такими оптимальними формами роботи: ділові ігри, тренінги. Досить поширеним є наявність наставника і/чи коуча, адже «всі ми стоїмо на плечах наших попередників».

УДК 159.9

О. А. Куций

АСЕСМЕНТ-ЦЕНТР ЯК МЕТОД ВИРІШЕННЯ КАР'ЄРНИХ ПИТАНЬ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Великі компанії все частіше стикаються з дефіцитом талановитих і добре підготовлених керівників усіх рівнів управління. А отже, виникає нагальна потреба у стислі терміни виявити найталановитіших менеджерів і фахівців, здатних повести компанію вперед. Обґрунтованість подібного запиту є очевидною: вдала реалізація стратегічних планів організації неможлива без опори на потенціал менеджерського корпусу. Причому вкрай важливо, щоб ці плани підтримали не лише сьгоднішні управлінці, але і ті, які прийдуть їм на зміну завтра. Безумовно, вирішити це завдання непросто. Адже йдеться про системну оцінку від десятків до сотень, а деколи і тисяч працівників.

Одним найвідомішим і найбільш розповсюдженим у Північній Америці та Західній Європі є асесмент-центр або центр оцінки. Його процедура забезпечує точну й об'єктивну оцінку реальних менеджерських навиків і потенціалу управлінського розвитку співробітників.

М. Кляйнманн у книзі «Асесмент-Центр. Сучасні технології оцінки персоналу» [4] зазначає, що асесмент-центри – це комплексні діагностичні методи, які систематично реєструють досягнення або недоліки поведінки працівників, які оцінюються як об'єкти. Комплексність діагностичних методів асесмент-центру забезпечується використанням декількох діагностичних інструментів, які імітують реальну діяльність для максимального її відтворення. З найважливіших і найбільш відомих методів М. Кляйнманн називає «поштовий кошик», групові дискусії, рольову гру, презентацію, дослідження випадків (кейс-метод), трудові проби, комп'ютерний сценарій. Дослідник порівняв за певними критеріями асесмент-центр з іншими основними методами дослідження, які використовуються в сучасній HR [4; 7].

Особливості асесмент-центру полягають у тому, що:

- застосовуються *різні методи оцінювання*: бізнес-симуляції (групові, парні, індивідуальні), тести, інтерв'ю;
- використовуються *бізнес-симуляції як основний метод* оцінювання;
- використовуються *критерії оцінювання, отримані в результаті* аналізу виконуваної учасниками *роботи* (або тієї, якою вони займатимуться в майбутньому – якщо йдеться про відбір кандидатів);

– незалежними, професійно підготовленими спостерігачами здійснюється контроль і оцінювання виконання завдань учасниками;

– визначаються фінальні оцінки учасників у ході групового обговорення, в якому беруть участь усі спостерігачі;

– незалежними професійно підготовленими спостерігачами складається точний і об'єктивний опис ресурсних і дефіцитних менеджерських знань, навиків і вмінь конкретної людини.

Виділяють такі основні переваги асесмент-центру:

1. *Універсальність* цілей використання: відбір, горизонтальна ротація, планування кар'єри і заміщень.

2. Можливість охопити оцінкою всі управлінські рівні, що цікавлять, і структурні підрозділи компанії.

3. *Стислість* термінів оцінювання.

4. Висока *достовірність* результатів оцінювання.

5. Висока *переконливість* результатів оцінювання для керівництва компанії й учасників.

6. Можливість подальшого *поширення розробленої процедури* оцінювання на інші підрозділи компанії.

Питання про те, наскільки повно можна емпірично обґрунтувати всі постулати стандартів проведення асесмент-центру, залишається відкритим. М. Кляйнманн пропонує таке рішення [2–4; 6; 7]:

1. *Орієнтуватися на вимоги*: оцінювання професійної придатності без аналізу галузі застосування цієї придатності є безглуздом. Мається на увазі, що перед кожним асесмент-центром необхідно проводити аналіз специфічних для підприємства вимог до працівника, в якому для посадових позицій із різним рівнем цілей виявляються актуальні (або важливі в майбутньому) ситуації, які характеризують професійну придатність. Також перевіряється можливість перенесення цих ситуацій в окремі завдання асесмент-центру.

2. *Орієнтація на поведінку*: запротокольовані описи поведінки є єдиним способом виявити й усунути розбіжність між поведінкою учасників та її інтерпретацією спостерігачами. У протоколах повинні реєструватися факти поведінки учасника, а не оціночні терміни, які позначають його здібності (такі як «самостійний» або «готовий до співпраці»).

3. *Контрольована суб'єктивність*: об'єктивна істина нам не доступна, оскільки кожний, хто виносить судження про інших, використовує власний суб'єктивний досвід. Звідси випливає вимога присутності кількох підготовлених спостерігачів (консультантів, менеджерів із персоналу, а також керівників), які підтримують один одного і контролюють.

4. *Імітація дійсності*: поведінка учасників асесмент-центру розглядається й оцінюється лише в контексті конкретної ситуації реальної діяльності. У асесмент-центрі поведінка спостерігається й оцінюється в ситуаціях, які імітують ті, які в реальній діяльності визначають ефективність досягнення цілей посадової позиції. Імітація може урізноманітнити ситуації, включивши найбільш типові.

5. *Відкритість*: усі сторони (учасники, спостерігачі, розробники) повинні бути повністю проінформовані про основні цілі, процедури і призначення методу. Людина, яка не орієнтується в ситуації асесмент-центру, може поводитися неадекватно (учасник) або може не розпізнати адекватну поведінку (спостерігач).

6. *Індивідуальність*: знання корисні лише тоді, коли можуть бути осмислено використані в індивідуальній діяльності кожного учасника. Після закінчення асесмент-центру кожному учаснику має надаватися персональний конкретний зворотний зв'язок з орієнтацією на його власну поведінку.

7. *Системність*: асесмент-центр без включення в загальну систему розвитку персоналу й організації не може відповідати своїм початковим цілям. Тому мінімальною вимогою має бути узгодження попереднього відбору персоналу, асесмент-центру і наступних тренінгових заходів один з одним. Але кінцевою метою має бути включення асесмент-центру в загальні рамки розвитку персоналу й організації залежно від її типу.

8. Орієнтація на *навчання самого методу*: без перевірки валідності та надійності використовуваних методів асесмент-центр стає безглуздим ритуалом.

9. *Організоване управління процесом*: результати, отримані в ході хаотичного процесу, випадкові, а примусовий порядок не завжди забезпечує достовірні результати. Організоване управління процесом асесмент-центру дозволяє обійти ці два підводні камені. Процес проведення асесмент-центру повинен здійснюватися під гнучким керівництвом. Вплив провідних факторів має виявлятися лише в плані управління процесом, а не у формі впливу на результат.

Оцінюючи у цьому контексті ситуацію в Україні, можна зробити такі висновки:

- проведення люстрації супроводжується багатьма помилками, що спричинено недосконалістю законів і намаганням керівників «утриматись» на посадах. Звичайно, до кожного слід застосовувати індивідуальний підхід, що вимагає як компетентності люстраторів, так і часу;

- сучасні керівники часто формувалися без цілеспрямованого змодельованого регулювання. Багато хто на інтуїтивному рівні виробив власний стиль управління, що є корисним. Разом із цим, необхідно відзначити, що навчання керівників якщо і здійснювалося, то лише формально. Ставлення багатьох до застосування наукових підходів в управлінні залишається скептичним. Не останню роль у цьому відіграла якість підготовки викладачів, які дуже часто «імітували» навчання;

- часу на пошук варіантів формування ефективних менеджерів не залишилось, і необхідно швидко, якісно та з урахуванням перспектив оновити менеджерів державного управління різних рівнів.

Загальний висновок такий: починати треба з «голови», тобто з менеджерів, у першу чергу – вищого рівня управління державного апарату.

Вочевидь, доцільно запровадити такий комплекс дій, що базується на науковому підході й орієнтований на швидке і якісне оновлення кадрів управління державного сектора, а саме:

- організувати реальні цілеспрямовані курси (центри підготовки) для існуючих менеджерів і тих, хто бажає зайняти посади у державному управлінні. Курси у найбільш оптимальний спосіб мають пропонувати основні теоретичні положення та виробляти навички у практичних аспектах управління. Термін – до 3 місяців;

– за цей час підготувати групи асесмент-центру і після завершення курсів використати цю процедуру оцінювання персоналу з відповідними пропозиціями.

Це дозволить почати формувати новий стандарт керівника, що відповідає сучасним вимогам. У результаті менш ніж за 1,5 роки можна суттєво оновити управлінців державного рівня, від яких залежить реалізація реформ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Валовой, Д. В. Человечество: вчера, сегодня, завтра / Дмитрий Васильевич Валовой. – М. : Терра, 2008. – 400 с.
2. Глэддинг, С. Психологическое консультирование. – 4-е изд. – С.-Пб. : Питер, 2002. – 736 с.
3. Занковский, А. Н. Организационная психология : Уч. пособ. для вузов по специальн. «Организационная психология». – 2-е изд. – М. : Флинта ; МПСИ, 2002. – 648 с.
4. Кляйнманн, М. Ассесмент-Центр. Современные технологии оценки персонала / Перевод с немецкого. – Харьков : Гуманитарный Центр, 2004. – 128 с.
5. Спивак, В. А. Организационное поведение и управление персоналом. – С.-Пб. : Питер, 2000. – 416 с.
6. Технології роботи організаційних психологів : навчальний посібник / За ред. Л. М. Карамушки. – К. : ІНКОС, 2005. – 366 с.
7. Huck, J. R. Assessment centers: A review of external and internal validities // Personnel Psychology. – 1973. – Vol. 26. – P. 191-212.

УДК 371.1

Є. Ю. Литвиновський

ПРОЕКТУВАННЯ ЗМІСТУ ОСВІТИ ФАХІВЦІВ ІЗ ЦИВІЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

«Наявність концепту завжди передуює системному уявленню про об'єкт», – стверджують А. Уйомов й А. Цофнас [1]. Наскрізним концептом нашого дослідження є концепт забезпечення сталого розвитку суспільства в розумінні забезпечення його гуманітарної, соціально-економічної, екологічної та техногенної безпеки. Це стосується й обґрунтування концептуальних засад освіти з цивільної безпеки та проектування її змісту.

Для забезпечення сталого розвитку суспільства в зазначеному контексті система освіти з цивільної безпеки повинна охоплювати не лише систему підготовки вузькоспеціалізованих фахівців із пожежної безпеки, цивільного захисту, правоохоронної діяльності, а й усі верстви населення. Місією освіти з цивільної безпеки повинно стати формування у людини соціальної відповідальності за життєздатність себе та свого оточення на основі сформованого безпекового мислення. Професор О. Запорожець слушно зазначає з цього приводу: «...наведення порядку в головах людей, формування необхідного для виживання світогляду має запобігти можливій катастрофі від нових глобальних загроз...» [2].

Враховуючи те, що «...надбання людиною навичок виявлення небезпек і застосування засобів захисту є досяжним тільки в результаті навчання і надбання досвіду на всіх етапах освіти і практичної діяльності людини» [3], нагальною науковою проблемою є корегування підґрунтя визначення мети та змісту освіти з цивільної безпеки, яка повинна стати, на наше переконання, невід'ємною складовою національної освіти на всіх її рівнях. Невипадково Л. Гриневич зазначила,

що «освіта – частина національної безпеки країни, тож її міцні позиції треба пильнувати на рівні з державними кордонами» [4]. Ми, підтримуючи цю тезу, додаємо – не лише національної, а всесвітньої безпеки, адже її результат – це технології виживання або знищення людства.

Результати нашого пролонгованого дослідження, результати якого викладені у понад 100 наукових праць [5], свідчать, що зміст сучасної освіти повинен розкривати всю сукупність складових не лише ефективної професійної діяльності, а життєдіяльності в цілому. У цьому сенсі важливим є передбачення наслідків своїх дій, в першу чергу – негативних, у поточній і подальшій перспективі. Таким підґрунтям проектування змісту освіти може бути авторська концепція повноцінного життя, яка визначає ступінь досяжності успіху людини в житті в межах мотиваційної тріади «Хочу-Можу-Треба». Саме баланс між власною задоволеністю певним етапом життя (Хочу) та цінністю, яку людина створює (Треба) і є повноцінним життям. Але баланс – це не рівновага, а правильний гомеостаз (життєвий цикл формування, підтримання, зміни внутрішнього та зовнішнього світу) людини.

Методологічним підґрунтям проектування змісту освіти з цивільної безпеки ми пропонуємо застосовувати співвідношення, яке враховує ступінь володіння людиною сучасними технологіями та рівень усвідомленості нею ризиків їх застосування для свого життя та життя свого оточення у теперішній час та у майбутньому. Це співвідношення ми визначаємо таким виразом:

$$L_g = \left\{ \frac{\sum_{i=1}^n n_i}{S} * F(x_1, \dots, x_n) \right.$$

де, L_g – коефіцієнт повноцінного життя;

$\sum_{i=1}^n n_i$ – інтегральний показник ідентифікації людини, тобто набір даних природою (богом) її здатностей;

$F(x_1, \dots, x_n)$ – сукупність технологій життєдіяльності людини у її багатьох сферах (кількість її може визначити сама особистість, наприклад здоров'єзберігаюча технологія, технологія духовного зростання, технологія професійної діяльності, технологія соціально значуща (сім'я, родина, служіння вітчизні тощо), навіть технологія утилізації сміття);

S – рівень самоідентифікації людини, правильного бачення себе та свого оточення;

$1-P$ – ступінь усвідомленості ризиків застосування технологій життєдіяльності, де P – вірогідність виникнення ризиків.

Зазначене співвідношення чітко визначає, що повноцінність життя людини прямо залежить від: правильного бачення себе (самоідентифікації); розуміння своїх можливостей (інтегральний показник ідентифікації) та володіння технологіями життєдіяльності. Але не менш важливішим є рівень усвідомленості ризиків, які несуть технології, застосовані тією чи іншою особистістю.

Зміст освіти з цивільної безпеки, як зазначалось, повинен бути імплементований на всіх освітніх рівнях національної системи освіти через визначення конкретних компетентностей в освітніх стандартах, якими повинні опанувати діти, учні, студе-

нти. Але враховуючи те, що саме навчання у ВНЗ є базовим із точки зору формування у людини ноксологічного (безпекового) мислення, соціальної відповідальності фахівця за результат своїх дій і наслідки їх впливу на безпеку соціального оточення, освіта з цивільної безпеки повинна не втрачати, як зараз це відбувається, а зміцнювати своє місце в освітніх стандартах вищої освіти.

Щодо конкретного змісту освіти з цивільної безпеки для ВНЗ ми погоджуємося з В. Бегуном та В. Гречаніновим, що студентами повинні бути опановані такі курси, як «Ризики в побуті та на виробництві», «Методи аналізу ризику», «Управління ризиками в галузі», «Цивільний захист і державний контроль безпеки» [6].

Отже, безпека людини (цивільна безпека) є базовою складовою «сталого людського розвитку» (Sustainable Human Development), яка використовується світовою спільнотою як основний важіль гуманітарного розвитку планетарного суспільства.

Формування ноксологічного (безпекового) мислення людини є стратегічним завданням системи освіти з цивільної безпеки в контексті формування її відповідальності за безпеку і життєздатність соціальної спільноти.

Освіта з цивільної безпеки повинна бути імплементована на всіх освітніх рівнях національної системи освіти шляхом включення конкретних безпекових компетентностей в освітні стандарти.

Сформованість компетентності усвідомленого ризику студента як «динамічної комбінації знань, умінь і практичних навичок, способів мислення» [6, с. 28-29] у сфері визначення небезпек і адекватного реагування на них, створення безпечного середовища проживання повинна стати важливим показником якості освіти для сталого розвитку суспільства і складовою частиною стандарту вищої освіти, яка стосується її результатів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Уемов, А. И., Цофнас, А. К. Формальный анализ принципа универсальности системного похода [Текст] / А. И. Уемов, А. К. Цофнас // *Философские науки*. – 1988. – № 11. – С. 31.
2. Запорожець, О. І. Культура безпеки: освітні проблеми // *Безпека життя і діяльності людини – освіта, наука, практика* : зб. наук. пр. XIII міжнар. наук. практ. конф [Текст] / О. І. Запорожець. – К. : «Талком», 2014. – С. 104.
3. *Безпека життєдіяльності* [Електронний ресурс]: підручник / [О. І. Запорожець, Б. Д. Халмурадов, В. І. Применко та ін.]. – К. : «Центр учбової літератури», 2013. – Режим доступу : http://culonline.com.ua/Books/bzd_halmuratov.pdf
4. Гриневич, Л. Я готова працювати... // *Вища освіта* (інформаційно-аналітичний портал). – [Електронне видання]. – Режим доступу : <http://vnz.org.ua/novyny/podiyi/7396-ja-gotova-pratsjuvaty-tam-de-moja-dopomoga-neobhidna-najbilshe-lilija-grynevych-pid-chas-vizytu-do-znu>
5. *Наукові праці Литвиновського Є. Ю.* – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://library.iducz.dsns.gov.ua/weblib/page_lib.php
6. *Науковці розробили нову концепцію освіти з безпеки.* – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vnz.org.ua/statti/7502-naukovtsi-rozrobyly-novu-kontseptsiju-osvity-z-bezpeky>

РІВЕНЬ ЗДОРОВ'Я СТУДЕНТІВ З РІЗНИМИ РІВНЯМИ РУХОВОЇ АКТИВНОСТІ

Зміцнення здоров'я та підвищення рівня фізичної підготовленості – важливі умови забезпечення всебічного та гармонійного розвитку особистості, збереження працездатності й активності в навчальному процесі студентської молоді. Значення цих факторів постійно зростає у зв'язку з підвищенням вимог до процесу навчання, збільшенням навантаження на розумову й емоційну сфери [2].

Стала система фізичного виховання хоч і припускає індивідуалізацію навантажень відповідно до стану здоров'я (передбачено основну, підготовчу і спеціальну медичні групи), проте вона не в змозі запропонувати універсального діагностичного інструментарію для його оцінки.

Останнім часом усе більшої популярності набуває думка, що заняття спортом не є запорукою покращення загального стану здоров'я [1]. Крім того, що багато різновидів спортивних занять (і змагань) можуть призвести до серйозних травм із наслідками у подальшому, з віком це може негативно відобразитися на показниках діяльності серцево-судинної та опорно-рухової системи. У фаховій літературі зустрічаємо також поодинокі дані, що будь-який вид спортивної діяльності також шкодить здоров'ю [3]. Тому було вирішено провести емпіричне дослідження цих припущень, зокрема на базі Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка. У дослідженні взяли участь 25 студенток жіночої статі та 12 студентів чоловічої статі, які навчаються на 1 – 3 курсах факультету природничої та фізико-математичної освіти.

Ми проаналізували використання системи заходів у обсязі 9–12 годин тижневого навантаження, спрямованого на компенсацію дефіциту рухової активності студентів основної медичної групи, з яких 20 студентів 1 – 2 курсів, які відвідували заняття з фізичного виховання в обсязі 4 годин на тиждень, та 17 студентів 3 курсу, які займалися 2 години на тиждень.

Аналізуючи показники рухової активності, можна зробити висновок, що в основних групах 1 – 2 курсів рівень середньодобового обсягу трудової активності впродовж року відносно стійкий і дорівнює 9,5 км за рік, а у студентів 3 курсу – 9,27 км. У порівнюваних групах обсяг навантажень свідчить про суттєві коливання: середньодобовий обсяг складає відповідно 6,2 км та 6,26 км, тобто 53-65% від обсягу рухової активності в основних групах ($p < 0,02$).

Режим рухової активності, який спостерігався в період сесії, включав заходи лише оздоровчого характеру: ранкову гімнастику та дві трикілометрові прогулянки по 30 хвилин. За результатами активної роботи зі студентами основних груп нам вдалося змінити їх думку про те, що під час сесії бракує часу для занять фізичними вправами.

При встановленні статевих відмінностей у показниках рівня здоров'я студентів ми встановили, що різницю у показниках можна пояснити морфо-анатомічними особливостями. Також слід відмітити, що у хлопців тренування проходять більш інтенсивно (з використанням більшої кількості вправ на витривалість), ніж

у дівчат, що, у свою чергу, ймовірно, і впливає на показники роботи дихальної системи саме у них.

За результатами порівняння загальної суми балів можна з упевненістю сказати, що студенти факультету природничої та фізико-математичної освіти Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка – як хлопці, так і дівчата – мають показники рівня здоров'я вищі за середні.

Рухова активність – один із головних чинників, які визначають рівень фізичного здоров'я молоді. Достатній рівень рухової активності студентів є основою належного розвитку організму. Недостатня рухова активність негативно впливає на більшість функцій організму і є чинником виникнення і розвитку захворювань.

У процесі нашого дослідження ми встановили, що у хлопців, на відміну від дівчат, спостерігаються більш високі показники здоров'я як за окремими критеріями, так і за сумарним показником. Характерним є те, що ваго-ростовий показник, індекс Робінсона та показник динамометрії кисті у них знаходяться на одному рівні та не відрізняються один від одного. Проте чітка різниця спостерігається за показниками життєвої ємності легень, що, безумовно, свідчить про кращий розвиток легеневого дихального апарату в студентів, які займаються ігровими видами спорту. Але найбільша різниця, яка була нами встановлена, – це показник часу відновлення.

Таким чином, за результатами наших досліджень ми встановили, що за сумарною кількістю балів показників рівня здоров'я досліджувані хлопці та дівчата мають показники рівня здоров'я вищі за середні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базильчук, В. Б. Організаційні засади активізації спортивно-оздоровчої діяльності студентів в умовах вищого навчального закладу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук із фізичного виховання і спорту : спец. 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення» / В. Б. Базильчук. – Львів, 2004. – 43 с.
2. Бондарев, Д. В. Особенности психофизических возможностей студентов, занимающихся спортивными играми / Бондарев Д. В., Гальчинский В. А. // Физическое воспитание студентов творческих специальностей : [сб. науч. тр. / под ред. С. Ермакова]. – Харьков, 2008. – № 1. – С. 59–64.
3. Sobotka, R. Physical activity and Health – a new view at the Limits // Book of Abstracts // II Annual Congress of the European College of Sports Science August 20-23, 1997. – Vol. 2. – Copenhagen, Denmark, 1997. – P. 705–706.

УДК 925:159.923

N. O. Mykhalchuk (Н. О. Михальчук)

THE PROBLEM OF UNDERSTANDING IN PSYCHOLOGY IN METHODOLOGICAL ASPECT

Aspiring to the decision of a question about essence of understanding was introduced in the dialogues of Socrates, the aim of that is finding out the essence of object through the discussion of the concrete and separate phenomena. Socrates asserted that if a man did not have the immortal soul, there would not be knowledge as such. Due to the existence of soul a man has the opportunity to become familiar with the knowledge obtained by him/her in

ordinary lives. However, the soul can both improve and deteriorate. For this reason for the soul necessary is dialogical interaction, and it's the one, who wishes to get to know itself, must get to know the own soul [2, p. 25].

Attitude toward understanding as to the result of cognition multiply changed in the process of the development of philosophical ideas. Not always and not all philosophical schools identically behaved to understanding as to the result of cognition of the surrounding world. The origin of hypothetical method with the aim of understanding of concepts and phenomena is historically related to the early stages of the development of ancient mathematics. Yes, yet the Greek mathematicians as a method of the mathematical leading to widely used a deductive thoughtful experiment that meant formulation of hypotheses and exited from them by means of analytical deduction of consequences with the aim of verification of truth of certain guess-work and achievement of understanding.

On such chart interpretation of the cultural phenomena comes true, namely literary myths, songs, dances. Here considers a process of that a man cognizes psychical understanding of W. Dilthey, what a display it is. A philosopher meant actually, that only wherein there were subjective values and senses, wherein possible were a collaboration and singing of creation, – only on such conditions possible was the interpretation of work, historical facts, ancient culture, and understanding gives birth exactly in that space. So, W. Dilthey [3] outlines understanding as a certain type of human cognition on the basis of reflexive experience and certain cognitive maintenance that creates positive terms for a search and implication of senses. On this basis a philosopher develops classification of levels of understanding, that is correlated with certain displays.

The first (and, accordingly, most subzero) level of understanding is peculiar for scientific and logical judgements, laws, categories. Such judgements are free of influence of time, place, authorship (for example, it is knowledge in a pure form), estimation that comes true in obedience to the criteria of truth-fallaciousness. So, W. Dilthey considers this type of understanding which is not perfect enough, because in this connection does not appear between the specific form of display of theoretical description and a life in general.

The second level of understanding is related to the actions. Actions are always contextually united with predetermined goals. But, on the other hand, actions, as displays of human life carry unintentional character. The refore understanding of actions will be realized through the recreation of those aims that predetermine a self action. The feature of this type of understanding is that it is sent to the action, but not on a subject that carries out these actions. Unlike theoretical judgements, the criterion of understanding of action is success or failure in relation to the achievement.

The third level of understanding is correlated with the displays of «living experience», that is given as a display of internal spiritual life of a man. These displays of living experience embrace an extraordinarily wide spectrum – from intelligent human work (such as literature, art) and to the involuntary and not realized acts of behavior. Such displays find out bases of human spirit and sometimes report about a person more than she knows about itself. The criterion of estimation of such understanding is considered authenticity of understanding of sense which is able to tell about a man even more, than any other form of theoretical description. The self understanding of such sense, is a central task of psycholinguistics.

Martin Buber expounds ideas that veritable understanding of a man exists only in a dialogue. Examining existence as dialogue between God and a man, a man and the world, Martin Buber walked up to contrasting subject-subject (I-You) and subject-object (I-It) relations. The World for a man is double, Martin Buber asserts. It is determined by duality of all in its positions. It appears already in a basic pair – I and you. “Who talks to you has nothing as the object” [1]. You is boundless. It is the entire world, but it is united with I. The other pair is I and It. A man cognizes the world; she or he meets with things and objects that surround us, studies their structure and gets knowledge. Yes, I do recognize Something. But wherein there is Something, it does exist and other Something. Every of It, in opinion of M. Buber, has connections with other It. The world of things allows to study yourself, but it does not react on human actions and acts. Tradition of philosophical cognition (I-It) is matched against other person. This dialogue of M. Buber, in turn, contrasts monologue, and in an order to overcome it, a philosopher calls to more old, essential Biblical sources. M. Buber names three major spheres in that connection which will be realized between I and you and understanding is arrived at.

The first sphere is life with nature (relations are unspeech). The second sphere is the most essential for the development of psychological conceptions, it is life with people. Relations accept a speech form, we can give forward and accept you. The third sphere is spiritual life. Relations expose itself without broadcasting, but generate a language. We can hear no «You», but feel an appeal, and we answer, thinking, operating, recreating offenses. We talk a basic word with all essence are you, but we do not have enough courage to say or claim that.

I-You of copulas between people can not attain certain reciprocity, if they keep this character, but, as underlines M. Buber, they are very important in mutual relationships between the real educator and his/her pupil. In an order to expose potential of a student, it is necessary to see him in concrete personality, to perceive him integrally. It is very important therefore that a student every time was a partner in the situations of dialogue with an educator. In a teacher experiences a partner described «meeting» (in our case it is a dialogue) at this form as for itself, and also for the partner. But, in opinion of M. Buber, I-You of copulas between an educator and pupil can not be to mutual fully, even when interpersonal relations accept a character of friendship, and understanding between distinguished personalities by proof character.

Dialogical principle of M. Buber more in detail is analysed by a philosopher in his other research which is titled «A problem of Man». So, M. Buber criticizes monologue existence of Man (according to M. Gaydegger), disagrees neither with individualism nor with a collectivism as with approaches of cognition of a Man. Individualism sees a man only in his/her correlation with by a soba, collectivism in general does not see a man, but only a society. In individualism the face of a man is flexural, and in a collectivism it is mostly closed. M. Buber specifies on a way, that helps to go out outside individualism and collectivism for the achievement vitally of important decisions of future generations. And here M. Buber draws the third way of cognition that must help people again to get the present I in own personality and to find a real society. The basic article of such science will be not an individual, not collective relations, but a Man with

a Man. Thus, M. Buber gives advantage of dialogical communication in an achievement of understanding between people.

The analysis of philosophical ideas demonstrate inconsistency in the use of different categories, such as «understanding», «explanation», «interpretation» and others like that. So, philosophers used the same category in the cases of description of different procedures, or, vice versa, there are different concepts for one procedure. Although obvious is that understanding it follows to examine, first of all, as the philosophical and methodological problem plugged in the context of general theory of cognition.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бубер, М. Я и ТЫ / Мартин Бубер / [пер. с нем]. – М. : Высшая школа, 1993. – 176 с.
2. Лосев, А. Ф. Философия. Мифология. Культура / Алексей Фёдорович Лосев. – М. : МЫСЛЬ, 1991. – 525 с.
3. Diltey, W. Gesammelte Schriften / Wilgelm Diltey. – Leipzig-Berlin : Urania – Verl., 1926. – Bd. 7. – 79 s.

УДК 378.016:81'243

Ю. П. Ненько

PROFESSIONAL QUALITIES AS AN IMPORTANT COMPONENT OF THE READINESS OF OFFICERS OF CIVIL PROTECTION SERVICE TO PROFESSIONALLY ORIENTED COMMUNICATIVE ACTIVITY

Modern society requires a high level of professionalism and continuous improvement of a specialist. Successful professional activity is entitled to a number of characteristics, such as professional experience (knowledge and skills), willingness to work and professionally important qualities. Presence of the latter is defined as a professional suitability, and their development – as a condition of becoming a professional.

Interpretation of the term «professionally important qualities» in modern literature is ambiguous. They are understood as qualities which influence the success of training activities, give future professionals the opportunity to more fully realize themselves, and further development of which provides a high quality of his/her professional activity [1; 2].

Successful activity of any specialist is determined not only by sufficient level of professional knowledge, skills and abilities, but also by the degree of development of professionally important qualities.

Research of professionally important qualities of a specialist leads to the following conclusions:

- each professional activity requires a certain set of professionally important qualities;
- professionally important qualities in the process of mastering the profession are being developed and methods of their compensation are composed, their structure is improved: its integration and personalization;
- professionally important qualities of a specialist is a naturally organized system. Between these qualities relationships of the promoting and compensatory type are established. Professionally important qualities act as a symptom complex of properties of the subject professional activity;

– the success of professionalization is increasingly determined by the whole structure of professionally important qualities rather than individual properties.

N. Nychkalo distinguishes between general and specific qualities of a specialist. General qualities include: attitude to learning and work, concentration of attention, attitude to order and discipline, safety rules, attitude to equipment and materials, responsibility, understanding of instructions, attitude to other team members, behavior and manners, ability to cooperate with team members, ability to plan and execute work, ability to work in a stressful situation, ability to adapt to new conditions, persistence and discipline in professional activity [3, p. 105].

Special qualities of a specialist include: skills in using tools, carrying out measurements, diagnostics, ability to work on machine tools (equipment), assembly and installation of schemes, testing and understanding of technical drawings, electrical diagrams, instructions, charts and graphs, calculation skills etc. [3, c. 105].

Professional activity of the officers today is extremely diverse. On the one hand, this is due to a complex structure of the civil protection service, on the other hand - development of society causes complication of the service itself.

Today, it is not enough for an officer to be physically well developed, he must as well have considerable professional knowledge, which is essential to correctly operate special equipment and perform tasks of operational and service activity. Conditions of the officers' activity are significantly different from the conditions of work of the civilian population. They are characterized by constant direct activities in emergency situations, high independence and autonomy of units, necessity of cooperation and interaction with population [2]. It is determined that ordinary and command staff must have high professional training, constantly raise the level of professional knowledge and improve skills.

Officers of civil protection service should be ready to perform the following kinds of professional activity: intellectual; technological; research work; operational and maintenance; technical supervision; organizational work, management, communication.

Analysis has shown that current educational standards, national qualifications framework, education and qualification characteristics of Bachelor and Master in the field of knowledge 1702 «Civil Security» and other regulatory documents only superficially describe those human qualities, which are necessary for professionally oriented communicative activity.

Research proved conditions for successful professionally oriented communicative activity include: high overall cultural and intellectual level of a specialist, good vocational training, developed consciousness, mastery of communication techniques.

It was concluded that content of professionally important qualities is the basis and the result of formation of individual professional concept of future expert. It combines the availability of necessary psychological characteristics (individual psychological characteristics of personality traits, skills) and attitude to work (motivation, notions of activity, satisfaction activities).

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьев, Б. Г. Избранные психологические труды. В 2-х т. / Под ред. А. А. Бодалева. – М., 1980. – С. 305.

2. Балашов, В. А. Формирование профессиональных качеств у слушателей-пограничников в процессе профессионального обучения : дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук : спец. 20.02.02 / В. А. Балашов. – Хмельницкий, 1996. – 263 с.
3. Державні стандарти професійної освіти: теорія і методика : монографія / За ред. Н. Г. Ничкало. – Хмельницький : ТУП, 2002. – 334 с.

УДК 159.9

Ю. І. Олексюк, А. Я. Цюприк

РОЗВИТОК ОСОБИСТІСНИХ УМІНЬ І НАВИЧОК У ПРОЦЕСІ САМОСТІЙНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Сучасні тенденції розвитку суспільства вимагають все більшої підготовки підростаючого покоління в умовах навчальної діяльності, що в майбутньому стане запорукою успішного життя. Необхідність самостійної діяльності збільшується. Оскільки здійснювати пошук інформації в сучасному світі є досить важко, тому застосування творчого підходу в навчальній діяльності є дуже важливим, а без розвитку особистісних умінь і навичок – практично неможливим.

Науковці написали багато робіт на цю тему, проте практичні аспекти все ще не є достатньо розроблені. Навчальна діяльність нерозривно пов'язана з перетворенням теоретичних знань у практичні вміння і навички. Передумовами в навчальній діяльності студента є наявність мети, фізіологічна і психологічна готовність до навчання, бажання вчитися, зосередження уваги на навчальній діяльності та належний рівень розвитку [1].

Існує поділ на два основні види навчальної діяльності: під керівництвом викладача і самостійна. Під керівництвом викладача студент приймає навчальні завдання і плани дій, запропоновані викладачем, та здійснює навчальні дії для розв'язання завдання й аналізує отримані результати під наглядом педагога. Під час самостійної навчальної діяльності студент планує завдання і методи навчальної діяльності, самоорганізовує її, самостійно контролює і регулює власне навчання, а також аналізує результати навчальної діяльності. Таким чином відбувається внутрішній процес засвоєння знань, умінь і навичок.

Навички визначаються як оволодіння до автоматизму способами використання певних засобів діяльності. В основі механізму фігурують дослідницькі спроби та відбір. Найперше людина робить спроби у виконанні певної дії та контролює її результат. Невдалі та невинуваті дії поступово відкидаються, а успішні – відбираються і закріплюються. Метою такої діяльності є засвоєння, тож такого роду багаторазове виконання певних дій чи видів діяльності називається вправою, якщо воно свідомо контролюється. У результаті багаторазових практичних спроб навичка починає функціонувати як автоматизований прийом виконання дії [3].

Формування вмінь залежить від умов навчання, організації процесу навчальної діяльності, також від індивідуальних особливостей особистості: попереднього досвіду, типу нервової системи, нахилів і здібностей, теоретичних знань, усвідомлення мети завдання, розуміння його змісту і способів виконання [1].

У сучасному світі важливою є здатність не лише сприймати інформацію, але й правильно використовувати її для розв'язання практичних завдань. Тому використання творчого підходу вважається дуже цінним. Беззаперечно, творчість у навчальній діяльності сприяє її ефективності та розвитку особистісних умінь і навичок діяльності.

У процесі навчальної діяльності в сучасному світі вартісним є не класична лекційна передача інформації, коли викладач передає теоретичну інформацію, а застосування нових методів, заснованих на більш самостійній основі роботи студента із застосуванням творчого підходу. Він має бути готовим до того, що потрібно приймати рішення попри брак інформації. Такий досвід навчальної діяльності стане корисним і в майбутньому. Адже люди, які розвивають лише відтворювальні навички й уміння, є менш затребувані на трудовому поприщі.

Одним із нових видів взаємодії між викладачем і студентом, що стає популярним у навчальному процесі, є суб'єкт-суб'єктний підхід, принцип якого полягає в рівності психологічних позицій, гуманістичній установці, взаємній активності викладачів і студентів та готовності кожного з них прийняти співрозмовника і взаємодіяти з ним. Тобто важливо звернути увагу на навчання як на процес спільної, а не односторонньої діяльності. Викладач створює умови для успішного застосування знань і вмінь у нових, нестандартних професійних ситуаціях, наближених до майбутньої роботи. Діяльність викладача і студента за таких умов спрямована на співпрацю, на досягнення високого рівня творчої ініціативи [2].

Підсумовуючи, зазначимо, що використання творчого підходу в навчанні студентів призводить до розвитку їхнього творчого потенціалу. Зазначеному сприяє запровадження нових сучасних методів і підходів до навчальної діяльності, зокрема впровадження суб'єктно-суб'єктного підходу під час навчання зумовлює формування кращих умінь, навичок і якостей студентів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Максименко, С. Д. Загальна психологія : підручник / С. Д. Максименко, В. О. Зайчук [та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Максименка. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 704 с.
2. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; голов. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
3. Скрипченко, О. В. Загальна психологія / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук ін. – К. : Каравела, 2011. – 464 с.

УДК 371.72

*І. І. Сенов'ят, У. М. Яремчишин
Науковий керівник – В. М. Фірман*

НАВЧАННЯ З ПИТАНЬ ОХОРОНИ ПРАЦІ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ТРАВМУВАННЯ ДІТЕЙ ПІД ЧАС НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

Нещасний випадок – обмежена в часі подія, раптовий вплив небезпечного фактора чи середовища, що сталися під час навчально-виховного процесу, внаслідок яких заподіяно шкоду здоров'ю або настала смерть учасника навчально-виховного процесу.

Педагог повинен знати, як діяти у випадку травмування дітей під час навчально-виховного процесу. Відповідно до статті 18 «Навчання з питань охорони праці» Закону України «Про охорону праці», працівники під час прийняття на роботу і в процесі роботи повинні проходити за рахунок роботодавця інструктаж, навчання з питань охорони праці, з надання першої медичної допомоги потерпілим від нещасних випадків і правил поведінки у разі виникнення аварії.

Згідно з «Положенням про порядок розслідування нещасних випадків, що сталися під час навчально-виховного процесу в навчальних закладах», педагог повинен:

- терміново організувати першу долікарську допомогу потерпілому, у разі необхідності – його доставку до лікувально-профілактичного закладу; зберегти обстановку на місці в тому стані, в якому вона була на момент події (якщо це не загрожує життю і здоров'ю оточуючих і не призведе до більш тяжких наслідків);

- негайно повідомити батьків потерпілого.

Також, зі свого боку, педагог повинен повідомити про нещасний випадок керівника навчального закладу. Останній, має виконати такі дії:

- негайно у телефонному режимі повідомити інженера з охорони праці РУО;
- надіслати повідомлення до РУО впродовж доби;
- наказом призначити комісію з розслідування нещасного випадку впродовж доби;
- зробити запит до лікувального закладу про характер і тяжкість ушкодження потерпілого;

- упродовж 3 діб після закінчення розслідування затвердити відповідний акт Н-Н та направити по одному примірнику до відповідних органів управління освітою;

- видати наказ про результати розслідування нещасного випадку;

- після одужання дитини направити до вищезазначених організацій повідомлення про наслідки нещасного випадку;

- зареєструвати нещасний випадок у журналі реєстрації нещасних випадків;

- оформити документи впродовж трьох діб.

Згідно з 13 пункту 2 розділу «Положення про порядок розслідування нещасних випадків, що сталися під час навчально-виховного процесу в навчальних закладах», нещасний випадок, про який потерпілий не повідомив керівника навчального закладу впродовж робочого (навчального) дня, коли трапився нещасний випадок, або наслідки якого проявилися не відразу і засвідчені лікувально-профілактичним закладом, розслідується впродовж календарного місяця з дня одержання письмової заяви потерпілого (його батьків або особи, яка представляє інтереси потерпілого) згідно з цим Положенням.

Отже, під час прийому на роботу і в процесі роботи працівники повинні проходити за рахунок роботодавця інструктаж, навчання з питань охорони праці, з надання першої медичної допомоги потерпілим від нещасних випадків і правил поведінки у разі виникнення аварії задля збереження життя і здоров'я дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про охорону праці» від 14.10.1992 № 2694-ХІІ.
2. Положення про порядок розслідування нещасних випадків, що сталися під час навчально-виховного процесу в навчальних закладах» від 31.08.2001, № 616.

**ОСОБИСТІТЬ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ:
ПРОБЛЕМА ОХОРОНИ ПРАЦІ НА ПІДПРИЄМСТВІ**

Особа – це суб'єкт і об'єкт соціальних стосунків, той, від кого продукуються соціальні дії та до кого вони спрямовані. Особа може поставати у певних соціальних ролях. Наприклад, може бути керівником департаменту, підприємцем, звичайним працівником тощо. Проте саме вона є центром реалізації індивідуальних вчинків, ситуацій, подій, що дуже часто є екстремальними.

Поняття «екстремальна ситуація» на сьогодні знаходить розуміння крізь призму повсякденного життя, оскільки часто люди пов'язують такі ситуації зі стресовими.

У науковій літературі часто використовується поняття «екстремальна ситуація». Воно відображає вплив на людину небезпечних і шкідливих факторів, що призвели до нещасного випадку або надмірного негативного емоційно-психологічного впливу. До екстремальних ситуацій (ЕС) відносяться травми на виробництві, пожежі, вибухи, дорожньо-транспортні пригоди, а також обставини, які можуть призвести до травм різної тяжкості. Проте є низка й інших трактувань цього поняття. Наприклад, В. Грибан зазначає, що «екстремальні ситуації – це неочікувані, раптово виникаючі небезпечні обставини, які характеризуються невизначеністю, складністю прийняття рішення, гострою конфліктністю, стресовим станом та несуть загрозу життю і здоров'ю працівника, вимагають максимальної мобілізації резервних можливостей його організму» [3].

І. Баєва вважає, що «екстремальна ситуація – це і землетрус, і терористичний акт, і катастрофа літака, і проживання в районі атомної станції, і страх дитини, що переступає поріг школи, і ситуація, коли людина здійснює спробу самогубства тощо» [1].

А. Караяні підкреслює, що «у більшості екстремальних ситуацій фактори безпеки, як правило, більш-менш однорідні. Вони проявляються за певними законами та ритмами. Саме тому їх можна передбачити. Наприклад, можна з вірогідною точністю визначити динаміку хімічного і радіоактивного зараження, маршрути і швидкість пересування буревіїв тощо. Це дає можливість вибрати відповідні засоби забезпечення безпеки життєдіяльності та охорону праці» [2].

На сьогодні коло екстремальних ситуацій або ж умов розширюється. Сюди відносимо природні лиха, військові конфлікти, роботу на підприємствах без гаранту соціального захисту тощо. Саме тому кожна людина повинна знати, як надати допомогу собі й оточуючим у випадку екстремальної ситуації.

Аби з'ясувати поведінку особистості в екстремальних умовах на підприємстві, варто зазначити, що підприємство – це самостійний суб'єкт господарювання, зареєстрований компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому Господарським кодексом України й іншими законами.

Головне завдання підприємства (державного, приватного, комунального чи колективного) – задоволення потреб ринку з метою одержання прибутку його власником; створення робочих місць, охорона навколишнього середовища, забезпечення підприємства заробітною платою, створення персоналові прийнятних умов праці, забезпечення продукцією та ін. Будь-яке підприємство діє на основі статуту [4].

На підприємстві можуть бути різні екстремальні ситуації. Наприклад, пожежа, пошкодження технічними приладами, аварії тощо.

На підприємстві з метою забезпечення пропорційної участі працівників у вирішенні будь-яких питань безпеки, гігієни праці та виробничого середовища за рішенням трудового колективу може створюватися комісія з питань охорони праці. Комісія складається з представників роботодавця та професійної спілки, а також уповноваженої найманими працівниками особи, спеціалістів із безпеки, гігієни праці й інших служб підприємства відповідно до типового положення, яке затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони праці [6].

Важливим є і те, що аби забезпечити себе під час праці, особа повинна підписати трудовий договір (так званий гарант, що її права захищені), де прописано, коли працівник має йти у відпустку та куди звертатись у разі хвороби чи аварії.

У розділі III Закону України «Про охорону праці» «Організація охорони праці» йдеться про те, що роботодавець обов'язково створює систему управління охороною праці на підприємстві та забезпечує її функціонування для досягнення встановлених нормативів і підвищення існуючого рівня охорони праці. У розділі наведені обов'язки працівників: дбати про здоров'я і безпеку як особисту, так і оточуючих; знати і виконувати вимоги нормативно-правових актів з охорони праці; проходити встановлені законодавством медичні огляди. Працівник несе безпосередню відповідальність за порушення зазначених вимог [5].

Усі працівники під час прийняття на роботу і в процесі роботи повинні проходити за рахунок роботодавця інструктаж, навчання з питань охорони праці та правил надання першої медичної допомоги потерпілим і правил поведінки у разі виникнення аварії (стаття 18 Закону України «Про охорону праці»). Навчання та перевірка знань повинна здійснюватись один раз у рік для працівників, зайнятих на роботах із підвищеною небезпекою, й одноразово в 3 роки для всіх посадових осіб (відповідно до типового положення, затвердженого спеціально уповноваженим центральним органом нагляду за охороною праці).

Тобто ще один варіант для особистості, аби не провокувати екстремальні ситуації та захистити себе – пройти інструктаж.

Працюючи на підприємствах будь-якого виду, особистість перебуває у стресових ситуаціях, які часто можуть перейти в екстремальні умови. Аби вберегти себе, особа має підписати колективний і трудовий договори, які включають загальні положення, де зазначені права й обов'язки працівника, умови фінансування, відпочинку тощо. За допомогою таких документів працівник отримує гарантію на захист, ознайомиться зі своїми правами та правилами, яких повинен дотримуватись. Усе це створюється для запобігання екстремальних ситуацій, адже часто їх провокує сама особа.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баева, И. А. Психология безопасности как основа анализа экстремальной ситуации // Психология экстремальных ситуаций / За ред. В. В. Рубцова, С. Б. Малих. – 2-е изд. – М. : Психологический ин-т РАО, 2008. – С. 6-18.
2. Бондар, Г. О. Психологічні особливості діяльності у представників ризикованих професій / Г. О. Бондар. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.newlearning.org.ua/sites/default/files/praci/zbirnyk-2008/2.htm>.
3. Грибан, В. Г. Охрана труда в органах внутренних дел : учебник / В. Г. Грибан, О. В. Негодченко. – К. : Центр учебной литературы, 2009. – 336 с.
4. Підприємство. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : [http://uk.wikipedia.org/wiki/ Підприємство](http://uk.wikipedia.org/wiki/Підприємство).
5. Розділ III. «Організація охорони праці» // Закон України «Про охорону праці». – [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://protokol.com.ua/ru/pro_ohoronu_pratsi
6. Стаття 16. Комісія з питань охорони праці підприємства // Закон України «Про охорону праці на підприємстві». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://protokol.com.ua/ru/pro_ohoronu_pratsi_stattya_16
7. Стаття 18. Навчання з питань охорони праці // Закон України «Про охорону праці». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/pro_ohoronu_pratsi_stattya_18.

УДК 159.9

С. І. Федорович, А. Я. Цюприк

ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВІ ЯКОСТІ В МОДЕЛІ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

У час соціальних трансформацій, які зумовлюють нові соціально-економічні умови професійної діяльності, особливої ваги набувають внутрішні, психологічні ресурси особистості. Стійкість, стабільність та якість професійної діяльності визначається особливостями психологічної готовності фахівця.

Психологічна готовність молодого спеціаліста допомагає йому успішно виконувати свої обов'язки, правильно використовувати знання, досвід, зберігати самоконтроль і перебудовуватись залежно від появи непередбачуваних ситуацій. Психологічна готовність – вирішальна умова швидкої адаптації до умов праці та подальшого професійного вдосконалення кваліфікації майбутнього спеціаліста.

Серед сучасних наукових праць щодо вивчення особистості фахівця з психології передусім слід відзначити дослідження Г. Абрамової, А. Бондаренко, З. Карпенко, Л. Ляховець, С. Максименка, Л. Мітіної, Н. Пов'якель, О. Подолянюк, М. Пряжнікова, Г. Строй, Н. Шевченко та ін. В основу моделі функціонування професіонала-психолога вчені покладають набір особистісних і професійних якостей, які зумовлюють усебічний розвиток фахівця, містять вимоги щодо професійно важливих якостей, а також певні особистісні риси.

М. Обозов обов'язковими для психолога вважав такі риси: контактність, динамічність і гнучкість поведінки, емоційна стриманість та терплячість, високий рівень загальної культури поведінки, професійний такт, основою якого є дотримання професійних стандартів поведінки, уміння спільно з клієнтом аналізувати складну ситуацію, ґрунтовне знання основ конфліктології [1].

До основних професійно важливих якостей, необхідних для будь-якої спеціалізації професійної діяльності психолога, дослідники відносять такі якості, як комунікативність, організаторські здібності, відповідальність, бажання допомогти іншим, емпатія, емоційна стійкість, терпимість, здатність зрозуміти іншого, позитивна Я-концепція, інтелект, здатність до антиципації, творче мислення.

Дослідження із зазначенням професійної домінанти доповнюють уявлення про спектр професійно важливих якостей психолога. Більшість дослідників вказують, насамперед, на значущість вираженості певних спеціальних здібностей (якостей, властивостей) в даному виді діяльності. Так, А. Деркач зазначає, що специфічні для психолога особливості (якості) виражають сформованість усіх компонентів психіки професіонала: психічних процесів, властивостей, станів, утворень, які дозволяють йому виконувати обрану діяльність.

Н. Бачманова і Н. Стафуріна основною спеціальною здатністю психолога називають талант спілкування, у структурі якого виділяється вміння повно і правильно сприймати людину (спостережливність, швидка орієнтація в ситуації тощо), вміння розуміти внутрішні властивості й особливості людини (проникнення в її духовний світ, інтуїція), вміння співпереживати (емпатія, співчуття, доброта і повага до людини, готовність допомогти людині), вміння аналізувати свою поведінку (рефлексія), вміння управляти самим собою і процесом спілкування (самоконтроль) [3].

Ж. Вірна наголошує на позитивному уявленні про образ «Я», мотивації на досягнення успіху, які забезпечують контроль над ходом професійної ситуації, що, у свою чергу, приводить до успішності виконання професійних обов'язків [3].

Працюючи над створенням моделі особистості психолога, а також вивчаючи проблему успішності його діяльності, провідний український учений Н. Чепелєва вважає професійно важливими якостями емпатійність, сенситивність, орієнтацію на іншого як рівноправного суб'єкта спілкування, уміння встановлювати контакти з людьми, а власне ефективність фахівця вбачає у сформованості такої характеристики особистості, як діалогізм, розуміючи її як здатність вести професійно орієнтований діалог, спрямований на встановлення суб'єкт-суб'єктних відносин [4].

Отже, серед основних професійно важливих якостей, які формують модель особистості майбутнього психолога, можна виділити такі: емпатійність, сенситивність, вміння співпереживати, контактність, динамічність і гнучкість поведінки, індивідуальні психологічні особливості, моральні якості та цінності. Такі якості забезпечать молодому фахівцю швидку адаптацію та подальше професійне вдосконалення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Обозов, Н. Н. Психология межличностных отношений. – К. : Лыбидь, 1990. – 192 с.
2. Панок, В. Г. Концептуальні підходи до формування особистості практикуючого психолога // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – № 4. – С. 5-7.
3. Вірна, Ж. П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога : монографія / Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк : РВВ «Вежа», 2003. – 320 с.
4. Пастух, Л. В. Модель сенситивності особистості практичних психологів закладів освіти / Л. В. Пастух // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наукових праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, 2014. – Вип. 2 (34). – С. 231-239.

5. Чепелева, Н. В. Становлення професійної компетентності в системі вузівської підготовки практичних психологів // Психолого-педагогічна наука і суспільна ідеологія : матеріали метод. семін. АПН України. Київ, 12 листоп. 1998 р. – К. : Гнозис, 1998. – С. 23-29.

УДК 34:356.13:159.9.019.4:514.177

Я. П. Шаркань
Науковий керівник – В. М. Чернета

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ МИТНИКІВ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

Державною службою є публічна, професійна, політично неупереджена діяльність із практичного виконання завдань і функцій держави [2]. Саме тому діяльність державних службовців перебувають під пильною увагою законодавства і суспільства. Працівники митниці є державними службовцями і, виконуючи свої службові обов'язки та завдання, знаходяться під загрозою непередбачуваних, небезпечних та екстремальних ситуацій. Саме тому необхідним є розгляд проблемних питань правового регулювання поведінки митників в екстремальних умовах.

Дослідженням проблем у роботі державних службовців займалися такі науковці, як Ю. Іванченко, Н. Липовська, О. Серих, О. Федотов, але на нашу думку, недостатньо висвітлені питання щодо працівників митних органів.

Виходячи з того, що державна митна політика – це система принципів і напрямів діяльності держави у сфері захисту митних інтересів і забезпечення митної безпеки України, регулювання зовнішньої торгівлі, захисту внутрішнього ринку, розвитку економіки України та її інтеграції до світової економіки, нині є актуальним забезпечення державою правових механізмів, які регулюватимуть злагоджену якісну і відповідальну роботу працівників органів доходів і зборів усіх рівнів. А враховуючи небезпечну складову їх роботи, необхідне достатнє правове регулювання поведінки в екстремальних і небезпечних умовах.

Законодавство України з питань державної митної справи та державної служби складається з Конституції України, Митного кодексу України, Законів України «Про державну службу», «Про запобігання корупції», міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, нормативно-правових актів та ін.

Основною метою діяльності державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування є служіння народу України і територіальній громаді, охорона та сприяння реалізації прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина [3]. На працівників органів доходів і зборів покладене повноваження щодо створення сприятливих умов для розвитку зовнішньоекономічної діяльності, забезпечення безпеки суспільства, захист митних інтересів України [1]. Митниця, відповідно до ст. 546 МК України, є митним органом, який у зоні своєї діяльності забезпечує виконання завдань, покладених на органи доходів і зборів. Одним із найголовніших її завдань у реалізації державної митної справи є стягнення з фізичних і юридичних осіб митних

платежів за переміщення цими особами через митний кордон України товарів, контроль за правильністю декларування й оподаткування митними платежами об'єктів імпортно-експортних операцій [7, с. 1].

Отже, ця професія пов'язана з різноманітними ризиками і небезпеками як зовнішнього, так і внутрішнього характеру, які можуть спричинити екстремальні умови роботи. До зовнішніх небезпек відносяться потенційна та реальна небезпека з боку порушників при перетинанні кордону, декларуванні, спробах перевезення контрабанди, товарів, переміщення яких вимагає особливого порядку або заборонене законом. У цих випадках можуть виникнути ситуації, коли митникові можуть чинити опір при виявленні порушення, погрожувати або скоїти напад.

О. Серих підкреслює, що ефективну роботу в критичній ситуації визначають не лише стаж роботи у митних органах, знання працівником митниці норм митного законодавства, а й уміння адаптуватися у конфліктній ситуації й успішно виходити з неї [6, с. 77]. Але разом із тим важливим є постійне підвищення кваліфікації, як зазначає Н. Липовська [5, с. 103]. Погоджуємося з Ю. Іванченко, який наголошує, що у процедурі відбору до конкретної професійної діяльності на митниці треба враховувати особистісні якості претендентів і їх відповідність майбутній роботі [4, с. 115], зокрема витривалість і вміння діяти швидко у складних умовах.

Посадові особи органів доходів і зборів під час виконання службових обов'язків можуть використовувати спеціальні засоби, передбачені законом, такі як наручники, гумові кийки, сльозоточиві речовини, обладнання для відкривання приміщень, засоби для примусової зупинки транспортних засобів та інше, але тільки у випадках, передбачених законом для припинення порушень, відбиття нападу та ін. Окремим категоріям посадових осіб органів доходів і зборів, перелік яких встановлюється Кабінетом Міністрів України, надається право під час виконання службових обов'язків зберігати, носити та застосовувати вогнепальну зброю.

Враховуючи, що законом передбачені такі повноваження, дуже важливо, щоб службовці могли правильно, законно та лише за необхідністю використовувати надані повноваження. Саме тому національним агентством із питань державної служби видано Наказ «Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування» [3], який є узагальненням стандартів етичної поведінки державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування, якими вони зобов'язані керуватися під час виконання своїх посадових обов'язків, але в ньому не розкритий порядок дії в екстремальних умовах.

Водночас важливим є не лише регламентування належної поведінки, але й створення реальної можливості у службовців дотримуватися правил, особливо в екстремальних умовах. Саме тому до внутрішніх небезпек ми хочемо віднести психологічний стан і здоров'я працівників, нормальний стан якого є важливим для повноцінного і відданого виконання своїх обов'язків. Враховуючи стресовість, нервову напругу, високий рівень відповідальності та ризику в роботі митника, законодавчий контроль психологічного стану є необхідним для запобігання нервово-психічній нестійкості, яка може привести до неспроможності працівників реагувати на екстремальні ситуації та запобігати злочинам і порушенням.

Таким чином, з'ясувавши небезпечність і ризикованість робочої обстановки працівників митниці, ми встановили зовнішні та внутрішні фактори, які спричиняють загрозу. До зовнішніх можна віднести обставини, які впливають на особу при виконанні обов'язків і при взаємодії з іншими об'єктами, фізичними і юридичними особами при перетинанні кордону і декларуванні товарів. Ця сторона регулюється законодавством через нормативно-правові акти. До внутрішніх чинників, які можуть спричинити екстремальні та небезпечні умови, ми віднесли психологічний стан працівників. Це зумовлено тим, що нестабільний психологічний стан може призвести не лише до поганого виконання своїх обов'язків, а й до значного погіршення здоров'я. Саме тому ми вважаємо необхідним посилити державний контроль шляхом удосконалення законодавства.

Отже, ми вважаємо необхідним розробити та затвердити детальний порядок та інструкції поведінки в екстремальних і небезпечних ситуаціях працівників митних органів, враховуючи психологічний стан працівників при виконанні обов'язків у екстремальних умовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Митний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 44-45; № 46-47; № 48. – Ст. 552.
2. Закон України «Про державну службу» // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 4. – Ст. 43.
3. Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування : наказ Національного агентства України з питань державної служби від 05.08.2016 № 158. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16>
4. Іванченко, Ю. С. Взаємозв'язок між особистісними якостями та професійною успішністю працівників різних відділів митниці / Ю. С. Іванченко // Вісник Харківського національного університету. Сер. : «Психологія». – 2011. – № 937. – С. 110-115.
5. Липовська, Н. А. Напрями підвищення якості професійної підготовки державних службовців / Н. А. Липовська // Вісник Академії митної служби України. Сер. : Державне управління. – 2009. – № 1. – С. 95-104.
6. Серих, О. В. Морально-етичні аспекти професійної діяльності працівника митниці // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Юриспруденція. – 2013. – № 5. – С. 75-78.
7. Федотов, О. П. Визначення правового статусу митниці в адміністративній системі територіальних органів Міністерства доходів і зборів / О. П. Федотов // Митна справа. – 2013. – № 6 (90). – С. 93-102.

УДК 159.9

Н. К. Яковлев
Науковий керівник – А. Я. Цюприк

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКА

Кожній дитині притаманні самотутні й неповторні риси та якості: індивідуальні властивості нервової системи, темперамент, інтереси, здібності, особливості

мислення, уяви, пам'яті, емоцій, вольових дій, життєвий досвід, активність, темп роботи, швидкість засвоєння навичок тощо.

Видатні педагоги і мислителі Я. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, Дж. Локк, С. Русова, розуміючи необхідність врахування вікових та індивідуальних особливостей підлітків, розвивали *теорію природовідповідності*, згідно з якою виховання підлітків має бути адекватним особливостям їхнього розвитку.

Навчальна діяльність є основною у шкільному віці, в ході якої людина не лише освоює навички і прийоми отримання знань, але і збагачується новими сенсами, мотивами і потребами, опановує навички соціальних взаємин. У середині кожної вікової групи існують індивідуальні відмінності, які залежать від природних задатків, умов життя і виховання [1, с. 342].

Центральною ланкою розвитку в шкільному віці є розвиток інтелектуальної сфери. Великий вплив на розвиток питань розумового виховання дитини мали праці Яна Амоса Коменського, який вважав, що основою розумового виховання є наочне знайомство її з довкіллям та різноманітна діяльність [2]. Він доводив, що в розумовому вихованні дитини слід дотримуватися поступовості, послідовності та систематичності відповідно до її розвитку і можливостей. Водночас він наголошував на необхідності індивідуалізувати прийоми і методи розумового виховання. Шкільне навчання робить вирішальний вплив на розумовий розвиток.

Одним із найскладніших періодів шкільного онтогенезу є підлітковий період, який інакше називають перехідним, оскільки він характеризується переходом від дитинства до юності, від незрілості до зрілості.

Характерологічна особливість підлітків виявляється в загостреному прагненні ствердити себе в суспільстві, добитися від дорослих визнання своїх прав і можливостей.

Орієнтація на спілкування з однолітками часто виявляється в боязні бути знехтуваним ровесниками. Емоційне благополуччя підлітка все більше і більше починає залежати від того місця, яке він займає в колективі, починає визначатися, перш за все, ставленням і оцінками товаришів. З'являється тенденція групування, яка зумовлює схильність до утворення угруповань, готовність безоглядно слідувати за лідером.

Підлітковий вік – це найбільш складний і бурхливий період у формуванні особистості, під час якого відбувається перехід від дитинства до дорослості. Він характеризується бурею емоцій, різними змінами настрою, які є результатом складних стосунків підлітка з дорослими і ровесниками [3, с. 394].

Головним чинником фізичного розвитку в підлітковому віці є статеве дозрівання, яке має істотний вплив на роботу внутрішніх органів. З'являються статевий потяг і пов'язані з ним нові переживання і думки.

У підлітків розвиваються навички наукового мислення, завдяки яким вони міркують про минуле, сьогодення і майбутнє, висувають гіпотези, припущення, будують прогнози. У хлопців з'являється потяг до загальних теорій і формул.

Видатний педагог К. Д. Ушинський стверджував, що навчання повинно здійснюватись з урахуванням психологічних особливостей учнів. Вчений вважав, що розвиток сприйняття перебуває у тісному зв'язку з розвитком мовлення і мислення, адже сприйняття живиться та насичує мислення дитини образними і конкретними уявленнями [4].

Найважливішим чинником розвитку є загальні здібності або обдарованість. При цьому наявність суперечностей між можливостями, потенціалами людини і її інтересами, відносинами виступає рушійною силою розвитку індивідуальності.

Отже, запровадження нових педагогічних технологій допомагає створенню сприятливих умов перебування дитини у школі, розробленню нових підходів до дитини як до особистості та забезпеченню її всебічного розвитку. У підлітковому віці великого значення у розвитку набувають взаємини з батьками, що створює сприятливий фон для усвідомлення особливостей власного «Я» підлітка та формування адекватної самооцінки. Важливою умовою також є взаємодія з педагогами, яка буде визначати усвідомлення власних здібностей підлітків і академічну успішність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех, І. Д. Виховання особистості : у 2 к. – Кн. 2. – К. : Либідь, 2003. – 342 с.
2. Коменский, Я. А. Великая дидактика. – М. : Издательство книжного магазина К. И. Тихомирова, 1986. – 291 с.
3. Немов, Р. С. Общие основы психологии. Книга 1. – М., 2003. – С. 394-402.
4. Ушинский, К. Д. Предисловие к первому тому «Педагогической антропологии» // Ушинский, К. Д. Избранные сочинения. – М. : Просвещение, 1974. – Т. 1. – С. 229-264.
5. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. / О. В. Скрипченко., Л. В. Волинська, З. В. Огороднійчук та ін. – К. : Просвіта, 2001. – 416 с.

Наші автори

Баклицька Ольга Петрівна – доцент кафедри педагогіки та психології Львівського державного університету фізичної культури, кандидат психологічних наук, доцент

Березяк Ксенія Михайлівна – викладач кафедри практичної психології та педагогіки Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

Беська Марта Володимирівна – студентка факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка

Бідюк Наталя Михайлівна – завідувач кафедри практики іноземної мови та методики викладання Хмельницького національного університету, доктор педагогічних наук, професор

Бондар Тамара Іванівна – доцент кафедри прикладної лінгвістики Черкаського державного технологічного університету, кандидат педагогічних наук, доцент

Борисюк Ольга Миколаївна – старший викладач факультет № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ

Брайко Богдан Валерійович – аспірант Хмельницького національного університету

Василець Наталія Михайлівна – доцент кафедри психології управління факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук

Вдович Світлана Михайлівна – доцент кафедри практичної психології та педагогіки Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник

Вербин Назарій Борисович – старший викладач кафедри фізичного виховання, спеціальної фізичної підготовки і спорту навчально-наукового центру фізичної підготовки та спортивно-оздоровчих технологій Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського

Гайдар Оксана Володимирівна – студентка географічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка

Гузенко Ірина Михайлівна – старший викладач Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

Гуменна Марія Володимирівна – студентка філологічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка

Гуріненко Інна Юріївна – начальник навчально-науково-виробничого відділу Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля ДСНС України, кандидат педагогічних наук

Демків Анна Миколаївна – начальник наукового відділу Інституту державного управління у сфері цивільного захисту

Єремєєва Наталія Федорівна – професор кафедри іноземних мов Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України, кандидат філологічних наук, доцент

Зенченко Тетяна Федорівна – старший викладач кафедри педагогіки та менеджменту освіти Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, кандидат педагогічних наук

Івашкевич Ернест Едуардович – перекладач, пошукувач кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету

Капітан Наталія Олегівна – викладач кафедри українознавства Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

Касярум Катерина Володимирівна – доцент кафедри педагогіки та менеджменту освіти Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, кандидат педагогічних наук, доцент

Касярум Сергій Олександрович – начальник кафедри вищої математики та інформаційних технологій Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України, кандидат педагогічних наук, доцент

Катаран Христина Олегівна – студентка географічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка

Клименко Олена Євгенівна – викладач кафедри практичної психології та педагогіки Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

Козирєв Микола Петрович – доцент кафедри психології управління факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ, кандидат філософських наук, доцент

Козубцов Ігор Миколайович – провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу кібернетичної безпеки в ІТС Наукового центру зв'язку та інформатизації Військового інституту телекомунікацій та інформатизації, кандидат технічних наук, старший науковий співробітник

Колосович Олександр Степанович – доцент кафедри психології управління факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук

Кривопишина Олена Анатоліївна – професор кафедри практичної психології та педагогіки Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, доктор психологічних наук, професор

Кудрик Ліліана Григорівна – доцент Львівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, кандидат філософських наук

Курило Андріан Юрійович – курсант Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

Куций Олександр Анатолійович – доцент кафедри практичної психології та педагогіки Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, кандидат психологічних наук, доцент

Лабач Марта Миколаївна – завідувач кафедри українознавства Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, кандидат філологічних наук, доцент

Лагно Денис Вікторович – науковий співробітник навчально-науково-виробничого відділу Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України

Лисенко Дмитро Павлович – старший офіцер відділу по роботі з особовим складом військової частини А0820, підполковник

Литвин Андрій Віленович – завідувач кафедри практичної психології та педагогіки Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, доктор педагогічних наук, професор

Литвинов Андрій Сергійович – аспірант кафедри педагогіки та менеджменту освіти Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Литвиновський Євген Юрійович – науковий співробітник наукового відділу Інституту державного управління у сфері цивільного захисту, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник

Луценко Григорій Васильович – завідувач кафедри педагогіки та менеджменту освіти Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, доктор педагогічних наук, доцент

Луценко Олена Іванівна – асистент кафедри теорії і методики викладання природничих дисциплін Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Любінська Орися Іванівна – викладач Вищого комунального навчального закладу Львівської обласної ради «Львівський інститут медсестринства та лабораторної медицини імені Андрея Крупинського»

Матвійчук Тетяна Фартівна – старший викладач кафедри педагогіки та психології Львівського державного університету фізичної культури, кандидат педагогічних наук

Михальчук Наталя Олександрівна – завідувач кафедри практики англійської мови Рівненського державного гуманітарного університету, доктор психологічних наук, професор

Москальов Ігор Олександрович – ад'юнкт гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського

Назаренко Марина Миколаївна – науковий співробітник наукового відділу Інституту державного управління у сфері цивільного захисту

Назаренко Олександр Олександрович – аспірант кафедри педагогіки та менеджменту освіти Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Ненько Юлія Петрівна – завідувач кафедри іноземних мов Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України, кандидат педагогічних наук, доцент

Неурова Алла Борисівна – старший викладач кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ загальновійськового факультету Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

Овсяник Володимир Миколайович – заступник начальника відділу взаємодії із засобами масової інформації та комунікацій із громадськістю ДСНС України

Олексюк Юлія Ігорівна – студентка Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

Оришин-Буждиган Лідія Степанівна – доцент кафедри психології управління факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук

Пелипенко Микола Миколайович - старший науковий співробітник навчально-науково-виробничого відділу Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України, кандидат педагогічних наук

Пішта Олена Іванівна – студентка Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

Плачинда Тетяна Степанівна – завідувач кафедри професійної педагогіки та соціально-гуманітарних наук Кіровоградської льотної академії Національного авіаційного університету, доктор педагогічних наук, доцент

Політило Юлія Володимирівна – студентка географічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка

Поліщук Валерій Миколайович – професор кафедри теоретичної та практичної психології Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка», доктор психологічних наук, професор

Поліщук Світлана Анатоліївна – доцент кафедри теоретичної та практичної психології Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка», кандидат психологічних наук, доцент

Помиткін Едуард Олександрович – завідувач відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, доктор психологічних наук, професор

Помиткіна Любов Віталіївна – завідувач кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету, доктор психологічних наук, професор

Приходько Ігор Іванович – начальник науково-дослідного центру Національної академії Національної гвардії України, доктор психологічних наук, професор

Романишин Андрій Миколайович – начальник кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ загальновійськового факультету Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, кандидат педагогічних наук, доцент

Руденко Лариса Анатоліївна – професор кафедри практичної психології та педагогіки Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник

Русенко Лілія Романівна – студентка факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка

Семенюк Наталя Олександрівна – курсант кафедри практичної психології та педагогіки Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

Сенов'ят Іванна Іванівна – студентка філологічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка

Сидоренко Любава Вікторівна – професор кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ Національної академії сухопутних військ імені Петра Сагайдачного, кандидат мистецтвознавства, доцент

Сірко Роксолана Іванівна – заступник начальника кафедри практичної психології та педагогіки Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, кандидат психологічних наук, доцент

Слободяник Володимир Іванович – заступник директора Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, кандидат психологічних наук, доцент

Соколовський Руслан Валентинович – співробітник Науково-дослідного центру Збройних Сил України «Державний океанаріум»

Соловійов Валерій Федорович – завідувач кафедри педагогіки та психології Львівського державного університету фізичної культури, кандидат педагогічних наук, доцент

Стасевич Катерина Валентинівна – аспірант Кіровоградської льотної академії Національного авіаційного університету

Стельмах Оксана В'ячеславівна – викладач кафедри практичної психології та педагогіки Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, кандидат психологічних наук, капітан служби цивільного захисту

Струс Оксана Андріївна – студент філологічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка

Сурмяк Юрій Романович – доцент факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ, кандидат педагогічних наук, доцент

Терентьєва Наталія Олександрівна – професор кафедри педагогіки, психології та методики фізичного виховання, професор кафедри мистецьких дисциплін Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка, доктор педагогічних наук, доцент

Третько Віталій Віталійович – декан факультету міжнародних відносин Хмельницького національного університету, доктор педагогічних наук, професор

Угрин Ольга Георгіївна – доцент кафедри психології управління факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент

Федорович Світлана Іванівна – студентка Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

Фірман Володимир Михайлович – доцент кафедри безпеки життєдіяльності Львівського національного університету імені Івана Франка, кандидат технічних наук

Цюприк Андрій Ярославович – доцент кафедри практичної психології та педагогіки Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, кандидат педагогічних наук, доцент

Шаркань Яна Петрівна – студентка юридичного факультету Університету митної справи та фінансів

Шевченко Аліна Сергіївна – аспірант Хмельницького національного університету

Школяр Євген Володимирович – старший науковий співробітник навчально-науково-виробничого відділу Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України, кандидат психологічних наук

Яковлєв Назар Костянтинович – студент Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

Яремчишин Уляна Михайлівна – студентка філологічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка

Яровий Віталій Віталійович – студент факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка

Для нотаток

Наукове видання

ОСОБИСТІТЬ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

Матеріали
VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції

Літературне редагування, верстка – С. М. Вдович

Підписано до друку 03.05.2017.
Формат 60×84/16. Папір офсетний №1. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 12,7. Тираж 100 прим. Замовлення №

Друк ФОП Корпан Б. І.
Львівська обл., Пустомитівський р-н, с. Давидів, вул. Чорновола, 18
Тел.: (32)243-68-49
Код ДРФО 1948318017,
Свідоцтво про державну реєстрацію В02 № 635667 від 13.09.2007